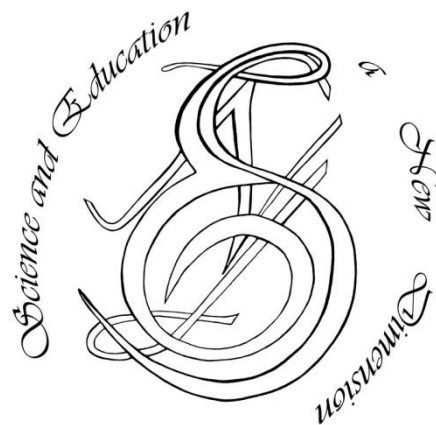

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

PHILOLOGY

Филология

p-ISSN 2308-5258

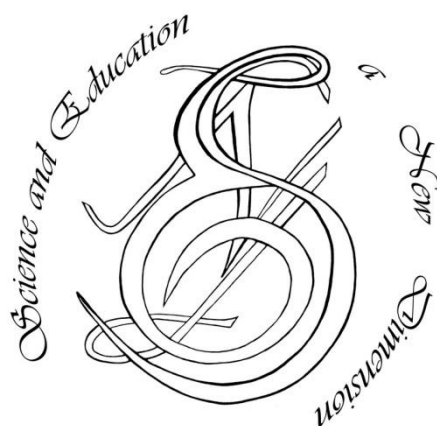
e-ISSN 2308-1996

VII(61), Issue 210, 2019 Nov.

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-210VII61>

Philology

Editorial board

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

Honorary Senior Editor:

Jenő Barkáts, Dr. habil. Nina Tarasenkova, Dr. habil.

Andriy Myachykov, PhD in Psychology, Senior Lecturer, Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Edvard Ayvazyan, Doctor of Science in Pedagogy, National Institute of Education, Yerevan, Armenia

Ferenc Ihász, PhD in Sport Science, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Ireneusz Pyrzyk, Doctor of Science in Pedagogy, Dean of Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Irina Malova, Doctor of Science in Pedagogy, Head of Department of methodology of teaching mathematics and information technology, Bryansk State University named after Academician IG Petrovskii, Russia

Irina S. Shevchenko, Doctor of Science in Philology, Department of ESP and Translation, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Kosta Garow, PhD in Pedagogy, associated professor, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

László Kótis, PhD in Physics, Research Centre for Natural Sciences, Hungary, Budapest

Larysa Klymanska, Doctor of Political Sciences, associated professor, Head of the Department of Sociology and Social Work, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Liudmyla Sokurianska, Doctor of Science in Sociology, Prof. habil., Head of Department of Sociology, V.N. Karazin Kharkiv National University

Marian Wloshinski, Doctor of Science in Pedagogy, Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Melinda Nagy, PhD in Biology, associated professor, Department of Biology, J. Selye University in Komarno, Slovakia

Alexander Perekhrest, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Nikolai N. Boldyrev, Doctor of Science in Philology, Professor and Vice-Rector in Science, G.R. Derzhavin State University in Tambov, Russia

Oleksii Marchenko, Doctor of Science in Philosophy, Head of the Department of Philosophy and Religious Studies, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Olga Sannikova, Doctor of Science in Psychology, professor, Head of the department of general and differential psychology, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Odessa, Ukraine

Oleg Melnikov, Doctor of Science in Pedagogy, Belarusian State University, Belarus

Perekhrest Alexander, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy, Ukraine

Riskeldy Turgunbayev, CSc in Physics and Mathematics, associated professor, head of the Department of Mathematical Analysis, Dean of the Faculty of Physics and Mathematics of the Tashkent State Pedagogical University, Uzbekistan

Roza Uteeva, Doctor of Science in Pedagogy, Head of the Department of Algebra and Geometry, Togliatti State University, Russia

Seda K. Gasparyan, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Yerevan State University, Armenia

Sokuriaynska Liudmyla, Doctor of sociological science. Prof. Head of Department of Sociology. V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

Svitlana A. Zhabotynska, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Tatyana Prokhorova, Doctor of Science in Pedagogy, Professor of Psychology, Department chair of pedagogics and subject technologies, Astrakhan state university, Russia

Tetiana Hranchak, Doctor of Science Social Communication, Head of department of political analysis of the Vernadsky National Library of Ukraine

Valentina Orlova, Doctor of Science in Economics, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine

Vasil Milloushev, Doctor of Science in Pedagogy, professor of Department of Mathematics and Informatics, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Plovdiv, Bulgaria

Veselin Kostov Vasilev, Doctor of Psychology, Professor and Head of the department of Psychology Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

Vladimir I. Karasik, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Volgograd State Pedagogical University, Russia

Volodimir Lizogub, Doctor of Science in Biology, Head of the department of anatomy and physiology of humans and animals, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Zinaida A. Kharitonchik, Doctor of Science in Philology, Department of General Linguistics, Minsk State Linguistic University, Belarus

Zoltán Poór, CSc in Language Pedagogy, Head of Institute of Pedagogy, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Managing editor:

Barkáts N.

© EDITOR AND AUTHORS OF INDIVIDUAL ARTICLES

The journal is published by the support of Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

BUDAPEST, 2015

Statement:

By submitting a manuscript to this journal, each author explicitly confirms that the manuscript meets the highest ethical standards for authors and co-authors. Each author acknowledges that fabrication of data is an egregious departure from the expected norms of scientific conduct, as is the selective reporting of data with the intent to mislead or deceive, as well as the theft of data or research results from others. By acknowledging these facts, each author takes personal responsibility for the accuracy, credibility and authenticity of research results described in their manuscripts. All the articles are published in author's edition.

THE JOURNAL IS LISTED AND INDEXED IN:

INDEX COPERNICUS: ICV 2014: 70.95; ICV 2015: 80.87; ICV 2016: 73.35; ICV 2018: 90.25

GOOGLE SCHOLAR

CROSSREF (DOI prefix:10.31174)

ULRICHS WEB GLOBAL SERIALS DIRECTORY

UNION OF INTERNATIONAL ASSOCIATIONS YEARBOOK

SCRIBD

ACADEMIA.EDU

CONTENT

Стратегії англо-українських перекладів мовного втілення еталонів порівнянь у художньому тексті <i>Е. Д. Ахмедова</i>	7
Національний менталітет та мовна картина світу як складові когнітивної лінгвістики <i>К. В. Ангеловська</i>	10
The theoretical basics of studying ancient historiographical biography <i>F. Dovbyshchenko</i>	14
Народнопоетичні виміри оповідань П. Куліша <i>М. Х. Гуменний, В. Ю. Гуменна</i>	21
Метафорические репрезентанты понятия «день» в поэзии Ф. И. Тютчева <i>И. А. Каменева</i>	25
Думка у думці як форма невластне-прямого мовлення в художній прозі Маргарет Дреббл <i>І. Б. Кауза</i>	29
Поетична картина світу в українській народній пісні. Наймитська та заробітчанська лірика <i>Л. М. Копаниця</i>	33
Міждисциплінарний підхід до вивчення звукообразності <i>І. В. Малинюк</i>	38
Динамика терминологизации и детерминологизации в политическом дискурсе эпохи глобализации <i>Е. Н. Медведь, А. А. Ходцева, Е. Н. Вашист</i>	41
Моделі комунікативної ситуації «Бесіда друзів» <i>Р. Мусаєва</i>	49
Поетичний інтертекст у прозових епикомах Горгія та Ісократ <i>А. С. Поліщук (Шадчина)</i>	52
Реконструкція діакронічного ядра концепту Good (на матеріалі індоєвропейських, прагерманських і давньоанглійських першозначень) <i>Н. О. Стефанова</i>	58
Методологія поетико-наратологічного аналізу казкових етнонартивів (на матеріалі австралійських художніх текстів для дітей) <i>А. О. Цанів</i>	63
Object control interpretations with volitional verbs in infinitive complexes of Early Modern English <i>О. М. Тихай</i>	70
Новела Ольги Кобилянської «Некультурна» як складова гуцульського тексту <i>М. М. Васильчук</i>	77
Конотація як лінгвістичне явище: дефініція, типологія, властивості та структура <i>Ю. О. Зайченко</i>	81
Навчання іноземних мов: евристичні технології у дистанційній освіті <i>І. Зайцева, Т. Плехута</i>	86

Стратегії англо-українських перекладів мовного втілення еталонів порівнянь у художньому тексті

Е. Д. Ахмедова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, Україна
Corresponding author. E-mail: elvira.akhmedova.96@gmail.com

Paper received 25.10.19; Accepted for publication 10.11.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-210VII61-01>

Анотація. У статті встановлюються кореляції між способами / трансформаціями і стратегіями англо-українського перекладу позначення еталонів порівнянь (загальнонародських, лінгвокультурних лінгвособукультурних та індивідуальних) у художньому тексті. З'ясовано, що стратегія відтворення когнітивної моделі порівняння переважно реалізується буквальним перекладом укупі з частковими граматичними трансформаціями, стратегія заміни – граматичними трансформаціями у взаємодії з лексичною контекстуальною заміною, стратегія усунення – спрощенням граматичної структури оригіналу і опущенням компонентів порівняння, стратегія створення – цілісним перетворенням.

Ключові слова: еталон порівняння, когнітивна модель, переклад, стратегія.

Вступ. Виявлення стратегій перекладу мовного втілення еталонів порівняння у художньому тексті є однією з найбільш актуальних проблем сучасного перекладознавства. У загально науковому смислі еталон визначають як "мірило, зразок для порівнювання з чим небудь" [1]. Лінгвокультурологи також тлумачать культурний еталон як одиницю виміру властивостей і якостей предметів, об'єктів, явищ, ситуацій [6, с. 44], мірило, у відповідності з яким оцінюються феномени [4, с. 311], і підкреслюють, що лінгвокультурні еталони порівняння відображають національне світосприйняття і відтак їх мовне втілення не може не складати труднощів для перекладу. З іншого боку, у контексті когнітивного перекладознавства виникає проблема стратегій відтворення еталонів порівняння різної природи – від загальнонародських – до індивідуальних, авторських.

Аналіз публікацій за темою. Теоретико-методологічну основу більшості перекладацьких досліджень порівняння складає поєднання *системоцентричної* ("мова оригіналу – мова перекладу") та *текстоцентричної* ("текст оригіналу – текст перекладу") концепцій перекладу. У теорії англо-українського перекладу основи перекладознавчого аналізу порівняння закладені Р.П. Зорівчак, яка виявила способи відтворення англійських компаративних фразеологічних одиниць українською мовою (віднайдення у мові-рецепторі повних або часткових еквівалентів англійського фразеологізму, фразеологічне калькування та фразеологічна перефрази) і провела їх критичний аналіз [3]. Ці положення розвиваються в спеціальних дослідженнях, присвячених перекладацькому аналізу англо-українських перекладів англійських компаративних одиниць Н.І. Кушиної [5], Т.О. Цепенюк [11], О.О. Молчко [7], А.В. Тарасової [9] та ін.

Теоретико-методологічну основу нашого дослідження складає *діяльнісна* концепція перекладу, ("автор оригіналу – автор перекладу"), обґрунтована в роботах О.В. Ребрія, де переклад тлумачиться як "продуктивна (само)рефлексивна творча діяльність перекладача" [8, с. 82]. Ця концепція дозволяє поєднати когнітивні та комунікативні аспекти перекладацької діяльності і, відповідно, перекладацького аналізу. *Когнітивний аспект* реалізується у проведенні перекладознавчого аналізу на рівні когнітивних моделей та когнітивних операцій, які стоять за мовними / мовленнєвими виразами оригіналу

і перекладу і визначають їх структуру, семантику та прагматику. *Комунікативний аспект* забезпечується спрямованістю на встановлення стратегій перекладу вербального втілення культурних еталонів порівнянь, які пояснюють прийняті перекладацькі рішення – способи/трансформації перекладу.

Відповідно, **мета** дослідження полягає у з'ясуванні когнітивних моделей, що стоять за способами / трансформаціями англо-українських перекладів вербального втілення еталонів порівняння у художньому тексті і встановленні стратегій їх перекладу.

Матеріал дослідження охоплює 300 англійських порівнянь, вилучених із роману Д. Тартт "Темна історія" [16], та їх переклад українською мовою, виконаний Б. Стасюком [10] (усі приклади у статті подаються за значеними джерелами).

Методи дослідження включають структурно-семантичний перекладацький аналіз – встановлення способів / трансформацій перекладу та когнітивний перекладацький аналіз – виявлення та співставлення когнітивних моделей порівняння в оригіналі та перекладі і встановлення перекладацьких стратегій відтворення / заміни / усунення / створення когнітивної моделі (за методикою, запропонованою Л. Коваленко та А. Мартинок [12]).

Результати та їх обговорення. На мовному рівні еталон порівняння втілюється субстантивним компонентом багатоконструкцій, які будуються за моделлю [А є як В], де А – об'єкт, який порівнюється / суб'єкт, а В – об'єкт, з яким порівнюють / джерело порівняння / об'єкт. У структурі порівняння еталон є елементом В. Мовними маркерами порівняння в англійській і, відповідно, українській мовах є сполучники *like / as / as if – як / наче / немов / мов / ніби*.

У когнітивному ракурсі порівняння осмислюється, дякуючи Дж. Лакоффу і М. Джонсону, які у другій половині ХХ століття запропонували теорію когнітивної метафори, завдяки якій метафору, а згодом й інші мовні стилістичні тропи, віднесли до таких понять як *мислення* та *дія*, а не лише до *слів*. Метафору тлумачать як "розуміння і відчуття однієї речі в термінах іншої" [13, с. 5] і зазначають, що метафора є продуктом когнітивної операції мапування, де одна концептуальна структура (концепт/домен цілі) ідентифікується в термінах іншої структури (домена джерела) [13, с. 6; 15, с. 210].

Порівняння, як і метафора, є когнітивною структурою, продуктом когнітивної операції уподібнення

об'єктів. Когнітивні моделі метафори і порівняння різняться за ступенем експліцитності і виражаються пропозиціями [A є B] та [A є як B за ознакою C]. Відповідно, на відміну від метафори, на мовному / мовленнєвому рівні порівняння має маркери, які експлікують судження про порівнювані об'єкти.

Порівнюючи метафору і порівняння, О.В. Живчик використовує образ-схему "джерело – шлях – ціль", зазначаючи, що у когнітивній моделі метафори компонент "шлях", який забезпечує зв'язок між "джерелом" та "ціллю", перебуває за межею мовних явищ, у той час як у порівнянні компонент "шлях" вже не виходить за межу мовних явищ, а навпаки з'єднує "джерело" та "ціль", інакше кажучи, поєднує початковий пункт шляху думки з кінцевим. За допомогою "шляху" створюється зв'язок між двома об'єктами, які між собою у житті ніяк не пов'язані. У конструкції порівняння цю функцію виконують структурно-семантичні мовні маркери [2, с. 444].

Під час аналізу англійських порівнянь ми звернули увагу на те, що еталони порівняння різняться за ступенем конвенціональності, що дозволяє поділити їх на:

1) *загальнолюдські* – укорінені у свідомості більшості людей, незалежно від їх соціо- та лінгвокультурної належності (*disposable as a plastic cup* – в будь-якій лінгвокультурі пластиковий стаканчик слугує еталоном речі, що майже нічого не варта);

2) *лінгвокультурні*, поділовані більшістю представників певної лінгвокультури і, як правило, лінгвокультурно марковані (*drunk like a fish* – н'яний як *чін*);

3) *лінгвосубкультурні*, притаманні представникам певного соціуму, сформованого в межах тієї чи іншої лінгвокультури за різними параметрами: сім'я, професія, конфесія, локація, інтереси тощо (для того, щоб зрозуміти вираз *he dressed like Alfred Douglas*, де прецедентна особистість Альфред Дуглас є еталоном елегантності, потрібно знати, що це ім'я англійського письменника кінця 19 початку 20 сторіччя, який був відомим денді; такими знаннями може володіти літературознавець або людина, що цікавиться літературою / модою відповідного періоду);

4) *індивідуальні*, які базуються на досвіді певної людини, у нашому випадку – автора художнього твору (*the letters didn't even look like letters but something else, indecipherable, bird footprints on sand*).

За результатами когнітивного перекладацького аналізу англо-українських перекладів порівнянь нами було встановлено такі перекладацькі стратегії: відтворення / заміна / усунення / створення еталону порівняння.

Стратегія відтворення еталону порівняння переважно втілюється дослівним перекладом із збереженням або частковою зміною граматичної структури порівняння (перестановкою членів речення) зі застосуванням словникових відповідників іменників на позначення еталонів: загальнолюдських (*like a French chef on a TV commercial* – немов справжній французький шеф-кухар на телебаченні; *made him look like a cross between a student prince and Jack the Ripper* – перетворювала його на покруча студента княжого роду і Джека-Різника); лінгвокультурних (*he's strong as an ox* – Генрі дужий, наче віл); лінгвосубкультурних (*He sounded like Thurston Howell on 'Gilligan's Island* – знову мовив Банні тоном

Терстона Гавелла з «Острова Гілігана»); індивідуальних (*A sliver of moon, like the white crescent of a thumbnail, floated in the dim.* – У сутінках сплив сріблястий, схожий на біле півколо нігтя місяць). Іншою можливістю є трансформація порівняння з експліцитного в імпліцитне на тлі зміни граматичної структури оригінального висловлення: *breath was loud in my ear and her cheek was like ice* – Мене оглушило її хрипке дихання, а миттю пізніше обличчя торкнулася її крижана щока. Перекладач згортає порівняння у прикметник-атрибут, проте воно, як і оригінальне висловлення, відбиває когнітивну модель, де крига є загальнолюдським еталоном низької температури. В іншому прикладі порівняння із загальнолюдським еталоном перекладено з використанням оксиморона: *The IV was like ice in my veins* – Голка крапельниці пекла крижаним холодом. За допомогою трансформації смислового розвитку еталон порівняння не лише збережено (холод тут є еталоном перцептивного стимулу, який може заподіяти біль), але й створено більш яскравий образ, що викликає емоційне сприйняття стану героя.

Стратегія заміни еталону порівняння переважно реалізується за допомогою контекстуальної заміни іменника на позначення еталона зі зміною граматичної структури порівняння. Наприклад, *it was like a country from a dream* – країна навколо здалася казковою. Важко пояснити, чому перекладач вдався до заміни загальнолюдського еталона і "країна мрії" перетворилася на "казкову країну", а порівняння – з експліцитного на імпліцитне, згорнуте в прикметник-епітет, адже перекладач не був обмежений структурними особливостями мови перекладу. Український прикметник *казковий/-а* має буквально значення "пов'язаний з казками; згадуваний у казках" і переносне – "надзвичайний, дивний, таємничий" [1]. В оригіналі ж йдеться про враження героя від місцевості, де йому випало навчатися, про яку він мріяв і куди прагнув скоріше потрапити. Відтак переклад не зовсім точно відбиває семантику оригіналу, виражену порівнянням.

Стратегія усунення еталону порівняння втілюється різними способами / трансформаціями, які переважно зумовлені певними структурно-семантичними обмеженнями в мові перекладу, що не дозволяють перекладачеві буквально відтворити порівняння. Наприклад: *the sky was like lead and the clouds were racing* – небо, яким мчали хмари, *набувало свинцевого кольору*. Перекладач уникає буквального відтворення порівняння зі загальнолюдським еталоном (*небо було як свинець*), вдаючись до граматичної трансформації та обираючи описовий переклад, який адекватно передає зміст англійського висловлення, оскільки іменник *свинець* відбиває різні властивості відповідного металу (свинець – "важкий м'який легкоплавкий метал синювато-сірого кольору" [1]), а в оригіналі йдеться, насамперед, про колір неба. Інший приклад ілюструє втрату порівняння із лінгвокультурним еталоном: *Won't do a thing after school but drink like a fish and go to parties* – Після занять *напивається* й гуляє. Хоча в українській мові існує можливість для цілісного перетворення порівняння за допомогою еквівалентного ідіоматичного виразу (*напивається як чін*), перекладач спрощує структуру оригінального речення, опускаючи порівняння, і передаючи лише його загальний зміст. Разом з порівнянням втрачається й притаманна

цьому тропу образність і тісно пов'язана з образністю емотивність мовлення.

Стратегія створення еталону порівняння реалізується цілісним перетворенням, наприклад: *I was really drunk – Я був п'яний як чін*. Перекладач вдається до цілісного перетворення, відтворюючи стилістично нейтральне висловлення за допомогою фразеологізму-порівняння. В цілому передаючи семантику оригіналу, він надає їй дещо іншого прагматичного наповнення, знижуючи стилістичний реєстр мовлення.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє встановити певні кореляції між способами / трансформаціями і стратегіями перекладу. Стратегія відтворення еталону

порівняння переважно реалізується буквальним перекладом із частковими трансформаціями граматичної структури, пов'язаними із аналітичною природою англійської мови і синтетичною української, що, відповідно, зумовлює фіксований і вільний порядок слів членів речення; стратегія заміни – граматичними трансформаціями із контекстуальною заміною; стратегія усунення – спрощенням граматичної структури оригіналу і опущенням компонентів порівняння; стратегія створення – цілісним перетворенням.

Перспективи дослідження пов'язуємо із залученням більшого об'єму емпіричного матеріалу та із застосуванням кількісного і статистичного аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Академічний тлумачний словник української мови: [в 11 т.]. Київ: "Наукова думка", 1970-1980.
2. Живчик О.В. Диференційні риси та когнітивна модель словотвірного порівняння. Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство. 2009. Вип. XXII. С. 440-447.
3. Зорівчак Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія (на матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою). Львів: Вид-во при Львів. ун-ті, 1983. 175 с.
4. Красных В.В. "Свой" среди "чужих": миф или реальность? Москва: ИТДГК "Гнозис", 2003. 375 с.
5. Кушина Н.І. Відтворення етномовного компонента українських народних казок в англійських перекладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук: спец. 10.02.16 "Перекладознавство". Київ, 1998. 17 с.
6. Маслова В.А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва: Издательский центр "Академия", 2001. 203 с.
7. Молчко О.О. Художнє порівняння як категорія перекладознавства (на матеріалі української та англійської мов): дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.16 – "Перекладознавство." Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2015. 256 с.
8. Ребрій О.В. Сучасні концепції творчості у перекладі. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 376 с.
9. Тарасова А.В. Відтворення англійських компаративних фразеологізмів інтенсифікаторів в українських перекладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук: спец. 10.02.16 "Перекладознавство". Дніпропетровськ, 2017. 20 с.
10. Тартт Д. Таємна історія. Харків: Книжковий клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2017. 560 с.
11. Цепенюк Т.О. Відтворення авторських перетворень компаративних фразеологічних одиниць інтенсифікуючого значення українською мовою. Studia Methodologica: науковий збірник. Тернопіль: ТНПУ, 2011. Вип. 32. С. 67-71.
12. Kovalenko L., Martynuk A. English container metaphors of emotions in Ukrainian translations. Advanced Education. 2018, Вип.10. P. 190–197.
13. Kövecses, Z. Metaphor: A practical introduction. Oxford: Oxford University Press, 2002. 285 p.
14. Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by. London: The University of Chicago Press, 2003. 192 p.
15. Lakoff, G. The contemporary theory of metaphor. Metaphor and thought. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. P.202–251.
16. Tartt D. The Secret history. New York: Vintage, 2015. 576 p.

REFERENCES

1. Academic Dictionary of Ukrainian: [in 11 volumes]. Kyiv: Naukova Dumka, 1970-1980.
2. Zhyvchuk O.V. Differential features and cognitive model of simile. Actual Problems of Slavic Philology. Series: Linguistics and Literary Studies. 2009. Вип. XXII. С. 440-447.
3. Zorivchak R.P. Phraseological unit as a translation category (on the material of translations of Ukrainian literature into English). Lviv: Publishing House of Lviv Polytechnic National University, 1983. 175 p.
4. Krasnykh V.V. "Welcomed" among "strangers": Myth or reality? Moscow: ITDGC "Gnozis", 2003. 375 p.
5. Kushyna N.I. Reproduction of ethnographic component of Ukrainian folk tales in English translations: dissertation abstract for awarding the degree of Candidate of Philology: Speciality 02.10.16 "Translation Studies". Kyiv, 1998. 17 p.
6. Maslova V.A. Linguocultural studies: a study guide for students of higher education institution. Moscow: Publishing Center "Akademiya", 2001. 203 p.
7. Molchko O.O. Artistic simile as a category of translation studies (in Ukrainian and English): Dissertation for awarding the degree of Candidate of Philology: Speciality 10.02.16 – "Translation Studies". Ivan Franko National University of Lviv. Lviv, 2015. 256 p.
8. Rebrii O.V. Modern concepts of creativity in translation. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University, 2012. 376 p.
9. Tarasova A.V. Reproduction of English comparative phraseologisms of intensifiers in Ukrainian translations: Dissertation abstract for awarding the degree of Candidate of Philology: Speciality 02.10.16 "Translation Studies". Dnipropetrovsk, 2017. 20 p.
10. Tartt D. The secret history. Kharkiv: Knyzhkovyi klub "Klub Simeinoho Dozvillia", 2017. 560 p.
11. Tsepeniuk T.O. Reproduction of the author's transformations of comparative phraseological units of intensifying meaning in Ukrainian. Studia Methodologica: a scientific collection. Ternopil: TNPU, 2011. Vol. 32. P. 67-71.

Strategies of English-Ukrainian translations of verbal instantiation of simile etalons in fiction

E. D. Akhmedova

Abstract. The present article sets out correlations between methods / transformations and strategies of the English-Ukrainian translation of simile etalons (universal, linguacultural, linguasubcultural and individual) verbalisations in fiction. It finds that the strategy of reconstruction of the simile cognitive model is mainly realised by literal translation together with partial grammatical transformations; the strategy of substitution – by grammatical transformations in interaction with lexical contextual change; the strategy of elimination – by simplification of the grammatical structure of the source text and omitting the simile components; the strategy of creation – by a holistic transformation.

Keywords: cognitive model, simile etalons, strategy, translation.

Національний менталітет та мовна картина світу як складові когнітивної лінгвістики

К. В. Ангеловська

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, м. Одеса
Corresponding author. E-mail: djefik7@ukr.net

Paper received 17.10.19; Accepted for publication 29.10.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-210VII61-02>

Анотація. У статті досліджується мовна картина світу в контексті сучасної лінгвістичної науки. Розглянуто різні підходи до визначення та аналізу мовної картини світу крізь призму мовних та культурно-національних особливостей. Акцентується увага на розмежуванні понять мовної та концептуальної картини світу. З'ясовано значення і функції мовної картини світу.

Ключові слова: мовна картина світу, концептуальна картина світу, комунікативна, когнітивна, емоційна, інтерпретація.

Вступ. Ще в XIX ст. в працях Гумбольдта та його послідовників – неогумбольдтіанців Л. Вайсгербера, Й. Тріра, Б. Уорфа з'являється метафора “мовна картина світу”, яка в наш час стала важливим концептом сучасних мовознавчої та літературознавчої наук. Поняття “картина світу” широко використовується на сучасному розвитку представниками різних наук – філософії, психології, культурології, гносеології, когнітології, лінгвістики тощо, які намагаються надати йому термінологічного статусу.

Короткий огляд публікацій. З багатьох наукових аспектів (лінгвістичного, філософського, історичного, пізнавального) вказана проблема є актуальною. Дослідження цієї проблеми дає можливість з'ясувати специфічні риси національного світосприйняття й національного складу мислення на всіх своїх рівнях, а також уявлення про мовну картину світу та її роль у міжкультурній комунікації. На сьогоднішній день з конкретної проблеми існують такі наукові праці, як «Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) (1999) О.Селіванової, «Мовна картина світу – як особливий спосіб репрезентації образу світу у свідомості людини» (2003) Кубрякової Є.З., «Функціональна топологія концептів як одиниць культури» (2004) Іващенко В., «Язык. Культура. Познание» (1996) Вежицької А., «Язык и философия культуры» (1985) Гумбольдта В. та інші.

Мета статті – з'ясувати своєрідність мовної картини світу крізь призму мовних та культурно-національних особливостей.

Матеріали і методи. У статті були проаналізовані наукові праці вчених-мовознавців під кутом зору конкретної проблеми і зроблені відповідні висновки. У статті був застосований метод лінгвостилістичного аналізу.

Результати та їх обговорення. Сучасна лінгвістика трактує мовну картину світу досить поліаспектно. З погляду дослідниці А. Вежицької [7, с. 116], національно-культурна специфіка ментальності та характер етносу знаходять своє вираження не лише на лексико-семантичному, а й на морфологічному та синтаксичному рівнях мовної структури. Такої ж точки зору дотримується і В. М. Телія [12, с. 174], яка вважає, що мовна картина світу створюється не лише фарбами конкретної лексики та опредмечуванням процесуальних значень, але й “...використанням синтаксичних конструкцій, які первісно відображають відношення між елементами дійсності, що сприймається предметно...” [12, с. 180]. Отже, мова моделює специфічні риси національного світосприйняття і національного складу мислення на всіх своїх рівнях.

Узагальнюючи існуючі в сучасній лінгвістичній науці погляди на поняття «мовна картина світу», можна сформулювати положення про те, що у кожній культурі існують так звані національно – специфічні компоненти культур, тобто саме те, що створює проблеми міжкультурної комунікації. Також доведено, що подолання мовного бар'єру не вирішує проблеми забезпечення ефективності спілкування між представниками різних культур. Для цього потрібно подолати бар'єр культурний. Саме тому, національну мову розглядають як національну мовну картину світу, беручи до уваги культурно-філософський підхід до мови як до “дому буття духу” [12, с. 184] конкретного народу, розуміючи, що національна мова є “не тільки однією з кодових систем спілкування та зберігання інформації, а й неповторним результатом розумово-емоційної та духовної творчості конкретного народу, його колективним органом самопізнання власної культури на фоні просторово-часового континуума” [12, с. 185].

Мовна картина світу репрезентується, насамперед, на лексичному матеріалі. Зокрема, так вважають такі вчені, як І.О. Голубовська, П.М. Грабовий, С.А. Мартосов, Ю.Л. Мосенкіс, Л.О. Ставицька та О.С. Фурса та багато інших. Розгорнуте уявлення про мовну картину світу та її роль у соціальному пізнанні та поведінці виникає тільки в сучасності, відзначає М.О. Шигарева, яка пов'язує це явище зі зростанням ролі мас в історії, підвищенням значення ідеології в управлінні масами, виділенням індивідуальності масової людини і пропонується розглядати мовну картину світу у варіантах загального (національна мова і, відповідно, національно-мовна картина світу), окремого (мовлення соціальної групи), одиничного (мовлення особистості). Узуальна (національно-мовна) картина виконує функцію узагальнюючого конструкта, оскільки, як слушно зазначає О.О. Селіванова, «відображає картини світу певних угруповань людей – носіїв однієї мови, об'єднаних територіально, а також за іншими ознаками та психічними властивостями (освітою, професією, статтею, ерудованістю, темпераментом, характером тощо)» [10, с. 134].

Поняття «картина світу» належить до фундаментальних наукових понять. Вона виражає найсуттєвіші характеристики людини, її буття. Картина світу як глобальний образ постійно формується в процесі контактування людини з навколишнім середовищем та іншими членами соціуму. Картина світу об'єктивується у мові, образотворчому мистецтві, музиці, ритуалах, різноманітних соціокультурних стереотипах поведінки людей.

Термін «картина світу» вперше був застосований на межі XIX-XX ст. фізиком В.Герцом як сукупність внут-

рішних образів зовнішніх об'єктів, що служать для виведення логічних суджень відносно поведінки цих об'єктів [1, с. 84].

Образ світу, втілений у мові, відповідає поняттю «мовна картина світу» (за термінологією американських когнітивістів – «концептуалізація світу, вміщена в мові»).

«Будь-яка мова, – розмірковував В.Гумбольдт, позначаючи окремі предмети, насправді творить: вона формує для народу, який є її носієм, картину світу» [8, с. 412]. Погляди Гумбольдта сприйняли і розвинули неогумбольдціанці. Розвиваючи його ідеї, Л.Вайсберг, представник неогумбольдціанської лінгвістики, робить висновок, що в основу мовознавства повинні бути покладені такі головні положення: 1) мова виступає як середня ланка, де відбувається синтез внутрішнього світу людини та оточуючої її зовнішньої дійсності; 2) мовознавство ґрунтується на світорозумінні, що здійснюється через рідну мову [8, с. 413]. Л. Вайсберг вважає мову творінням нації, в якому знайшов своє відображення процес пізнання всіх поколінь. Мова – духовний світ, що постає перед конкретною людиною як щось об'єктивне, але стосовно до пізанаваного – суб'єктивним, одностороннім. Суб'єктами мовної картини світу є носії мови, оскільки картина світу є способом його пізнання, а отже, результатом когнітивної діяльності людей, відображенням результатів діяльності свідомості (за Гумбольдтом)[8, с. 414]. Для українського мовознавства величезну роль відіграли праці О.О.Потебні, який розвинув ідеї Гумбольдта і водночас впритул підійшов до тих питань, які поставила американська когнітивна антропологія.

Ще одним джерелом «мовної картини світу» є американська етнолінгвістика та її гіпотеза лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа, за якою не тільки тип мови залежить від типу культури, у межах якої він постав, а й тип культури, зумовлений тим типом мови, в якому вона розвинулася і функціонує.

Отже, мовна картина світу – це «спосіб відзеркалення реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу, інтерпретація навколишнього світу за національними концептуальними канонами» [8, с. 420]. В свідомості людей, які належать тому чи іншому національному колективу, складається та передається із покоління в покоління свій образ картини світу, об'єктивної навколишньої дійсності. Картина світу, на думку багатьох лінгвістів, – вихідний глобальний образ світу, який репрезентує сутнісні властивості світу в розумінні її носіїв, лежить в основі світогляду людини та є результатом усієї її духовної активності. «Картина світу – створений людиною суб'єктивний образ об'єктивної дійсності – це не дзеркальне відображення світу, а завжди певна його інтерпретація» [8, с. 421].

У лінгвокультурології розмежовують мовну і концептуальну картини світу. Концептуальна картина світу – це не лише система понять про сукупність реалій довкілля, а й система смислів, втілена в ці реалії через слова – концепти. Концептуальна картина світу є значно ширшою, ніж мовна, тому що в її створенні беруть участь різні типи мислення.

Мовна картина світу – це система взаємопов'язаних мовних одиниць, що відбиває об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини. Якщо концептуальна картина світу існує у вигляді концептів, що утво-

рюють концептосферу, то мовна картина світу існує у вигляді значень мовних знаків, які утворюють сукупний семантичний простір мови.

Сучасні уявлення про мовну картину світу у викладі Ю.Д.Апресяна виглядають таким чином. Кожна мова віддзеркалює певний спосіб сприйняття та концептуалізації світу. Відображені в ній значення створюють цілісну систему поглядів, свого роду певну колективну філософію, яка стає обов'язковою для всіх носіїв мови. Власний певній мові спосіб концептуалізації дійсності – частково універсальний, частково національно-специфічний, тому носії різних мов можуть бачити світ по-різному, крізь призму своїх мов [4, с.43].

Теоретичне обґрунтування проблеми сприйняття світу у формі мовної картини світу дає Б.О.Серебренников у роботі «Роль людського чинника в мові. Мова і картина світу». Її автор бачить концептуальну модель світу більшою за мовну. Картина світу – це те, яким малює світ людина в своїй уяві, – феномен більш складний, ніж мовна картина світу [11, с. 9].

Г.А.Уфимцева, російський мовознавець, зазначає, що концептуальна модель світу містить інформацію, подану в поняттях, а в основі мовної моделі світу лежать знання, закріплені в семантичних категоріях, складених зі слів і словосполучень, по-різному структурованих у межах певного поля тієї чи іншої конкретної мови. Основою вербальної, мовної картини світу є репрезентація загальної картини світу за допомогою мови.

С.Є.Нікітіна розуміє під концептуальною картою світу не лише систему основних логічних категорій, які є універсальними. На «нижніх поверхах» концептуальної картини світу неодмінно, на її думку, знайдуть відбиття національні особливості світовідчуття, світосприймання і світорозуміння.

Ю.М. Караулов підкреслює, що картину світу визначають наукове знання та мовна специфіка, а межі між мовною і концептуальною моделями світу здаються вченому хисткими, невиразними[9, с. 47].

Дослідники мовної картини світу наголошують на таких її особливостях: кожен народ має певні відмінності у своїй мовній картині світу. Мовна картина світу є вторинною за своєю природою, антропоморфною за спрямованістю. В.М.Телія уявляє мовну картину світу як інформацію, розсіяну по всьому концептуальному каркасу й пов'язану з формуванням самих понять за допомогою маніпулювання мовними значеннями. Науковець відзначає, що мовна картина світу не має чітких меж, тому її місце щодо концептуальної моделі світу не може бути визначене як периферія[13, с. 264].

Концептуальна картина світу засобами мови перетворюється у мовну. Концептуальна картина світу і мовна різняться засобами створення: перша використовує поняття і уявлення, а друга – мовні одиниці. Таким чином, наявність невербальних засобів вираження в концептуальній картині світу і лінгвістичних засобів творення загальних рис та національних особливостей мовної картини світу є принциповою відмінністю між ними.

Характеризуючи мовну картину світу, мовознавці відзначають її особливе значення і функції: мова забезпечує потреби суспільства у спілкуванні та пізнанні. На виконання цього завдання і спрямовані функції, які вона виконує. Основними функціями є комунікативна, когнітивна, мислеформотворча, репрезентативна, емоційна, експресивна та імперативна.

Кожна мовна одиниця зорієнтована на концептуальний простір довкілля, стаючи мовленнєвим виявом того чи іншого фрагмента. Та оскільки концептуальна картина світу (а отже й її фрагменти) – явище динамічне, а не статичне, то мовні одиниці, що її відображають, зазнають усіляких перетворень і набувають концептуальних значень, що розширюють семантичне поле того чи іншого мовного знака. В результаті останній функціонує часто не просто як слово-номінація з одним чи кількома лінгвістичними значеннями, а як слово – культурний концепт.

Суб'єктом або носієм картини світу можуть бути і окрема людина, і соціальні чи професійні групи, і етнонаціональні або релігійні спільноти [12, с. 174]. Проведені дослідження виявили, що, наприклад, «уявлення про щастя та ієрархія життєвих цінностей можуть помітно розходитися не тільки у різних народів та культур, а й у представників різних поколінь або різних субкультур у межах однієї культури, одного народу». Головна причина цього – це наявність у різних народів, етносів і субкультур та й, мабуть, у кожної людини своєї особистої картини світу, відповідно до особливостей якої кожна людина й поводить себе так чи інакше. Таким чином можна стверджувати, що існує й субкультурна картина світу [12, с. 180].

Субкультурна картина світу – це своєрідна картина світу, властива будь-якій соціальній спільноті – від нації або етносу до соціальної чи професійної групи або окремої особи. Більш того, кожному історичному періоду відповідає своя картина світу. Іншими словами, будь-яке досить велике людське співтовариство має диференційовані картини світу як по горизонталі (різні соціальні групи сучасників), так і по вертикалі: картини світу є не чимось застиглим, сталим, а історично мінливим процесом пристосування до мінливих реалій [12, с. 184]. Так, наприклад, картина світу військового відрізняється від картини світу його сучасника-селянина. Але точно так само сьогоденний селянин або військовий сприймає світ зовсім не так, як представники цих же соціальних груп сто років тому. Розрізняються картини світу й представників різних релігій: у католика та православного, у мусульманина та буддиста. Безпосередня картина світу містить як змістовне, концептуальне знання про дійсність, так і сукупність ментальних стереотипів, які визначають розуміння та інтерпретацію тих чи інших явищ дійсності. Таку картину світу ми називаємо когнітивною, так як вона є результатом когніції (пізнання) дійсності й виступає як результат діяльності когнітивної свідомості та базується на сукупності впорядкованих знань – концептосфери [12, с. 195].

Н. М. Лебедева зазначає: «Наша власна культура надає нам когнітивну матрицю для розуміння світу, тобто «картину світу» [12, с. 21].

Під когнітивною картиною світу розуміємо ментальний образ дійсності, сформований когнітивною свідомістю людини чи певного народу в цілому, який є результатом як прямого емпіричного віддзеркалення дійсності органами відчуттів, так і свідомого рефлексивного відображення дійсності в процесі мислення [5, с. 52].

Таким чином, можна зробити висновок, що когнітивна картина світу – це сукупність концептосфери та стереотипів свідомості, котрі задаються певною культурою чи субкультурою.

Когнітивна картина світу у свідомості особистості є досить системною та впливає на сприйняття особистіс-

тю навколишнього світу. Дане поняття також:

- пропонує класифікацію елементів дійсності;
- запроваджує прийоми аналізу дійсності (пояснює причини явищ та подій, прогнозує розвиток явищ та подій);
- впорядковує чуттєвий та раціональний досвід певної особи для його збереження в свідомості, пам'яті [5, с. 52].

Національна когнітивна картина світу, з одного боку, є дещо абстрактною, а з іншого – когнітивно-психологічною реальністю, що спостерігається в мисленні, пізнавальній діяльності народу, в його поведінці – фізичній та вербальній. Національна картина світу спостерігається в однаковій поведінці народу в стереотипних ситуаціях, у загальних уявленнях народу про дійсність, у висловленні «загальних думок» [5, с. 53].

Національна мовна картина світу (далі – НМКС) – це зафіксоване в лексиці відповідної мови специфічне бачення (тобто логічне осмислення, відчуття й оцінювання) реального світу й усього, що привноситься в нього людською свідомістю. Існує така кількість НМКС, скільки існує мов, кожна з яких відображає унікальний результат багатовікової роботи колективної етнічної свідомості над осмисленням й категоризацією буття людини.

Неповторність кожної НМКС стає очевидною лише на фоні інших таких же НМКС, тому зіставлення й аналіз їх універсальних та ідеоетнічних компонентів викликає неабиякий науковий інтерес. Актуальною стає проблема інтелектуального засвоєння поглядів на світ, які напрацьовуються іншими народами в інших умовах та під впливом інших факторів.

Національна мовна картина світу є результатом відображення колективною свідомістю етносу зовнішнього світу в процесі свого історичного розвитку одночасно з пізнанням цього світу. Зовнішній світ та свідомість – це два фактори, котрі породжують мовну картину світу будь-якої національної мови [6, с. 2].

Лінгвістичні когнітивні структури «безпосереднім чином беруть участь у формуванні мовної картини світу, в той час як «матеріалом» формування (концептуальної) картини світу є в першу чергу феноменологічні когнітивні структури. Останні мають (чи можуть мати) вербальну оболонку, тобто йдуть у парі з лінгвістичними когнітивними структурами» [2, с. 125].

Мова є найважливішим засобом формування та існування знань людини про світ. Відображаючи у процесі діяльності об'єктивний світ, людина фіксує результати пізнання в слові. Вся ж система знань, набутих як особисто, так і внаслідок навчання, утримується у довгостроковій пам'яті людини за допомогою концептів або ментальних прообразів. Концептуалізація або понятійна класифікація – це один з найважливіших процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає в усвідомленні інформації, яка надходить до людини та призводить до утворення концептів, концептуальних структур та всієї концептуальної системи у мозку (психіці) людини.

Кожен народ по-своєму розчленовує фрагменти світу та по-своєму називає їх. Формується світ тих, хто говорить цією мовою, тобто формується мовна картина світу як сукупність знань про світ, що фіксується у лексиці, граматиці, фразеології.

Між картиною світу, як віддзеркаленням реального світу, та мовною картиною світу, як фіксацією цього зображення, існують складні відносини. Картина світу

може бути представлена за допомогою просторових (верх – низ, правий – лівий, схід – захід, далекий – близький), часових (день – ніч, зима – літо), кількісних, етнічних та інших параметрів. На її формування впливають мова, природа та ландшафт, виховання, освіта та інші соціальні фактори, традиція тощо. Мовна картина світу не існує поряд із специфічними картинами світу (хімічною, фізичною тощо), вона їм передує та формує їх, тому що людина здатна розуміти світ і саму себе завдяки мові, в якій закріплюється суспільно-історичний досвід – як загальнолюдський, так і національний. Останній визначає специфічні особливості мови на всіх її рівнях. У силу специфіки мови у свідомості її носіїв виникає певна мовна картина світу, через призму якої людина бачить світ [3, с. 46].

Висновки. Мовна картина світу формує тип ставлення людини до світу (природи, тварин, самої себе як елемента світу), визначає норми поведінки людини в світі. На думку Ю. Д. Апресяна, будь-яка природна мова відбиває певний спосіб сприйняття й організації (концептуалізації) світу. Висловлені в ній значення складаються у певну

цілісну систему поглядів, свого роду колективну філософію, яка є обов'язковою для всіх носіїв мови [5, с. 45].

Термін мовна картина світу є метафорою, тому що в дійсності специфічні особливості національної мови, в яких зафіксовано унікальний суспільно-історичний досвід певної національної спільноти людей, створюють для носіїв цієї мови не якусь іншу, неповторну картину світу, яка відрізняється від об'єктивно існуючої, а лише специфічне «забарвлення» цього світу, зумовлене національною значущістю предметів, явищ, процесів, вибірковим ставленням до них, яке породжується специфікою діяльності, способу життя та національної культури даного народу. Картина світу, яку можна назвати знанням про світ, знаходиться в основі індивідуальної й суспільної свідомості, що зумовлює природність того, що система соціально-типових позицій, відношень, оцінок знаходить знакове відображення в системі національної мови та бере участь у конструюванні мовної картини світу. Треба також підкреслити, що зовнішній світ і свідомість людини – це два основних фактори, які формують мовну картину світу будь-якої національної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамович Г.Л. Введение в литературоведение/Г.Л. Абрамович. – М.: Наука, 1979. – 138 с.
2. Алефиренко Н.Ф. Поэтическая энергия слова. Синергетика языка, сознания и культуры/Н.Ф. Алефиренко. – М.: Academia, 2002. – 194 с.
3. Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики/Н.Ф. Алефиренко. – М.: Гнозис, 2005. – 326 с.
4. Апресян Ю. Д. Эмоциональная система. Образ человека по данным языка: попытка системного описания/Ю. Д. Апресян//Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37–65.
5. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов/О.С. Ахманова. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 607 с.
6. Бабаева Е.В. Лексическое значение слова как способ выражения культурно-языкового концепта/Е.В. Бабаева//Языковая личность: культурные концепты: сб. науч. тр./ВГПУ, ПМПУ. – Волгоград-Архангельск: Перемена, 1996. – С. 25–33.
7. Вежицкая А. Язык, культура и познание/А.Вежицкая. – М.: Русские словари, 1997. – 410 с.
8. Гумбольдт В. Язык и философия культуры/В.Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1985. – 451 с.
9. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность/Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 261 с.
10. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / Олена Олександрівна Селіванова. – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 148с.
11. Серебренников Б.А. К проблеме «язык и мышление»(всегда ли мышление вербально?)/ Б.А. Серебренников//Сравнительное лингвистическое языкознание. – 1977. – №1. – С. 9-17.
12. Телия В.Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В.Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 173–204.
13. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты/В.Н. Телия. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 284 с.

REFERENCES

1. Abramovich G.L. Introduction to literary criticism /G.L. Abramovich. – M.: Nauka, 1979. –138 p.
2. Alefirenko N.F. The poetic energy of the word. Synergetics of language, consciousness and culture /N.F. Alefirenko. – M.: Academia, 2002. – 194 p.
3. Alefirenko N.F. Controversial problems of semantics / N.F. Alefirenko. – M.: Gnosis, 2005. –326 p.
4. Apresyan Yu. D. The emotional system. The image of a person according to the language: an attempt to describe the system / Yu. D. Apresyan // Questions of linguistics. – 1995. – No. 1. – P. 37–65.
5. Akhmanova O.S. Dictionary of linguistic terms / O.S. Akhmanova. – M.: Soviet Encyclopedia, 1966. – 607 p.
6. Babaeva E.V. The lexical meaning of the word as a way of expressing a cultural and linguistic concept /E.V. Babaeva //Language personality: cultural concepts: collection of scientific books/ VGPU, PMPU. – Volgograd-Archangelsk: Peremena, 1996. – P. 25–33.
7. Vezhbtskaya A. Language, culture and cognition /A. Vezhbtskaya. – M.: Russian dictionaries, 1997. – 410 p.
8. Humboldt V. Language and philosophy of culture/V. Humboldt. – M.: Progress, 1985. – 451 p.
9. Karaulov Yu.N. Russian language and linguistic personality / Yu.N. Karaulov. – M.: Nauka, 1987. – 261 p.
10. Selivanova O.O. Actual tendencies of current linguistics (analytic review)/ Olena Oleksandrivna Selivanova. – K.: Phytosociocenter, 1999. – 148p.
11. Serebrennikov B.A. To the problem of “language and thinking” (Is thinking always verbal?)/ B.A. Serebrennikov // Comparative linguistic linguistics. – 1977. – No. 1. – P. 9-17.
12. Telia V.N. Metaphorization and its role in creation of a linguistic picture of the world /V.N. Telia // The role of the human factor in language: language and picture of the world. – M.: Nauka, 1988. – P. 173–204.
13. Telia V.N. Russian phraseology:semantic, pragmatic and linguocultural aspects / V.N. Telia – M.: School “Languages of Russian Culture”, 1996. – 284 p.

National mentality and linguistic picture of the world as components of cognitive linguistics

K. V. Angelovska

Abstract. The article examines the linguistic picture of the world in the context of modern linguistic science. Different approaches to defining and analyzing the linguistic picture of the world through the prism of linguistic and cultural-national features are considered. Emphasis is placed on the distinction between the concepts of the linguistic and conceptual picture of the world. The meanings and functions of the linguistic picture of the world have been found out.

Keywords: linguistic picture of the world, conceptual picture of the world, communicative, cognitive, emotional, interpretation.

The theoretical basics of studying ancient historiographical biography

F. Dovbyshchenko

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
Corresponding author. E-mail: fedir.dovbyshchenko@gmail.com

Paper received 27.09.19; Accepted for publication 16.10.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-210VII61-03>

Abstract. The present article is an attempt to summarize the theoretical achievements which allow to analyze narratives within the methods of narratology, reader-response criticism, Euclid's theory of the golden ratio and Aristotle's concept of the peripeteia. In particular, the analysis of the ancient histories, as this article argues, can be conducted not only to understand the level of their factual reliability, but also to describe their possible impact on contemporary readers or listeners. It is also stressed in the present article that the narrative structure of histories is a perspective object of study, for it may reflect that of the ancient tragedy.

Keywords: *narrative strategies, narrative, narratology, reader-response criticism, peripeteia, golden ratio, ancient historiographical biography.*

Introduction. The specificity of studying ancient biographical historiography is that traditional Quellenforschung itself turns to be not enough for an adequate interpretation of the content of such texts. A characteristic trait of the ancient historiographical biography is a blurring of the boundaries between fiction and non-fiction. A recipient's comprehension of such texts necessitates, besides source studies, to engage the information about their narrative structure which makes a text reveal its real semantic charge. Not only must the analysis of historiographical writings evaluate them as historical sources, but also consider them as acts of narration.

A review of publications on the subject. The present article will treat the works which, from the author's point of view, best fit its main goal, i.e. help to find out the best way to describe the narrative structure of the ancient historiographical biographies. In narratology, this will be mainly the works of Cl. Lévi-Strauss [27], Cl. Bremond [1], E. Benveniste [17], O. Tkachuk [13], W. Schmid [15], O. Kovalov [9, 10], G. Genette [20, 21], W. Booth [18], V. Vinogradov [2] and L. Dolezel [19]. In reader-response criticism, the ideas of W. Iser [8, 24] and R. Ingerden [23] will be summarized. There appears also a need to pay attention to the theory of the ancient tragedy (Aristotle's "Poetics" [28]) and of the golden ratio (Euclid's "Elements" [22]).

Goals. The present article aims to present the scheme of studying ancient historiographical biographies. In particular, the paper is an attempt to describe the specifics of the narrative structure of the ancient historiographical texts. All ancient historiographical narratives make use of rhetorical and narrative strategies [29], and the scope of this article will be to propose a possible way to study the narrative structure of the ancient historical biography.

Materials and methods. Considering the above understanding of the ancient historiographical biographies, it seems helpful to involve into the present study narratological theory, works of the reader-response criticism, Aristotelian "Poetics" and Euclidean "Elements" which make it possible to describe the narrative structure of such a specific kind of texts as the ancient historiographical biography is. As for the methods of the study, they are structural-systemic, observation, analysis and synthesis.

The basics of narratology. Ancient historiographical biographies obey the rules of constructing narratives which

are fundamental for any type of narrative writings. Narratology is the theory of narrative texts. According to M. Zubrycka, it is "a theoretical discipline studying narrative genres, systematization of the narrative types and plot structure" [7, p. 799]. In other words, "it treats the nature, forms and functioning of the narrative" [7, p. 799]. Moreover, narratology is not only to represent the theory of the narrative, but also to explain how it forms our comprehension of the world: "Narratology studies the ways in which the narrative structures our comprehension of cultural artifacts and the world which surrounds us".

The basics of the structuralism were laid out in F. de Saussure's "Course in General Linguistics" (1916), but while the latter worked mainly in the realm of linguistics, C. Lévi-Strauss was the first to apply his sign theory to ethnology ("The elementary structures of kinship", 1949). His contribution consists in the fact that he was the first to formulate a hypothesis that "the culture has a structure similar to that of the language" ("Structural anthropology", 1958) [27, p. 79].

French structuralists have chosen literary works as the object of their study. They applied, like C. Lévi-Strauss did it in ethnology, the sign model of F. de Saussure. Thus, the main idea of the structuralists was to reveal a constant sign model in the text – which they called "the structure". They based the study on the previous attempts of the formalists, namely on V. Propp's theory about a constant set of functions of folktale characters ("Morphology of the folktale", 1928). They also paid attention to his comprehension of the tale as a temporal sequence made by 31 subsequent constant functions [3, p. 156–157].

As C. Bremond stresses it, "... the need emerges to expand Propp's method to all the types of tales and to the totality of narrative genres. In this respect, one must discuss the applicability of Propp's model within the general narrative grammar" [1, p. 475]. C. Bremond, thus, uses the model proposed by F. de Saussure in studying narratives. He claims that "structural studies on the narratives can be divided into two groups referring to different aspects of the message narrated: the history told and the discourse which tells" [1, p. 475]. Thus, C. Bremond grounded the possibility to analyze narratives in the field of structuralism, which previews treating the text as a system of signs, each of which is a relation between signifier and signified, that means, in the occurrence of the narrative text, discourse

and narrative [13, p. 34, 128]. The structure of the narrative text, thus, can be conditionally described as follows:

$$\text{sign (narrative)} = \frac{\text{signifier}}{\text{signified}} = \frac{\text{expression plan}}{\text{content plan}} = \frac{\text{discourse ("how?")}}{\text{narration ("what?")}}$$

The scheme illustrates the concepts that need further explanation [26, p. 16, 20, 227, 233; 16, p. 533].¹

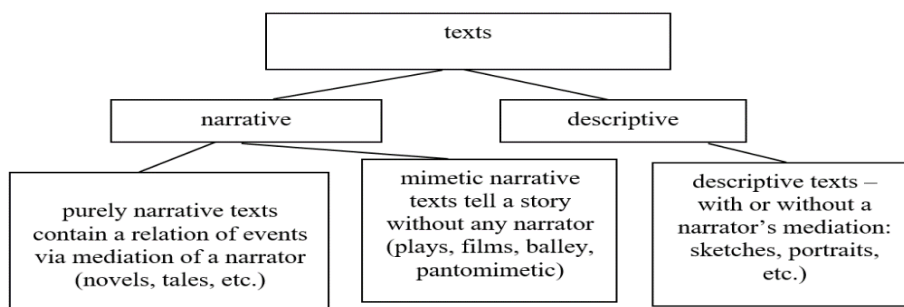
Discourse is an “expression plan of the narrative which is opposed to content or narration. While a story (diegesis) is “what”, i.e. what is told, the discourse is how it is told” [13, p. 34]. E. Benveniste in “Problems of General Linguistics” (1966) puts discourse as “each expression that previews the presence of a speaker and a listener, the intention of the first to impact the latter in some way” [17, p. 242].

Narration is a “content plan of the narrative as opposed to the expression plan”, it “always engages temporal sequence..., that turns to be its most characteristic treat”, involving at least one modification, a shift from one state existing in t_0 to another one situated in t_n [13, p. 119, 84]; according to C. Bremont it is “a story told” as opposed to “discourse which tells” [1, p. 475].

Narration and discourse are both the components of the narrative playing the role of a sign, if one applies Saus-

sure’s formula to the text. The narrative is treated as a “telling (as an act and an object, a product and a process, a structure and a structuring) of one or more real or fictive events told by one, two or few narrators to one, two or few narratees” [13, p. 73]. The narrative may be represented in different environments (literature, music, theater, cinema, painting, etc.). The modern comprehension of the narrative has been formed by structuralists who distinguished narrative and descriptive texts. W. Schmid stresses the main treat of the narrative texts which he claims to be an eventuality [14, p. 10]. Y. Lotman defines an event as “a character’s shift outside the semantic field” [12, p. 272]. Thus, one can conclude that narrative texts must contain a relation of events, a shift from state A to state B, which are their main characteristics.

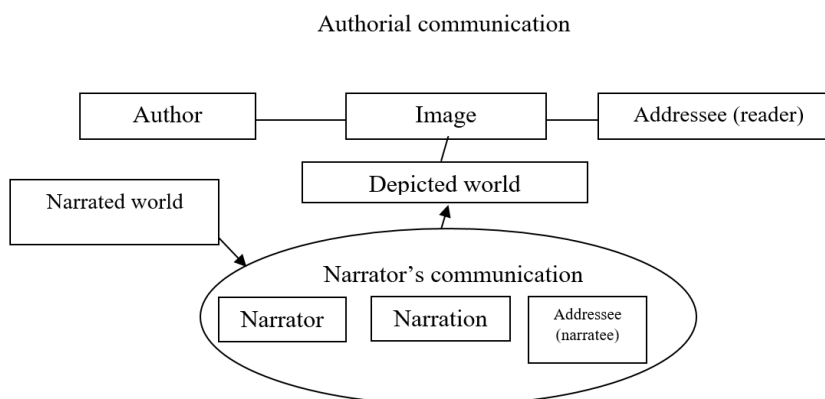
W. Schmid [15, p. 21] proposes the following classification of texts following S. Chatman:

Narrative texts are characterized by eventuality, and tell a story. The narrator is a key figure of communication in narrative texts – “he who narrates in the text” [13, p. 83]. According to M. Zubrycka, the narrator is “a voice, he who is responsible for the narration act, representing an action as a true story” [7, p. 799]. He belongs not to the real world, but to the textual one, and tells a story to the other part of the textual world, the narratee. The latter is an addressee of the narrator, to whom he appeals [20, p. 226].

The narratives contain a binary communication structure, for both narrator and narratee take part of the world

described in the text by the author, whose addressee is the reader. Unlike the narrator or narratee, the two instances in question exist in the real world: the author is a concrete person whose existence is not limited by the text. As O. Tkachuk puts it, “a real author is never to be confused with a narrator, for he is neither proper to the narrative nor is he deduced from it” [13, p. 6]. A reader, similarly to an author, is a person who receives the author’s message and, he too, exists outside the text [15, p. 41]. The binary communication structure which takes place in the narrative text can be described as follows [15, p. 35]:

¹ Kemezis 2014, 16, 20, 227, 233: to understand the ancient historiography, one must ask not “What is written?”, but “How is it written?”. The

discordance between the form and the content of the texts fits the fictional nature of the ancient historiography. See also Asirvatham 2017, 533.

As one can see, the narratorial communication is a part of the author's one; it is related to the world depicted by an author, for, as will follow, the narrator, his imaginary addressee and the message transmitted to him are imagined by the author.

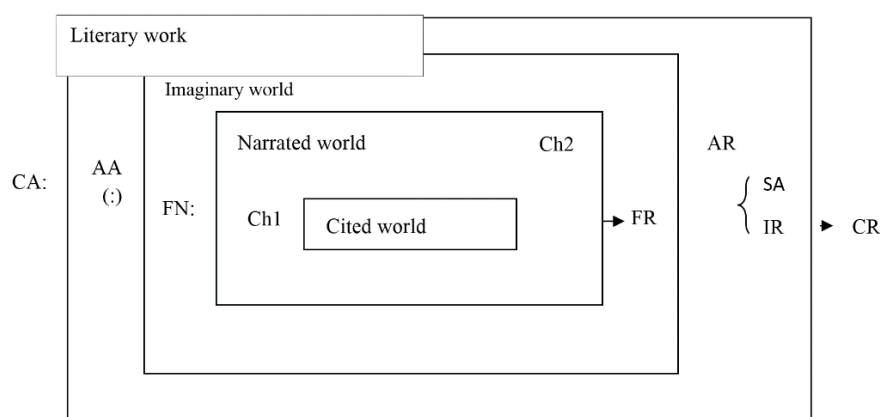
The model of the communication structure of the narrative text described above is two-leveled.² According to W. Schmid, "one can add the third level if the characters narrated are at the same time a narrating instance" [15, p. 39]. Thus, characters are a part of the world the narrator relates. At this point, a consideration of all the components of the triple structure of the narrative is desirable.

The Real author and the real reader exist outside the text as independent subjects. Nevertheless, they compose for themselves a kind of an image of each other: the author's imagination creates an image of the reader and vice versa. These two images cannot exist outside a literary work, for they emerge in the readers' thoughts through the text one writes or reads. The concept of the author's image was firstly elaborated by V. Vinogradov in his work "On the fiction" [2]. Later it was studied by B. Korman, J. Mukarovsky, M. Cervenka, J. Slawinski, A. Okopien-Slawinska. Western criticism admitted the term proposed by W. Booth – the implied author [18, p. 70–71]. According to W. Booth, it is an image of an author created by a reader, one of the most powerful impact factors on the reader [18, p. 70–71]. In terms of G. Genette, "the author one imagines (*auteur impliqué, idée de l'auteur*) is no more than what the text tells us about him" [21, p. 102]. We will accept the term of W. Schmid claiming that "the abstract author is a signified of all the indicative signs of the text that denote the addresser; ... an anthropomorphous source of all the acts of creation, an embodiment of intentionality in the text" [15, p. 73]. The abstract author may be distinguished via some characteristics: the fiction of events and situations, characters and actions, the algorithm of actions

grounded on some philosophy, the introduction of the narrator and his narration [15, p. 74]. Thus, all the textual symptoms expressing the authorial intent or giving an idea of the author's conception must be referred to the level of the abstract author.

The abstract reader is "an essential of the recipient's image that the concrete author meant, that is, the author's image of the recipient which is installed in the text via indicative signs" [15, p. 70]. W. Iser, the founder of reader-response criticism, calls him an "implied reader": "the implied reader is deprived of a real existence, for he embeds the integrity of the preliminary reference points the fiction provides to its readers as a condition of reception. It follows that the implicit reader is based not on a kind of empirical understratum, but on the text's structure itself" [24, p. 60]. W. Schmid divides the abstract reader into ideal recipient and supposed addressee. The first is an instance which comprehends completely the text via its facture. His values and aesthetic norms are pre-defined by the writing. The ideal recipient fully agrees with the author's conception. The supposed addressee is, on the contrary, the instance targeted by the abstract author. His ethical, aesthetic and moral orientations are taken into account by the author who structures the writing. It is preferred to distinguish the abstract reader and narratee, for the latter is a personality who is sensitive to ethical phenomena. The abstract reader has first of all a certain aesthetic point of view [15, p. 61–62].

The abstract reader and the abstract author take part of the communication structure of the narrative as a separate communication level studied within the whole literary work. It contains component levels such as an imaginary world, a narrated world, and a cited world (that of the characters). The categories described may be illustrated by the scheme which follows [15, p. 40]:

Legend:

- CA – concrete author
- : – creates
- AA – abstract author
- FN – fictive narrator
- directed toward
- Ch1, Ch2 – characters
- FR – fictive reader
- AR – abstract reader
- SA – supposed addressee
- IR – ideal recipient
- CR – concrete reader

To understand what the narrative strategy is, some basic concepts concerning it need to be clarified.

G. Genette in "Discours du récit" has elaborated the concept of focalization which is analogous to the "point of view" (O. Kovalov, though, rejects such an identification claiming that the focalization previews limitation of narrative information in accordance with a certain point of view [9, p. 73–74]. G. Genette considers the focalization as "a

² A. Kemezis [26, p. 11] speaks in fact about the necessity to distinguish authorial and narratorial communication in the ancient historiography.

limitation of the field, i.e. a choice of narrative information referred to as what is called an “omniscience” [20, p. 203]. The scholar postulates three degrees of focalization:

zero focalization	internal focalization	external focalization
A narrator possesses a more profound knowledge than a character, he knows more than any character.	A narrator speaks only about what a character also knows.	A narrator tells less than a character knows.
The narration is conducted from the omniscience narrator’s point of view.	The narration is conducted from the character’s point of view.	The narration is conducted from the point of view of an objective narrator who has not any access to the character’s consciousness.

In accordance with this scheme, G. Genette defined two possible status of narrator, i.e. the positions the narrator occupies relatively to his narration [20]:

1. External status is characterized by the use of the third person. In this way the external narrator is introduced.

external objective status: the narrator remains outside the story and does not utter any personal commentary during narration;

external subjective, implied status, where the narrator is not concerned with the story, but recurs to personal commentaries;

zero status (omniscient narrator).

2. Internal status causes the use of the first person and introduces the internal narrator into the narration.

The typology of the narrator as a structural component of communication in the narrative is not restricted to the status criterion. The analysis of narrator types interested plenty of scholars, namely P. Lubbock, N. Friedman and W. Füger. W. Schmid systemized their achievements. In his scheme [15, p. 78], the typology of the narrator is put as follows:

Criteria	Types of a narrator
mode of expression	explicit-implicit
diegeticness	diegetic-non-diegetic
framing degree	primary-secondary-tertiary
presence degree	strongly present-hardly present
personality	personal-impersonal
anthropomorphism	anthropomorphic-non-anthropomorphic
homogeneity	homogeneous-heterogeneous
estimation expression	objective-subjective
awareness	omniscient- limited in knowledge
Space	omnipresent – limited in space
introspection	remains outside or inside
professionalism	professional-unprofessional
reliability	reliable-unreliable

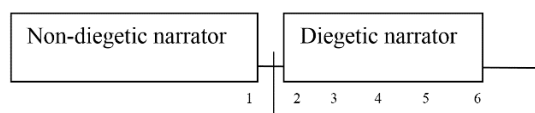
The first three criteria represented on the scheme need further explanation. The first one is the narrator’s mode of expression which can be explicit and implicit. L. Dolezel was one of the first to distinguish narrator’s and character’s text in the narrative [19]. The scholars paid attention to how two texts interfere and how the narrator is involved in the character’s speech and vice versa. In such cases, the narrator can express his own point of view via one of the characters using his language peculiarities or without changing the style of narration [15, p. 197]. Thus, the narrator can express his point of view explicitly or implicitly.

The degree of the narrator’s presence in the texts of Xenophon and Herodian will be also treated in the present article.

The terms of “primary narrator”, “secondary narrator” and “tertiary narrator” were proposed by B. Romberg [30, p. 63]. One of the characters can become a narrator while retelling a story. In this case he is called a secondary narrator. If this story includes itself an embedded narrative, its subject is a tertiary narrator as related to the main narrative.

The degree of diegeticness is one of the most important treats of the narrator. The concept of δῆγησις as a narration is mentioned in Plato [25, 45.3.396]. G. Genette [20, p. 278–279] means by “diegetic narrator” “he who is related to the story told”. According to W. Schmid, “the diegetic narrator is the one who narrates about himself as a figure in diegesis. The non-diegetic narrator tells about other figures” [15, p. 81]. The original meaning of the word ἐξήγησις (explanation, interpretation) is conserved in its narratological aspect: the exegesis is a narration plan which previews auxiliary commentaries, judgments, clarifications [15, p. 81]. Thus, diegeticness or non-diegeticness of the narrator is his immediate presence or absence as a character in the world he narrates.

The diegeticness of the narrator may be of various degrees. G. Genette [20, p. 253–254] proposes a classification of diegeticness degrees:

1. Narrator is absent from the story.
2. Uninvolved eyewitness.
3. Eyewitness-protagonist.
4. Secondary character.
5. One of the main characters.
6. The principal character (narrator-protagonist).

Let one consider the concept of the narrative strategy. As O. Kovalov puts it, “the concept of strategy as applied to the narrative means a certain organization of poetics (a system of expressive means of the narrative) in order to provide a kind of influence on a reader” [9, p. 55]. The scholar stresses in his other work that “the concept of narrative strategy came to linguistics from sociology and previews considering literature as a kind of social productive activity” [10, p. 7]. Thus, one will call the narrative strategy the means of influencing the reader. They are innumerable, but one can distinguish several of them which are typical. These are omniscience formulae, the “mind reading” device, “text-in-text” device, recurring narrative and some focusing devices [9, p. 77, 90, 93, 104, 111].

The basics of the reader-response criticism. As it has been shown in the previous section, narrative texts have a double structure of communication, i.e. the authorial and narrator’s one, and the latter is incorporated into the first as a part of the world depicted. Thus, the author’s stand is to be studied at the authorial communication level. The text is always a result of cooperation of an addresser and an addressee of the message, of the author and the reader [10, p. 168]. According to M. Kolchauer, the authorial stand is a construct created by a reader on the base of the text [11, p. 73]. The study of authorial stand and intents is impossible without applying theoretical achievements of the reader-response criticism.

Reader-response criticism or reception theory is a theoretical current founded and developed by the representatives of the Constance school, namely H.-R. Jauss and W. Iser, in the late 60s. Reader-response criticism stresses an active reader's role in the process of cognition and realization of a literary work. H.-R. Jauss elaborated the "horizon of expectations" concept, while W. Iser analyzed a phenomenological aspect of reading. The reader-response criticism considers the meaning as a cooperation of an author and a reader, as an "experience effect, but not as a codified information" [7, p. 804–805].

In his paper called "The reading process: a phenomenological approach", W. Iser claims the presence of two poles within a text: the artistic and the aesthetic. The first concerns a text created by an author, and the latter indicates its realization by a reader. This kind of realization makes the text "live" and turns it into a literary work. "The convergence of a text and a reader initiates the existence of a literary work" [8, p. 349]. According to R. Ingarden, the world represented in the literary work is built on the intentional phrase correlation: "The phrases are connected in different ways and create more complex unities of meaning which reveal various structures and result in an emergence of tales, novels, dialogues, plays, scientific theories... As a result one obtains a complex world possessing all the components conditioned in one way or another, with all the variations which can occur in these parts – these are purely intentional correlations of phrases". The totality of those intentional correlations is called by R. Ingarden "the world represented in the writing" [23, p. 29].

W. Iser also mentions E. Husserl's thesis about the pre-intents, that is, "expectations of what is to come" incorporated in separate phrases [8, p. 352]. Based on these presuppositions, W. Iser stresses the existence of the real dimension of the text formed by the text and the reader's imagination [8, p. 353]. Thus, the reading is a creative process which is far from a simple perception of the writing [8, p. 353].

If the following phrase does not correlate with that what the reader waited for, a blockade takes place in his consciousness. R. Ingarden called it a lacuna. The reader fills it out at his own option, and this act represents a dynamic of reading. Anticipation and retrospection are the phases of the text: the reader is constantly anticipating that what will be referred to in the text and recalls what is already read. Anticipation and retrospection call to living a real dimension of the text [8, p. 355]. The reality created by a reader is different from his own one. The author creates elements of uncertainty in the text, because the real image is not demonstrated to the reader. These elements, along with the textual lacunas, form the reader's imagination. A *Gestalt* of the text is created. It includes the following components: images created by the reader's imagination; anticipation and retrospection;³ consistence – a process of grouping together all the aspects of the text [8, p. 356].

The gestalt is formed due to the reader's expectation and creation of illusions which help "the text experience to be read". The gestalt is not the very meaning of the text. In the

process of reading a configurative meaning of the text is formed being only a part of some integrity [8, p. 357]. The consistence shaped by a reader is in conflict with plenty of other possibilities to realize the text which it tries to exterminate. Thus, "the configurative meaning of the text is also accompanied by alien associations which do not coincide with preliminary illusions" [8, p. 357]. In the process of hesitation between illusions and alien associations the reader forms his own aesthetic experience. In such a case he is making an act of reproduction which is necessary to consider an object as a piece of art. In this way the relations between the reader and the text are formed. They include three aspects [8, p. 362]:

- the process of anticipation and retrospection;
- the sequence of development of the text as life events;
- the impressions invoked by the similarity of textual and life experience.

On the basis of the theoretical argumentation of the reader-response criticism cited above, one can conclude that there exists the line of author and the line of reader. At their crossing, the existence of a literary work takes place. It can be depicted on the schemes that follow:

the line of author (text)	intentional phrase correlation
	pre-intents
	lacunas
	uncertainty elements (unwritten text)
	reader's identification with that what he reads
the line of the reader (creative process)	filling out lacunas at one's own option = reading dynamics
	anticipation + retrospection = real dimension of the text – turning the text into a form of reader's experience
	Reader's aesthetic experience/reader's life experience (before filling the lacuna the reader thinks on the ground of his aesthetic experience proposed by the text)
	reader's aesthetic experience (imagination) is formed by: uncertainty elements; lacunas of the text
	forms of reader's activity: images created by imagination; anticipation and retrospection; consistence
	reader's completion of the choice act which forms a <i>Gestalt</i> (image) of the text = that is a configurative meaning of the text (individual meaning which is a result of reducing polysemic variations to the only possible interpretation)
	configurative meaning of the text is possible due to: reader's expectations; illusions building; accompaniment of the alien associations (hesitation between one's own illusions and alien associations forms finally the aesthetic experience of the reader

Theoretical achievements of the reader-response criticism are applicable in the case of narrative texts, for one

³ H. Sidebottom [31, p. 2819–2820] postulates the multitude of such devices in Herodian. They enhance, on the one hand, the author's control over the plot, and, on the other hand, the reader's activity.

can try to understand the essentials of the authorial communication there as well as the ways of its interpretation by a reader preplanned in the text.

As one can observe, narratology and reader-response criticism give way to a comprehensive analysis of historiographical narratives which goes far beyond the Quellenforschung. They are the key for the understanding of messages laid out in historiographical writings, let them address the events' contemporaries or future generations. Nevertheless, practical studies [4, 5] show that, in the case of ancient historiographical biographies, the analysis in the frames of narratology and reader-response criticism is insufficient, for the level of authorial communication is latent in such works. Writings which focus on one concrete historical person will be structured in a way different from that of universal or local histories. Their epic structure, as our studies mentioned above argue, obeys the rules of constructing dramatic works. That is why it is appropriate to examine the theory of the ancient tragedy elaborated by Aristotle in his "Poetics" and to the Euclidian doctrine of the golden ratio. The studies of concrete historiographical biographies (that of Xenophon and Herodian [ibid.]) prove certainly that the moment of peripeteia in such text coincides with that of the golden ratio described in Euclidian theory, as it does in the ancient tragedy. This means that both theories (that of Aristotle and Euclid) treat the same problem and are mutually complementary.

The peripeteia and the golden ratio. The present analysis employs the term of peripeteia introduced by Aristotle. In a tragedy, peripeteia (a moment of the highest tension in the stage action, after which the events develop in a predetermined and irreversible direction) is always accompanied by that what has been called the "golden ratio" in mathematics, according to Euclid [22, 6. def.3]. It is an equal relation of the whole to its greater part and of the greater part to the lesser part. One can compare some characteristic utterances from Aristotle's "Poetics":

ἐπει δὲ οὐ μόνον τελείας ἐστὶ πράξεως ἢ μίμησις ἀλλὰ καὶ φοβερῶν καὶ ἐλεεινῶν, ταῦτα δὲ γίνεται καὶ μάλιστα [καὶ μᾶλλον] ὅταν γένηται παρὰ τὴν δόξαν δι' ἄλληλα: τὸ γὰρ θαυμαστὸν οὕτως ἐξεῖ μᾶλλον ἢ εἰ ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου καὶ τῆς τύχης, ἐπει καὶ τῶν ἀπὸ τύχης ταῦτα θαυμασιώτατα δοκεῖ ὅσα ὡσπερ ἐπίτηδες φαίνεται γεγονέναι [28, 1452a].

Thus, the tragedy achieves its purpose when an unexpected action instills sympathy and fear, when something turns unexpectedly to be the consequence of another.

κεῖται δὲ ἡμῖν τὴν τραγωδίαν τελείας καὶ ὅλης πράξεως εἶναι μίμησιν ἐχούσης τι μέγεθος: ἔστιν γὰρ ὅλον καὶ μηδὲν ἔχον μέγεθος, ὅλον δὲ ἐστὶν τὸ ἔχον ἀρχὴν καὶ μέσον καὶ τελευτήν. ἀρχὴ δὲ ἐστὶν ὃ αὐτὸ μὲν μὴ ἐξ ἀνάγκης μετ' ἄλλο ἐστίν, μετ' ἐκεῖνο δ' ἕτερον πέφυκεν εἶναι ἢ γίνεσθαι: τελευτὴ δὲ τὸναντίον ὃ αὐτὸ μὲν μετ' ἄλλο πέφυκεν εἶναι ἢ ἐξ ἀνάγκης ἢ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, μετὰ δὲ τοῦτο ἄλλο οὐδέν: μέσον δὲ ὃ καὶ αὐτὸ μετ' ἄλλο καὶ μετ' ἐκεῖνο ἕτερον. δεῖ ἄρα τοὺς συνεστῶτας εἶ μύθους μῆθ' ὀπόθεν ἔτυχεν ἄρχεσθαι μῆθ' ὅπου ἔτυχε τελευτᾶν, ἀλλὰ κεκρησθαι ταῖς εἰρημέναις ιδέαις [28, 1450b].

The ancient tragedy is a complete and integral action and consists of the beginning, the middle part and the end (the node, the development of the action, and the denouement).

λέγω δὲ ἀπλῆν μὲν πρᾶξιν ἧς γινομένης ὡσπερ ὄρισται συνεχοῦς καὶ μιᾶς ἄνευ περιπετείας ἢ ἀναγνωρισμοῦ ἢ μετάβασις γίνεται, πεπλεγμένην δὲ ἐξ ἧς μετὰ ἀναγνωρισμοῦ ἢ περιπετείας ἢ ἀμφοῖν ἢ μετάβασις ἐστίν. ταῦτα δὲ δεῖ γίνεσθαι ἐξ αὐτῆς τῆς συστάσεως τοῦ μύθου, ὥστε ἐκ τῶν προγεγενημένων συμβαίνειν ἢ ἐξ ἀνάγκης ἢ κατὰ τὸ εἶκος γίνεσθαι ταῦτα: διαφέρει γὰρ πολὺ τὸ γίνεσθαι τάδε διὰ τάδε ἢ μετὰ τάδε. ἔστι δὲ περιπέτεια μὲν ἢ εἰς τὸ ἐναντίον τῶν πραττομένων μεταβολὴ καθάπερ εἴρηται, καὶ τοῦτο δὲ ὡσπερ λέγομεν κατὰ τὸ εἶκος ἢ ἀναγκαῖον [28, 1452a].

In this fragment, Aristotle introduces the concept of peripeteia, i.e. the action's change into its opposite. The three conditions, as Aristotle puts it, are necessary for the tragedy to achieve its goal (to impress spectators). If one unites these statements, one can deduce that the tragedy is divided into three parts (the beginning, the middle part and the end). The peripeteia must come between the middle and the end (that is, between the moments where something is still happening and where nothing happens) and is a critical moment after which the action turns into its opposite.

These treats of the ancient tragedy are also present in historical biographies, in particular, that of Xenophon and Herodian, as is shown in [4, 5]. Introducing the elements of the tragedy into a history belongs to the sphere of the authorial communication and may thus be studied in the frames of narratology.

Considering the above, one can make certain **conclusions** which concern the study of the ancient historical biography:

1. The current state of narratology allows the scholars to engage its theoretical achievements within the analysis of ancient historiographical texts. In this respect, the detection and distinction of the authorial and narratorial communication is the most precious discovery.

2. The study of the narrative strategy necessitates modeling and the distinction between authorial and narratorial communication.

3. The method of reader-response criticism is crucially useful while studying the structure and the strategy of the narrative. A distinction between the line of the author and the line of the reader helps to determine potential possibilities of realization of pre-intents declared in the text.

4. The present article postulates the structural similarities between the ancient tragedy and historiographical biography and proposes to engage the theoretical achievements of the studies of ancient drama, namely the concepts of peripeteia and golden ratio, into the analysis of the ancient biographies. Thus, one can study the ancient historiography considering its eclectic narrative structure.

5. As practical studies show, a latent level of authorial communication exists potentially in ancient historiographical biographies. It seems to be detectable through the collision of the levels of narratorial and authorial communications at the very moment of the golden ratio. This collision coincides with the moment of peripeteia in the text.

6. As a result, the procedure of studying historiographical biographies which aims at revealing and adequate interpretation of their hidden content must be based on four piles: the narratological theory, the ideas of the reader-response criticism, Aristotelian concept of peripeteia and Euclidian theory of the golden ratio.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бремонт К. Структурное изучение повествовательных текстов после В. Проппа // Семиотика: Антология / Сост. Ю.С. Степанов. Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – С. 472–480.
2. Виноградов В.В. О художественной прозе. – М., Л.: Государственное издательство, 1930. – 193 с.
3. Греймас А.-Ж. Размышления об актантных моделях // Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму / Пер. с фр. и вступ. ст. Г.К. Косикова. – М.: Издательская группа «Прогресс», 2000. – С. 153–170.
4. Довбищенко Ф.В. Комунікативна структура I книги трактату Геродіана «Історія після Марка Аврелія» // Мовні і концептуальні картини світу, вип. 1 (52), 2015. – С. 242–253.
5. Довбищенко Ф.В. Авторська нарративна стратегія в I книзі твору Ксенофонта «Виховання Кіра» // Studia linguistica, вип. 13, 2018. – С. 71–91.
6. Зубрицька М. Передмова // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / підг. текстів, прим., упор. М.Зубрицька. Львів: Літопис, 2001. – С. 15–33.
7. Зубрицька М. Термінологічний словник // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / підг. текстів, прим., упор. М.Зубрицька. Львів: Літопис, 2001. – С. 786–813.
8. Ізер В. Процес читання, феноменологічне наближення // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / підг. текстів, прим., упор. М.Зубрицька. Львів: Літопис, 2001. – С. 349–367.
9. Ковалев О.А. Нарративные стратегии в литературе (на материале творчества Ф.М. Достоевского): монография / О.А. Ковалев. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2009. – 198 с.
10. Ковалев, О.А. Нарративные стратегии в творчестве Ф.М. Достоевского [Текст] : монография / О.А. Ковалев. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2011. – 316 с.
11. Кольхауэр М. Роман и идеология. Точки зрения // Новое литературное обозрение. – 1995. – № 14. – С. 72–86.
12. Лотман Ю.М. Структура художественного текста // Лотман Ю.М. Об искусстве. – СПб.: «Искусство – СПб», 1998. – С. 14–285.
13. Ткачук О.М. Наратологічний словник. – Тернопіль: Астон, 2002. – 173 с.
14. Успенский Б. А. Поэтика композиции: Структура художественного текста и типология композиционной формы. – М.: Искусство, 1970. – 256 с.
15. Шмид В. Нарратология. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
16. Asirvatham, S.R. Chapter 30. Historiography // The Oxford Handbook to the Second Sophistic / Ed. by D. Richter, W. Johnson. – Oxford: Oxford University Press, 2017. – P. 530–546.
17. Benveniste, E. Problèmes de linguistique générale. – Paris: Éditions Gallimard, 1966. – 356 p.
18. Booth, W. The Rhetoric of Fiction. 2nd ed. – Chicago: University of Chicago Press, 1983. – 552 p.
19. Dolezel L. Narrative Modes in Czech Literature. – Toronto: University of Toronto Press, 1973. – 162 p.
20. Genette, G. Discours du récit. – Paris: Éditions Du Seuil, 1972. – 448 p.
21. Genette, G. Nouveau discours du récit. – Paris: Éditions Du Seuil, 1983 – 128 p.
22. Heiberg, I.L. Euclidis Elementa. Edidit et Latine interpretatus est. – Lipsiae: B.G. Teubneri, 1883–1885. – 693 p.
23. Ingarden, R. Vom Erkennen des literarischen Kunstwerks. – Tübingen: Max Niemeyer, 1968. – 533 p.
24. Iser, W. The reading process: a Phenomenological Approach. // New Literary History, 3. – P. 279–299.
25. Jowett B., Campbell L. Plato's Republic. The Greek Text Edited, with Notes and Essays. – Oxford: Oxford University Press, 1894. – 416 p.
26. Kemezis, A.M. Greek Narratives of the Roman Empire under the Severans: Cassius Dio, Philostratus and Herodian. Greek culture in the Roman world. – Cambridge – New York: Cambridge University Press, 2014. – 354 p.
27. Lévi-Strauss, C. Anthropologie structurale. – Paris: Pion, 1958. – 480 p.
28. Lucas, D.W. Aristotle: Poetics. Introduction, Commentary and Appendixes. – Oxford: Oxford University Press, 1968. – 341 p.
29. Romberg, B. Studies in the Narrative Technique of the First-Person Novel. – Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1962. – 379 p.
30. Sidebottom, H. Herodian's Historical Methods and Understanding of History // ANRW, II.34.4, p. 2775–2836.

REFERENCES

1. Bremont C. The structural study of narrative after V. Propp // Semiotic: Anthology / Ed. Y. Stepanov. 2nd ed., corr. and compl. – M.: Akademicheskij Proekt; Yekaterinburg: Delovaya Kniga, 2001. – p. 472–480.
2. Vinogradov V. On the fictional prose. – M., L.: Gosudarstvennoye izdaniye, 1930. – 193 p.
3. Greimas A.-J. Thoughts on the actant models // French semiotic: From structuralism to poststructuralism / Transl. from Fr. and intr. by G. Kosikov. – M.: «Progress» publishing group, 2000. – P. 153–170.
4. Dovbyshchenko F. The structure of communication of the Book one of Herodian's treaty "The History of the Roman Empire" // Lingual and Conceptual Images of World, 1 (52), 2015. – P. 242–253.
5. Dovbyshchenko F. Authorial narrative strategy in Cyropaedia's Book one // Studia linguistica, 13, 2018. – С. 71–91.
6. Zubrytska M. Preface // The anthology of the world's literary criticism in the 20th century / ed. by M. Zubrytska. Lviv: Litopys, 2001. – P. 15–33.
7. Zubrytska M. Terminological dictionary // The anthology of the world's literary criticism in the 20th century / ed. by M. Zubrytska. Lviv: Litopys, 2001. – P. 786 – 813.
8. Iser W. The reading process: a phenomenological approach // The anthology of the world's literary criticism in the 20th century / ed. by M. Zubrytska. Lviv: Litopys, 2001. – P. 349–367.
9. Kovalov O. Narrative strategies in literature (a case study of the works of F. Dostoevsky): monograph / O. Kovalov. – Barnaul: Izd-vo Alt. un-ta, 2009. – 198 p.
10. Kovalov O. Narrative strategies in the works of F. Dostoevsky [Text] : monograph / O. Kovalov. – Barnaul: Izd-vo Alt. un-ta, 2011. – 316 p.
11. Kolchauer M. Novel and ideology. Points of view // New literary review. – 1995. – № 14. – P. 72–86.
12. Lotman Y. The structure of a fictional text // Lotman Y. On the art. – SPb.: «Iskusstvo – SPb», 1998. – P. 14–285.
13. Tkachuk O. The dictionary of narratology. – Ternopil: Aston, 2002. – 173 p.
14. Uspenskiy B. The poetics of composition: The structure of a fiction and the typology of an artistic form. – M.: Iskusstvo, 1970. – 256 p.
15. Schmid W. Narratology. – M.: Yazyki slavyanskoy kultury, 2003. – 312 p.

Народнопоетичні виміри оповідань П. Куліша

М. Х. Гуменний, В. Ю. Гуменна

Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського, м. Одеса
Corresponding author. E-mail: pavlyuknadya@gmail.com

Paper received 17.10.19; Accepted for publication 05.11.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-210VII61-04>

Анотація. Стаття присвячена дослідженню народнопоетичних традицій у прозі П. Куліша, пошуків нової форми його оповідань та оригінального індивідуального стилю. З'ясовано, своєрідні фольклорні вкраплення у заголовки оповідань та вплив на них пісенно-думової народної творчості. Проаналізовано особливості мовленнєвої структури оповідань, кваліфікуюча лексика та її роль у тематологічній інтерпретації в руслі авторської позиції. Досліджено ключові слова оповідань, що слугують узагальненими формами образної свідомості, виявлено їх вплив на метафоричну і філософсько-моральну сутність творів. З'ясовано закономірність функціонування фольклорних елементів у структурі оповідань письменника та їх роль в ідейно-тематичному аспекті. Крім того, вивчено, етнографічний контекст через осмислення обрядів і звичаїв та закономірності впливу прозового жанру на характер освоєння фольклорних традицій.

Ключові слова: фольклорні традиції, етнографічний контекст, обряди, звичаї, поетична стилістика, стильові принципи.

Вступ. Близькість творчості П. Куліша до фольклору, до народної мови не раз відзначалась і в критиці, і в деяких наукових збірниках останнього часу про творчість письменника і про окремі його твори та поетичні збірки. У літературознавчих статтях часто підкреслюється естетична спорідненість його оповідань з фольклором, переважно художня образність. Автори конкретної статті зосереджують увагу на тих прозових творах, в яких особливо яскраво проявилась своєрідна індивідуальність письменника у творчому заосвоєнні народнопоетичних традицій.

Короткий огляд публікацій. У літературознавчій практиці окремі напрацювання в дослідженні народнопоетичних традицій у прозі П. Куліша крізь призму літературно-художніх аспектів вже маємо. У працях Є. Нахліка «Концепція людини в романтичних оповіданнях П. Куліша» (1986), «Не список з природи, а самовладний мир...» (1994), С. Ковпик «Духовність драматургії Пантелеймона Куліша» (2004), В. Неділько «Місце П. Куліша в українській культурі» (1992), Л. Чикур «Історіософські мотиви лірики М. Костомарова, П. Куліша та Т. Шевченка» (2015) та деяких інших на конкретному історико-літературному матеріалі проаналізовано різні аспекти творчої спадщини П. Куліша. Але окреслене питання потребує подальшого ґрунтовного вивчення.

Мета статті – осмислення народнопоетичних засобів у прозі П. Куліша, пошуків нової форми його оповідань та індивідуального стилю.

Матеріали і методи. Об'єктом дослідження є оповідання П. Куліша «Гордовита пара», «Орися» та «Січові гості». Специфічним завданням статті визначені і методи дослідження – історико-генетичний та історико-функціональний.

Результати та їх обговорення. Способи звернення до народнопоетичних традицій в оповіданнях широкі і розмаїті. Вони віддзеркалились на пошуках нової форми оповідання (новелістична будова твору) й оригінального художньо-конденсованого стилю.

Вибираючи заголовки для своїх оповідань – «Гордовита пара», «Орися», «Січові гості» – автор вносить до них певні уточнення: до першого – «Бабусине опо-

відання», до другого – «Ідилія» і до третього – «Споминки старого діда». Своєрідні фольклорні вкраплення свідчать про прагнення письменника через певну стилізацію створити оповідання в дусі пісенно-думової народної творчості. Закономірності прозового жанру впливають на характер освоєння фольклорних традицій.

Звернення П. Куліша до уснопоетичних засобів цілком виправдане художньо, оскільки зумовлене його прагненням передати колорит епохи, краю, способу життя, народу, мови героїв. Для наочності наведемо типові прислів'яно-приказкові вислови, замовляння або заклинання: «Скине оком – наче до тебе заговорить, а заговорить – наче заграє» [4, с. 157], «Дай їй, Господи, всі митарства пройти та й не зупинитись» [4, с. 156], «Бодай вас, безталанночки! – каже було бабуся. – Хоч би ви матіркам своїм відкрилися, хоч би одну людину ви коло себе з щирим серцем та з добрим розумом мали!» [4, с. 161], «як горох при дорозі» [4, с. 172], «вискочать з рук, як мило в воду» [4, с. 173], «судженої й конем не об'їдеш» [4, с. 169], «весілля весіллям заломити, місяця сонцем загасити» [4, с. 159] та інші.

Наявність в оповіданнях стилістичних фольклорних одиниць цілком доречно і художньо оправдане прагнення автора передати колорит усної народної мови та епохи.

У тексті оповідань помічаємо декілька фрагментів пісень:

«Ішли дружечки у три рядочки,
Ориночка та й попереду!..» [4, с. 158].
Або: «Перебийніс просить немого
Сімсот козаків з собою.
Рубає мечем голови з плечей,
А решту топить водою.
«Ой пийте, ляхи, води калюжі,
Води калюжі болотянні,
А що пивали по тій Вкраїні
Меди та вина ситнії» [4, с. 177].
Або: «Ішла дівчина через бір,
А на їй сукня в вісім піл.
Як стала сукня сіяти,

Стала діброва палати» [4, с. 159].

Дві пісні мають народний характер, а третя створена автором на народній пісенно-поетичній основі. Одна з пісень співвідноситься з відповідною повістувальною ситуацією, а дві інші звучать в устах окремих персонажів (дідуся і дівчат). Усі три фрагменти пісень органічно вписуються в сюжет, створюючи в оповіданнях емоційно-психологічний фон. Крім того, сюжетні функції цих пісень виражені досить відверто. Пісні, передані автором у стилі народнопоетичних мотивів, представлені в тексті як самостійні (інгредієнти) повістувальні одиниці.

П. Куліш відображає обряди і звичаї (весілля, заручини) не як декоративну стилізацію, а як повістувальну необхідність – в етнографічному контексті. Етнографічна оснащеність оповідань цілком виправдана автором, також надає їм національного колориту. Правий літературознавець, стверджуючи думку про те, що «літературна творчість відрізняється від фольклорної сукупністю історично зумовлених естетичних ознак і не лише способом пізнання і відтворення дійсності, але й принципами художнього добору й типізації життєвих явищ, майстерністю створення персонажів, формою абстрактного мислення, творчою індивідуальністю» [2, с. 112].

Значну семантико-стилістичну функцію виконують епітети фольклорного походження в романтичних оповіданнях П. Куліша. Фольклорні епітети завжди широко використовувались у словесному мистецтві (у фольклорі й літературі) і були одним із важливих засобів у поетичній стилістиці (Веселовський О. М.). Для романтичного стилю своїх оповідань митець творчо використав народнопоетичну мову. Функції епітетів у стилі романтичних творів П. Куліша зв'язані з ідеалізацією та контрастністю у вираженні почуттів героїв і автора, у відображенні різних життєвих ситуацій і картин. Наприклад: «Сотник верхи, сивий як голуб, у золотому жупані, в собольовій шапці з оксамитним зеленим верхом, а кінь під ним сірий» [4, с. 159]. Або: «Виглянув у вікно із світлиці молодий козак: їде в двір віз старими кінями, із старим сивим погоничем; зелена трава волочиться по боках...; а із-за сивої бороди старого Гриви, із-за білої зими червоніє літо – повен віз дівчат у квітках да в намисті» [4, с. 169]. Або: «...ходили... гайдамаки: той у червоному, той у жовтому, той у блакитному...» [4, с. 178] та ін.

Перш за все відзначимо, що епітети введені в мову оповідача (бабусі, діда), слугують засобом портретної характеристики, показують різноманітні психологічні переживання персонажів, виражають відношення автора до них. П. Куліш зумів створити індивідуальні образи, інколи діаметрально-протилежні один одному за змістом. Під впливом фольклору в оповіданнях митця розвиваються деякі літературно-романтичні стильові принципи.

Масові народні сцени як художній прийом образного вираження почуттів і переживань, настроїв і бажань народу майстерно використовував П. Куліш в оповіданнях «Гордовита пара», «Орися» та «Січові гості». Перед читачем своєрідний колектив,

об'єднаний єдністю певної мети, сприймається як окремий герой творів.

Народна стихія, що органічно входила в мислення письменника, відзеркалилася в художній образності його творів: у «Гордовитій парі», наприклад, проявилася майже пряма цитата народних пісень; народні вислови – приказки, прислів'я – органічно вплетені в яскраву, емоційно-забарвлену мову діда, бабусі, автора або інших персонажів. Орієнтуючись у своїй художній практиці на живу розмовну мову народу, активно використовуючи скарбницю народної мови – усну поетичну творчість, П. Куліш тим самим досягав афористичності висловлювань персонажів, лаконічності стилю, виразності характерів. Доречно звернутися до думки відомого філософа А. Зіся, який писав: «Література розширює арсенал своїх виражальних засобів – користується символічними узагальненнями, метафоричною мовою, спирається на фольклор тощо» [3, с. 97].

Індивідуальна майстерність оповідачів (бабусі й діда) проявляється в їх умінні передати традиційний сюжет, уміло співвідносячи канонічні зображальні засоби з нормами живої розмовної мови, в оперуванні окремими реалістичними деталями казкового повісткування, в прагненні виразити в оповіді особисті погляди і моральні принципи.

Здавалося б, і мовна, і сюжетно-композиційна поетика оповідань прагне одночасно до спрощених форм. Однак це не зовсім так. Реальна основа в аналізованих оповіданнях дещо ускладнена казковими образами і мотивами, основаними на народних звичаях.

Безпосередній вплив традицій народного казкового епосу проявляється перш за все в сюжетній основі оповідань, яка була цілком необхідна як своєрідна структура, що витримувала всю вагу авторського повісткування. Якщо простежити за тим, як і в чому виразився вплив поетики казок на сюжет, то необхідно буде дослідити перш за все мотиви, теми, що складають сюжет.

Оповідання П. Куліша «Гордовита пара» та «Січові гості» цілком занурені в минулі події і розкривають їх у саморусі. Ознаки нашого часу виявляються в таких випадках ніби розчиненими в художньому повістванні. Причому достовірність описаних фактів оповідач не гарантує, бо його повісткування видається більшою мірою видуманим, витоки якого знаходяться у фольклорі. Ознаки певного часу вгадуються в погледах письменника, в особливостях жанру й поетики оповідань, у відборі матеріалу, в повороті теми, в характері соціальної й моральної проблематики.

Цікаво, що автор ніби приховується за видуманими розповідачами: бабусею і дідом. Але він цілком підляє акценти їхньої розповіді про життя українців, відтворюючи колорит епохи, досвід не одного покоління українського народу.

Значна кількість сторінок оповідання «Січові гості» присвячена подіям гайдамацького руху, проникнуті лірично-казковою інтонацією, витоки якої беруть свій початок у глибинах народної архаїчної, художньої свідомості. Безпосередньо виражене авторське ставлення до відображеного представлено в П. Куліша складною взаємодією багатьох національно-художніх

традицій: усного поетичного епосу, літературного ліризованого письма тощо.

У цьому зв'язку важливо підкреслити, яке серйозне місце у прозі П. Куліша належить традиційному для української літератури мотиву пам'яті безкомпромісного гайдамацького руху. Пам'ять про гайдамацькі події – це спільна властивість національної поетичної свідомості.

Надзвичайно важливу роль у підсиленні образності оповіді (бабусі, діда чи автора), її звукового значення відіграють повторення одного або декількох слів, риторичні оклики або запитання, анафорична конструкція фраз [1, с. 91]. Наприклад: «Бог їх знає, яке там слово між ними бовкнуло, тільки він засумував тяжко, трохи, кажуть, сам собі смерті не заподівав, а далі – постривай же – взяв та й прихилився до вбогої сироти, до Орини безталанної! А та собі – постривай же – та й переказала сотникові: приїзди за рушником» [4, с. 161]. Або: «Бодай вас, мої безталанночки! – каже було бабуся. – Хоч би ви матіркам своїм відкрилися, хоч би одну людину ви коло себе з щирим серцем та з з добрим розумом мали!..» [4, с. 161].

Повторення, супроводжувані риторичними запитаннями та окликами, сприяють чіткості ритму та емоційності інтонації. Повторювані сполучники й сполучні слова ніби розділяють мовленнєвий потік на ритмічні імпульси, що надають йому певної фольклорної стихії. Співвіднесеність їх із запитаннями та окликами активізують читачів.

Нарешті, ліризм повісткування досягається також використанням у фіналах окремих фрагментів риторичних запитань та окликів: VII розділ оповідання «Гордовита пара» закінчується: «Нехай Господь од такого боронить всякого чоловіка хрещеного... Бодай би лучче такого й не чувати!» [4, с. 160]; XII розділ завершується: «Нехай їх уже Господь хоч на тім світі не розлучає!» [4, с. 162]; у фіналі VI розділу оповідання «Ориця» автор коментує: «Се Божа слава, а не молодиця! Що, якби хто дотепний змалював її так, як вона єсть, із маленькою дитинкою на руках! Що б то за картина була!» [4, с. 170] та інші.

П. Куліш продовжує в оповіданнях фольклорні традиції, дотримуючись певних канонів романтизму в українській літературі, зокрема, він вводить у мову персонажів лише загальновідомі розмовні моделі в патетичному аспекті. Особливого колориту його оповіданням надають типові для фольклорної традиції риторичні звороти, оклики, що не потребують коментарів.

Важливе місце в структурі оповідань П. Куліша займають діалоги і монологи. Діалого-монологічне мовлення персонажів сприяє поглибленому розумінню їх характерів, розкриттю взаємовідносин і зв'язків між ними. Дуже часто навіть невелика репліка персонажа свідчить про певні риси його характеру. Монологи його героїв часто перериваються авторським повісткуванням, мова письменника переходить у внутрішнє мовлення героя, відбувається своєрідний синтез автора і його героїв.

Монологи в оповіданнях є засобом психологічного аналізу. Психологічна спростережливість прозаїка проявляється в умінні показати почуття і дії персонажів. Письменник вдається до авторського переказу

душевних станів діючих осіб, до характеристики почуттів через їх зовнішнє враження, до виразних деталей, обставин тощо. Тяжіння прозаїка до експресивної, емоційно забарвленої мови в багатьох випадках акцентує його увагу до окремого слова, якому надається особливе інтонаційне і змістоє значення.

Діалоги також відіграють важливу роль у сюжетно-композиційній системі оповідань П. Куліша. Діалоги, як правило, виражають в оповіданнях настроєність співбесідників на одну хвилину – практично-побутову, розсудливу, інтимну тощо. У спільній для розмови темі поступово розкриваються нові грані й аспекти, виявляються також тотожні або різні точки зору персонажів.

Діалоги оповідань індивідуалізуються залежно від психічних станів персонажів, їхніх особливостей та задуму митця. Крім того, справжнє функціонування мова виявляє в діалозі, через який можна простежити мовну манеру персонажів оповідань.

У художній манері П. Куліша образи персонажів є компонентом описів самої природи, її гармонії. Наприклад, в оповіданні «Гордовита пара» дія розпочинається в зимовий період, співзвучний за своєю атмосферою настроєм бабусі, а герої – Маруся і Прохор, – гинуть у річці в літній період. А в оповіданні «Січові гості» домінуючою є літня спека, що символізує (віддалено) гайдамацький рух. Цей прийом надає повісткуванню враження «безпосереднього бачення сцени». Важливо, що автор вводить у повісткування оповідачів (діда і бабусю), які розповідають від імені народу, тобто є особами узагальненими. Помічаємо для письменника прагнення досягати максимальної ефективності від будь-якого повісткувального прийому.

Оповідання П. Куліша з ліричним началом не втрачають широкого епічного й філософського аспекту, якому в значній мірі сприяють традиційні для літератури пейзажні картини. Авторське повісткування надає оповіданням особливого ліризму. Простота і природність, властиві фольклору, пронизують цей пейзажнастрій. Ці пейзажі мають і певне психологічне навантаження, підкреслюючи глибокі душевні переживання героїв.

Пейзаж незмінно бере участь у розвитку сюжету оповідань прозаїка. Часто він вказує на місце дії, що має важливе значення для розкриття вчинків героїв. Пейзажний синтаксис поєднує в собі фарби і звуки, слугує приводом для розкриття своєрідності мовлення персонажів, їх поведінки.

Суттєва особливість оповідань П. Куліша полягає в тому, що сама їх структура не допускає однозначного й прямолінійного відображення дійсності, акцентує уваги на позитивних чи негативних її сторонах, зрозуміти її сенс і задум автора можна лише зіставляючи явища дійсності у всьому їх суперечливому розмаїтті.

Цілком очевидно, що фольклорна традиція одержала в творчості П. Куліша високе художнє осмислення. Тут фольклорний матеріал входить в сюжети оповідань, і в структуру образів у дещо трансформованому вигляді, що, однак, не нівелює позитивного зв'язку між літературною і фольклорною системами.

Ідейно-естетична функція фольклору і характер використання його художніх засобів у різних творах П. Куліша обумовлені залежністю від їх жанрово-

стильових і тематичних особливостей. В оповіданнях митця фольклор використовується творчо, як особливий елемент, причому в різноманітних жанрових видах.

Висновки. Досліджуючи жанр оповідання П. Куліша можна відзначити, що в домінуючих образах відчувається благотворний вплив народно-пісенних мотивів. Це проявляється не лише в структурі образів, але й у самому повістуванні про них. У їхньому мовленні чітко наявні ритм і методика народної пісні. У зв'язку з цим помічаємо органічну трансформацію

повістування з народно-побутового аспекту в план піднесений, ліричний.

Фольклорні елементи в новелах П. Куліша сприяють своєрідності кожної з них, і в кожній новелі важливу композиційну та ідейно-художню роль відіграють поетичні рефрени, що формуються в стрункі композиційні системи, що слугують одним із основних прийомів конденсованого письма в новелах; вони за художньою образністю і художнім призначенням надзвичайно різноманітні й у всіх випадках зв'язані з фольклорною поетикою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Античные теории языка и стиля. – М. – Л.: ОГИЗ – Соцэґиз, 1936. – 341 с.
2. Гуменний Микола. Поетика романного жанру Олеса Гончара: проблеми типологій: монографія. – К.: Акцент, 2005. – 240 с.
3. Зись А. Я. Философия и современный литературный процесс // Вопросы философии. – 1984. – № 2. – С. 96-97.
4. Куліш П. Чорна рада. – К.: Школа, 2008. – 352 с.

REFERENCES

1. Ancient theories of language and style. – M. – L. : OGIz – Sotsekgiz, 1936. – 341 p.
2. Humennyi M. Poetics of O. Gonchar's novel genre: problems and typologies. – K.: Aktsent, 2005. – 240 p.
3. Zis A. Ya. Philosophy and the modern literary process // Questions of philosophy. – 1984. – № 2. – P. 96-97.
4. Kulish P. The Black Council. – K. : School, 2008. – 352 p.

Folk-poetic dimensions of P. Kulish's stories

M. Kh. Humennyi, V. Yu. Humenna

Abstract. The article is devoted to the study of folk-poetic traditions in P. Kulish's prose, the search for a new form of his stories and the original individual style. The folklore intrusions into the headlines of the stories are found out and the influence of the folk songs on them is analyzed. The peculiarities of the narrative structure of narratives, the qualifying vocabulary and its role in the thematic interpretation in line with the author's position are analyzed. The key words of stories, which serve as generalized forms of imaginative consciousness, are investigated, their influence on the metaphorical and philosophical and moral nature of the works is revealed. The regularity of the functioning of folklore elements in the structure of the stories of the writer and their role in the ideological-thematic aspect are clarified. In addition, the ethnographic context was studied through an understanding of rituals and customs and patterns of influence of the prose genre on the nature of the development of folk traditions.

Keywords: folk traditions, ethnographic context, rituals, customs, poetic stylistics, style principles.

Метафорические репрезентанты понятия «день» в поэзии Ф. И. Тютчева

И. А. Каменева

старший преподаватель кафедры иностранных языков Харьковский национальный университет
городского хозяйства им. А. Н. Бекетова

Corresponding author. E-mail: marinakameneva2005@gmail.com

Paper received 19.10.19; Accepted for publication 03.11.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-210VII61-05>

Аннотация. Статья посвящена анализу языковой репрезентации понятия «день» в когнитивном аспекте. Актуальность статьи определяется важностью исследования языка поэзии Ф.И. Тютчева и прежде всего семантики понятия «день», которые приобретают дополнительные значения и интерпретации. Новизна работы заключается в проведении системного анализа метафорических средств, которые поэт использует для описания дня. В статье проанализированы поэтические тексты Ф.И. Тютчева с целью выявления в них метафор. Семантический анализ метафор основывался на данных лексикографических источников. Как показывает анализ поэтических текстов, в поэзии Ф.И. Тютчева понятие «день» употребляется во всех его значениях. Рассмотренные основные языковые метафоры, которые часто встречаются в его поэтических текстах, позволяют представить целостную картину презентации понятия «день». Понятие «день» в поэзии Ф.И. Тютчева эксплицируется в метафорах день – тишина, день – дремота, день – свет; день вечереет, скудеющий день, лениво дышит полдень мгlistый, молчит сомнительно восток. На основе проведенного анализа выявлено, что доминирующими являются глагольные метафоры, благодаря которым поэт передает динамику движения, а также плавность. Различные метафорические репрезентации понятия «день» становятся важным элементом языковой картины мира Ф.И. Тютчева.

Ключевые слова: метафора, когнитивная структура, понятие «день», языковые средства.

Метафорические понятия отражают особенности индивидуально-авторского мышления поэта, являются средствами моделирования окружающего мира.

В поэзии Ф.И. Тютчева к основным метафорам относится метафорическая модель, включающая бинарную оппозицию день vs ночь, которая, в свою очередь, распадается на составляющие компоненты. В поэзии Ф.И. Тютчева данная модель объективируется в понятиях «день» и «ночь», расширяющие свое значение и приобретающие антропоморфные свойства или характеристики.

Целью статьи является рассмотрение языковой составляющей понятия «день» метафорической модели «день vs ночь», совмещающей в себя различные характеристики.

В нашем исследовании мы придерживаемся концепции Ю.В. Кравцовой, согласно которой метафорическое понятие представляет собой «сложное ментальное образование» и в его содержание входят все языковые (узуальные метафоры, зафиксированные в толковых словарях), речевые репрезентанты (оказиональные метафоры, выявленные в процессе изучения поэтических текстов) и ассоциаты – когнитивные признаки, их языковая реализация [2, с.149].

Понятие «день» и его репрезентанты (языковые и речевые метафоры), а также ассоциаты достаточно ярко представлены в поэтических текстах Ф.И. Тютчева и дают полную картину индивидуально-авторского представления о данном времени суток. Мы полагаем, что структура метафорического понятия зависит от значимости когнитивных признаков метафорической проекции в поэзии Ф.И. Тютчева. Основу метафорического понятия составляют Достаточно часто использованные поэтом репрезентанты, периферию – индивидуально-авторские когнитивные признаки, которыми наделяются номинации.

Согласно толковым словарям русского языка, понятию «день» свойственны следующие языковые значения: 1) светлая часть суток от восхода до захода

солнца; 2) сутки; 3) промежуток времени в пределах календарных суток, характеризуемый чем-либо, предназначенный для чего-либо, занятый чем-либо; 4) человеческая жизнь или промежуток времени, который она занимает [4]; 5) *мн.* время, период [3].

Содержание метафорического понятия «день» в поэзии Ф.И. Тютчева образуют следующие репрезентанты (языковые и речевые метафоры) и ассоциаты, которые представлены на семантическом и когнитивном уровнях. В общем контексте тютчевского творчества «день» воспринимается не просто как определенный и объективный временной отрезок, а как содержащий все ассоциативные коннотации понятия «день». По Ф.И. Тютчеву, смена дня ночью – «смена видимости подлинностью» [1], все, что происходит днем (печаль, радость, тревога), поглощает ночная бездна.

Основное значение понятия «день» как «светлая часть суток» представляется в поэзии Ф.И. Тютчева по-разному: как единица времени, как материальный «сгусток» света и пространства, как стихия.

День у Ф.И. Тютчева изображен разными временными отрезками: утро, полдень и вечер. Мир переходных состояний занимает значительное место в его поэзии. Миг наступления утра Ф.И. Тютчев запечатлел в ярких красках, когда природа погружена в состояние ожидания нового дня:

Лазурь небесная смеется,

Ночной омытая грозой,

И между гор росисто вьется

Долина светлой полосой («Утро в горах»).

В приведенном стихотворении *лазурь небесная* – это метафорическая замена номинации *утро*. Глаголом *смеется* поэт наделяет данную метафору антропоморфными качествами. Указанный глагол используется для передачи радости наступления нового дня. Поэт предвосхищает момент восхода солнца, поэтому утро начинается медленно. В стихотворении «Молчит сомнительно Восток...» поэт также прослеживает

мгновения перехода от ночи к первым солнечным лучам:

*Молчит сомнительно Восток,
Повсюду чуткое молчанье...
Чуть-чуть белеет темя гор...
Смотрите полоса видна,
И, словно скрытней страстью рдея,
Она все ярче, все живее –
Вся разгорается она –
Еще минута, и во всей
Неизмеримости эфирной
Раздастся благовест всемирный
Победных солнечных лучей... («Молчит сомнительно Восток...»).*

В начале стихотворения преобладает лексика с семой 'сна, покоя', лексемы с семантикой "тишина" *молчит, чуткое молчанье* употреблены метафорически, при этом происходит одушевление природного явления. В приведенном контексте также наблюдается переход от описания акустической атмосферы к цветовой. Нарастающий динамизм наступления утра подчеркивается благодаря использованию форм глаголов несовершенного вида настоящего времени (*смотрите, возникает, разгорается*), а результат этого процесса представлен глаголом будущего времени – *раздастся*. Внимание поэта, сосредоточенное на медленном процессе появления солнечных лучей, заполняющих незримую небесную пространство, резко переключается с одного временного плана на иной. Глагол *рдеть* с семантикой "мерцание", который в форме деепричастия *рдея* контекстно связан со словом *полоса* и *страсть*, получает дополнительное метафорическое расширение: "алеть, краснеть" и "усиливаться, разгораться".

Нужно отметить, что использование глагольного будущего времени отнюдь не характерно для поэта. В данном же произведении у Ф.И. Тютчева момент временного перехода ассоциируется с торжественным звоном как символом победы дня над ночью, с наступлением нового дня (*раздастся благовест, перифраза незримость эфирная*). Само по себе слово *благовест* передает восторг, вызываемый красотой и грандиозностью солнечных лучей. В создании картины наступления утра большую роль играют эпитеты, выраженные именами прилагательными *всемирный* (благовест), *победных* (солнечных лучей). При этом используются перифразы для передачи перспективы пространства верха: *неизмеримость эфирная* (небесное пространство) и *раздастся благовест всемирный победных солнечных лучей* (восход солнца). Автор приравнивает лучи к звукам, которые заполняют собой пространство: *лучей победных, благовест всемирный*. Происходит слияние световых и звуковых эффектов и достигается создание ощущения торжества над тьмой и тишиной.

Передавая моменты перехода из одного состояния в другое, поэт как бы замедляет время, растягивает его. Так, в стихотворении «Полдень» создается образ дремотного состояния мира и остановившегося времени:

*Лениво дышит полдень мгlistый,
Лениво катится река...
Лениво тают облака.*

И всю природу, как туман,

Дремота жаркая объемлет («Полдень»).

Изображаемый Ф.И. Тютчевым полдень выходит за рамки времени. Вневременность ситуации подчеркивается повторами адвербиальной лексики *лениво*, использованием антропоморфных глаголов *дышит, катится, тают, объемлет, дремлет*. Ассоциации и параллели, связанные с образами мглы и тумана подчеркивают беспредельность расширяющегося пространства.

Семантика субстантива *дремота* в данном контексте подвергается трансформации и выражает не только глубины человеческой души, а также тайны космического мира и земной природы. В дремотном мире жизнь отражается в поэтических образах – сравнениях (*природа, как туман*), метафорах (*дышит полдень мгlistый, катится река, тают облака, дремота объемлет*). Растянность, медлительность протекания дневного промежутка показано с помощью сравнения, а более динамичное протекание данного времени отрезка представлено метафорой, как сжатым сравнением. Образ дремоты у Ф.И. Тютчева встречается и при описании осеннего вечера:

*Осенней поздней порою
Люблю я Царскосельский сад,
Когда он тихой полумглою
Как бы дремотою объят...
И белокрылые виденья,
На тусклом озера стекле,
В какой-то неге онеменья
Коснеют в этой полумгле
Ложатся сумрачные тени
Октябрьских ранних вечеров,
И сад темнеет, как дуброва* («Осенней поздней порою »).

Описание тишины осеннего вечера создается смесью слов разных частей речи, но содержащих сему 'тишина': *тихий, дремота, объят, онеменья*; изображение господствующей полумглы создается словами: *полумгла, тусклый, темнеет, виденья*. Выражения *осенняя поздняя пора, октябрьские ранние вечера* также несут в себе сему 'полумглы'. Перед нами статическая картина, поддерживающая сему 'тишина' своей статикой (неподвижностью). Антропоморфные глаголы *дремотою объят, коснеют, ложатся сумрачные тени* передают состояния тишины, покоя и отсутствие света (полумгла). Только глагол *темнеет* метафорически осмысливается как легкое движение, которое едва заметно, и напоминает о наступлении ночи.

Ключевые слова, передающие процесс перехода от дня к вечеру, имеют значение "угасания, исчезновения" и составляют достаточно большой синонимический ряд: *вечереть, темнеть, гаснуть, потухать, исчезать, таять, догорать, скудеть, меркнуть, бледнеть*. Представления о переходном периоде времени базируются на активном использовании поэтом антропоморфных метафор.

Концептуализация дня как "светлой части суток" происходит с помощью синонимического ряда *солнце, свет*. Так, величие и значимость солнца как природного явления подчеркивается словосочетанием *светило дня*:

*Уже великое небесное светило,
Лицо с высоты обилие и свет* («На новый 1816 год»),

Уж солнца раскаленный шар

С главы своей земля скатила,

И мирный вечера пожар

Волна морская поглотила («Летний вечер»).

Композиция стихотворения построена на метафорах: *солнца раскаленный шар, земля скатила, мирный вечера пожар, волна морская поглотила*. Это характерная особенность многих композиций поэтических произведений Ф.И. Тютчева. В стихотворении поэт фиксирует смену пространственных кадров и одновременно воспроизводит последовательность событий благодаря употреблению антропоморфных глаголов (*скатила, поглотила*). Природа выступает воплощением всего живого, она гармонично сменяет день и каждую перемену встречает радостно.

В художественном мире, созданном Ф.И. Тютчевым, слышнее становится таинственная жизнь природы, скрытая при ярком дневном свете, движении и шуме. В поэтических образах дремоты динамика изменения состояния (наступления сумерек) сменяется динамикой внутренней жизни при неподвижности внешней картины.

Таким образом, на семантическом уровне в поэзии Ф.И. Тютчева языковые метафоры используются при описании переходных периодов: *утро-полдень-вечер: молчит сомнительно Восток – лениво дышит полдень мгlistый – ложатся сумрачные тени*. Поэт часто активизирует стершуюся форму общепозитической метафоры, используя дополнительную лексику. Отметим, что день в поэзии Ф.И. Тютчева представлен и в других значениях, которые указаны в толковых словарях.

В поэтическом языке Ф.И. Тютчева слово *день* может выступать в значении “жизнь”. То, как человек проживает свою жизнь, поэт передает метафорическими глаголами *уходить, протекать, исчезать* в значении “умирать”:

Как уходят клубы дыма,

Так уходят наши дни («Поминки»),

Твой ранний день протек («Урания»),

Прекрасный день его на Западе исчез («Прекрасный день его на Западе исчез...»).

Так, в стихотворении «Осенний вечер» описывается осенняя природа, жизнь которой угасает. Используя эпитеты, выраженные адъективами, *тихий, томный, кроткий*, поэт проводит параллель между жизнью природы и жизнью человека, где глубоко раскрывает душевное состояние увядающего, подобно осенней природе, человека:

Есть в светлости осенних вечеров

Умильная, таинственная прелесть:

Зловещий блеск и пестрота дерев,

Багряных листьев томный, легкий шелест,

Туманная и тихая лазурь

Над грустно-сиротеющей землей... и на всем

Та кроткая улыбка увяданья,

Что в существе разумном мы зовем

Божественной стыдливостью страданья («Есть в светлости осенних вечеров»).

Здесь соединяются два состояния угасания в при-

роде – осень и вечер. Именно в эти периоды в природе господствуют полутона (*туманная и тихая лазурь*), движение замедляется, о чем свидетельствует отсутствие глаголов, передающих динамику. Яркость красок слегка приглушается создающими полупрозрачную дымку эпитетами: *темный, легкий*. Для изображения картины осенней природы Ф.И. Тютчев использует прием синтаксического сгущения, соединяя воедино различные средства художественной выразительности: градацию (*ущерб, изнеможенье*), олицетворение (*томный шепот* листьев), метафоры (*зловещий блеск, улыбка увяданья*), эпитеты (*умиленная, кроткая, стыдливая, туманная*). Светлость осеннего вечера метафоризируется благодаря номинативной и адъективной лексике: *блеск и пестрота, туманный и тихий, порывистый и ясный*, что также указывает на отсутствие движения.

Осенний вечер насыщен разнообразными по структуре и значению эпитетами, обозначающих признаки (*зловещий блеск и пестрота дерев*), цветовой характеристики (*багряных листьев*), состояния (*грустно-сиротеющей*). Контрастные эпитеты – *умиленная, таинственная прелесть* и *зловещий блеск, туманная и тихая лазурь* и *порывистый, холодный ветер* – очень выразительно передают переходное состояние природы: прощание с осенью и предчувствие зимы.

В этом произведении поэт сопоставляет природу и человека, что является характерной особенностью его поэзии: *кроткая улыбка увяданья – божественная стыдливость страданья*. В начале поэт рисует картину природы, а в конце стихотворения проводит аналогию с человеком. Состояние природы и чувства лирического героя в этом стихотворении подчеркивается при помощи использования приема аллитерации и создается эффект падающих листьев (*багряных листьев томный шепот*), свежее дыхание ветра (*порывистый, холодный ветер*).

В стихотворении «День вечерее, ночь близка...» поэт также изображает в начале картину природы, а в конце проводит аналогию с человеком. Поэт использует традиционные метафоры *день вечерее, вечерее день*, где день – “зрелость”, вечер – “старость”.

День вечерее, ночь близка,

Длинней с горы ложится тень,

На небе гаснут облака...

Уж поздно. Вечерее день

Но мне не страшен мрак ночной,

Не жаль скудеющего дня, –

Лишь ты, волшебный призрак мой

Лишь ты не покидай меня!.. («День вечерее, ночь близка...»).

Для описания вечера Ф.И. Тютчев часто в своих стихотворениях прибегает к глаголам с семантикой “отсутствие света” *темнеть, гаснуть, потухать, исчезать, таять, меркнуть, вечерее*, которые метафорически переосмысляются и как закат жизни человека. Эпитет *скудеющий* используется для метафорического изображения уходящего дня, когда длинней становятся тени и гаснут облака. В данном примере наблюдается переход причастия в адъектив, поскольку признак по действию трансформируется в качественную характеристику.

День в поэтическом творчестве Ф.И. Тютчева разбит на временные промежутки: утро-день-полдень-вечер, которые употребляются как в прямом, так и в метафорическом значении.

Метафоры понятия «день» ярко представлены в поэзии Ф.И. Тютчева и раскрывают полную картину индивидуально-авторского представления о *дне*. На семантическом уровне понятие «день» предстаёт во

всех словарных значениях, содержащих ассоциативные коннотации данного понятия. На когнитивном уровне *день* репрезентирован в терминах движения благодаря использованию глагольной лексики. Индивидуально-авторские метафоры поэта отражают релевантные для него образно-ассоциативные представления.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зунделович Я.О. Этюды о лирике Ф.И. Тютчева. М.1971. 167с.
2. Кравцова Ю.В. Метафорическая концептуализация мира в поэзии и прозе Б. Пастернака // *Слов'янські мови: збірник наукових праць*. Вип.1 (13. К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2018. С.148-163.
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М. 1988. с. 616.
4. Первый толковый БЭС. СПб.: Норинт. М.: РИПОЛ классик. 2006. 2144с.

REFERENCES

1. Zundelovych YA.O. Étyudy o lyryke F.Y. Tyutcheva. M.1971. 167s.
2. Kravtsova YU.V. Metaforychna kontseptualizatsiya svitu v poeziyi ta probi B. Pasternaka // *Slovshyns'ka mova: zbirnyk naukovykh prats'*. Vyp.1 (13. K.: Vyd-vo NPU im. M.P. Drahomanova. 2018. S.148-163.
3. Ozhegov S.I. Slovats'ka rus'ka mova. - M. 1988. s. 616.
4. Pervyy tolkovyy BÉS. SPb.: Norynt. M.: RYPOL klassyк. 2006. 2144s.

Metaphoric representants of the concept «day» in F. I. Tyutchev's poetry

I. A. Kamienieva

Abstract. The article is devoted to the analysis of the linguistic representation of the notion 'day' in the cognitive aspect. The world of nature and the world of man in the poetry of F.I. Tyutchev are combined with the help of an anthropomorphic metaphor. The relevance of the article is determined by the importance of studying the Tyutchev's poetry language and the semantics of the notion 'day', which acquire additional meanings and interpretations. The novelty of the work is to analyze the metaphorical means that the poet uses to describe the day. The article analyzes the poetic texts in order to identify metaphors in them, which main values are cognitive structures of notion 'day'. The semantic analysis of metaphors was based on data from lexicographic sources. As the analysis of poetic texts shows, in Tyutchev's poetry the notion 'day' is used in all its meanings. Metaphorical representation of the notion 'day' in F.I. Tyutchev poetry reflects the main features of his work and is involved in creating poetic picture of the world. The article describes the main language expressions that represent the individual author's metaphors associated with the day element. The basic linguistic metaphors, which are often found in his poetic texts, allow us to present a holistic picture of the concept «day». The concept «day» in the Tyutchev's poetry is explicated in the metaphors: day – silence, day – nap, day – light. Based on the analysis, it has been revealed that verbal metaphors are dominant, thanks to which the poet conveys the dynamics of movement, as well as smoothness. Various metaphorical representations of the concept «day» become an important element of the linguistic picture of Tyutchev's world.

Keywords: *metaphor, cognitive structure, the concept «day», language.*

Думка у думці як форма невласне-прямого мовлення в художній прозі Маргарет Дреббл

І. Б. Кауза

Національний університет «Львівська політехніка»
Corresponding author. E-mail: irynakauza1989@gmail.com

Paper received 23.10.19; Accepted for publication 05.11.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-210VII61-06>

Анотація. Досліджено авторські модифікації думки у думці як форми невласне-прямого мовлення у романах британської письменниці постмодерністської прози Маргарет Дреббл. Авторські модифікації феномену думки у думці як форми невласне-прямого мовлення у романах М. Дреббл виступають яскравим засобом вираження інтенції автора і проаналізувавши романи письменниці ми можемо стверджувати, що М. Дреббл слідує традиції британського постмодернізму, основанийому на історизмі, а безпосередній аналіз контекстуалізованих фрагментів думки у думці дає нам можливість стверджувати, що її романи можуть бути охарактеризовані як соціально-побутові та соціально-психологічні.

Ключові слова: думка у думці (ДуД), автор-письменник, авторські інтенції, нарація.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз невласне-прямого мовлення, що здавна вивчається у західноєвропейській та українській лінгвістиці, охоплює складну проблематику кореляцій суб'єктних планів нарації (Баллі Ш.,(1) Бехта І.,(4, 5) Ковтунова І.,(8) Кожевникова Н.,(9) Кусько Е.,(12) Бенфілд А.,(16) Мангонг Л.,(21) Флюдернік М.,(19) Ян М.,(20) Мак Гейл Б.,(23) Шленкер Ф.(24, 25) та інші). Їхні роботи демонструють чітко виражений інтерес до наративу як до організованої певним чином оповіді, а художній текст розглядається як надзвичайно важлива ланка спілкування – літературної комунікації. Його обов'язкова ознака – суб'єктна багаторівневість, поліфонія нарації та внутрішня діалогізація. План нарації виступає мовно-художнім прийомом з широким спектром зображувальних можливостей, починаючи з репродукції сприйняття, точки зору персонажа і закінчуючи фрагментами його дискурсу – лексикою, фразеологією, синтаксичними структурами, вкрапленими в на рацію [5, с. 332]. Останнє слугує гіпержанром, що охоплює різновиди сюжетно-нاراتивних висловлень, оформлених різними формами презентації дискурсу, НПМ і нещодавно виявленою І. Бехтою ДуД зокрема. Воно є комбінацією мисленнєво-мовленнєвих процесів персонажів.

Поштовхом для сучасних досліджень способів репродукції персонажного дискурсу та суміжних з ним явищ у художньому тексті й надалі продовжують слугувати ідеї Бахтіна М.[2] та Виноградова В.[8], а спалах наукового інтересу до способів репродукції персонажного дискурсу першочергово пов'язаний з невинним перебігом процесів у художній літературі, яка безперервно вдосконалює та розвиває багатоманітні форми поєднання у тексті «різних голосів» [5, с. 333]. Спостерігаємо певні кореляції способів репродукції персонажного дискурсу (ДуД зокрема) з виникненням нових принципів побудови дискурсу наратора і персонажів у художніх англійських романах М. Дреббл. Її романи характеризуються тенденцією до нівелювання кордонів між наратором та персонажем – людина сприймається як найвища цінність, а отже, її думки та почуття, здатність до рефлексії стають безпосереднім об'єктом художньо-естетичного пізнання дійсності.

Опрацювання поняття комунікативної структури романів М. Дреббл вимагає особливої уваги до фігури продуцента тексту – авторки художнього твору, яка визначає не тільки сюжет і долі придуманих нею персонажів, але і форми подачі цієї інформації. При цьому, авторка по-різному «проявляється» в тексті своїх романів: вона може безпосередньо вступати в діалог з читачем або намагатися грати роль неупередженого спостерігача, може асоціювати себе з одним з персонажів більше, ніж з іншими і т.д.

Мета статті. Дослідити авторські модифікації думки у думці як форми невласне-прямого мовлення у романах Маргарет Дреббл.

Виклад основного матеріалу. Підкреслюючи значну важливість автора в художній прозі, В. В. Виноградов справедливо зауважує, що образ автора - «це не простий суб'єкт мовлення, найчастіше він навіть не представлений на структурі художнього тексту. Це концентроване втілення суті твору, що об'єднує всю систему мовних структур персонажів у їх співвідношенні з автором чи наратором і через них є ідейно-стилістичним осередком, фокусом цілого»[8, с. 118].

Як влучно стверджує М. М. Бахтін, автору відомо все, що знають його герої, що вони бачать, чують, про що думають. Автору відомо навіть те, чого вони не знають, що їм недоступно, «і в цьому завжди певному і стійкому надлишку бачення і знання автора по відношенню до кожного героя і знаходяться всі моменти завершення цілого - як героїв, так і спільних подій їх життя, тобто цілого твору»[2, с. 16]. Більше того, автор може вступати в різноманітні стосунки зі своїми героями, спілкуватись з ними. Але при цьому він повинен знаходитися на кордоні створюваного ним світу як його активний творець. Якщо автор вторгнеться в твір, він може зруйнувати його естетичну стійкість [2, с. 176].

З. Я. Труфанова небезпідставно стверджує, що образ автора, будучи провідною категорією в ієрархії категорій тексту, визначає відбір і ранжування мовних засобів і, отже, засобом формування цієї категорії є весь план вираження тексту. Картина світу, представлена в художньому тексті, виявляється пропущеною через призму індивідуальної свідомості автора [15].

Образ автора, поняття якого в лінгвопоетиці, текстолінгвістиці та стилістиці належить до складних,

контroversійних і водночас термінологічно перспективних [17, с. 15]. Термін образ автора – багатограний і складається з низки взаємопов'язаних понять, центральним серед яких є автор-письменник, який створює власну концепцію твору, виробляє стратегію нарації. Існуючи в художньому світі опосередковано, через призму нараторів, сюжетно-композиційну побудову, він спрямовує свою енергію до читача цього твору, а читач, у свою чергу, виокремлює з тексту реконструйований образ авторської ідеї і через нього виходить на автора-письменника.

Автор-письменник – це позатекстова нарративна інстанція, яка дає змогу досягнути адекватності вислову, визначається з оповідною ситуацією, з типом наратора та похідним від нього типом нарації, домогтися потрібного перформансу, добрати відповідні «стильові засоби» (мовлення автора, персонажа, способи передачі їхніх думок і внутрішнього світу загалом), зрештою, створити такий сюжетно-композиційний скелет, який би відображав авторську ідею, адресовану читачеві [22, с 32-39]. У своїх романах М. Дреббл виробляє власну точку зору, якої й дотримується в системі викладу інформації в певних творах. Інколи, вона може говорити свідомо не від себе, а мати подвійну точку зору, тобто розкриваючи мислення персонажів з допомогою використання Дуд, авторка може дивитись з декількох різних позицій.

Небезпідставно, дослідники визначають стиль М. Дреббл як постмодерністський [25], адже попри свою індивідуальну манеру викладу, вона є яскравою представницею особливого нарративного художнього стилю загалом, що дає підстави говорити про те, що побудова точки зору у романах письменниці відбувається в межах панівної літературної традиції.

Н. Кожевникова вважає образ автора і образ адресата основними текстоутворювальними категоріями, що цілком логічно, адже образ автора визначає основні елементи структури тексту: тему, ідею, композицію, відбір і організацію мовних засобів і т.д. Саме авторський задум, авторська інтенція є організуючим початком у тексті, що визначає все інше. Дослідник вважає не випадковим вибір різних видів оповідачів, адже вони служать одній з форм відображення образу автора. Крім того, в тексті відбивається лексика автора, його знання про світ, система оцінок. Все це втілюється в системі тексту і інтерпретується адресатом. За словами дослідника, саме адресату призначений текст в розрахунку на його творче сприйняття. Категорія адресата дуже важлива, оскільки вона «обумовлює вибір автором загальної комунікативної стратегії і тактики, обумовлює відбір і організацію мовних засобів»[9, с. 25].

Авторські модифікації Дуд як форми невластивого прямого мовлення у романах М. Дреббл виступають яскравим засобом вираження інтенцій автора, адже розкриваючи імпліцитні думки (які завжди є правдивими) своїх персонажів автор рефлектує дійсну картину того, що відбувається у тексті. Проаналізувавши романи письменниці ми можемо стверджувати, що М. Дреббл слідує традиції британського постмодернізму, основанийому на історизмі, а безпосередній аналіз контекстуалізованих фрагментів Дуд у комбінації з іншими формами внутрішнього мовлення спонукає нас

охарактеризувати її романи як соціально-побутові та соціально-психологічні.

В процесі передачі Дуд в авторській розповіді лише називаються ті інтелектуальні процеси та зміни емоційної сфери, які відбуваються в свідомості персонажа. У цьому випадку увага автора сконцентрована не стільки на змісті внутрішнього мовлення героя, скільки на тих процесах, які це внутрішнє висловлювання створюють. Для цього використовується широкий спектр перформативними і мисленнево-мовленневих дієслів, а також абстрактні іменники зі значенням думки.

Варто зазначити, що в романах М. Дреббл досить рідко зустрічаються перформативні дієслова *think, suppose, ask, say, cry* і т. д. Зазвичай для опису Дуд персонажів романів використовуються дієслова, що характеризують мисленнево-мовленневі процеси з точки зору їх тривалості, інтенсивності, зв'язності, психічного стану персонажа, теми його роздумів. Це такі дієслова, як *reflect, wonder, doubt, promise, explain, discuss, debate, occur, calculate* і більш рідкісні - *soliloquise, meditate*. Наприклад:

(1) *She also knew that some of her preferences were base in the extreme, and that her affection for Peter de Salis sprang at the first most ignobly from his delightful name. She liked him, too, for being a poet, and for taking her out to things, but she often wondered whether her interest in his poetry were not as superficial as her interest in his name.* [30]

У приладовому пасажі 1, використовуючи дієслова, що виражають розумові процеси для вербалізації прихованого мислення персонажа спрямованого до спроб розібратись у власних почуттях, авторка розкриває читачеві істинну природу головного персонажа-жінки, яка слідує популярним трендам того часу хоче адаптуватись та реалізуватись у бажаному середовищі, використовуючи авторитет іншої особи чоловічої статі. Таким чином, М. Дреббл демонструє своє ставлення до невиправданих феміністичних прагнень жінок у дні, описані у романі.

Типовим прийомом для передачі Дуд в авторській оповіді у романах письменниці є поєднання дієслів думки з абстрактними іменниками тієї ж семантичної групи. Такий тип розповіді дає авторці ширші можливості в описі внутрішнього стану героя, найтонших нюансів його емоційної сфери, всіх «поворотів» його свідомості. Для прикладу:

(2) *At once, as she sat with a cup of coffee, alone, it crossed her mind, nervously, uneasily, that it was not Gabriel himself after all that she wanted, but marriage to Gabriel: as Gabriel's wife she would have been irrevocably attached, safe, strapped, labeled, bound and fixed, never to be lost again, and where after all should she find better than Gabriel himself? Nowhere, nowhere, she knew; there was nothing more to look for: he was what she wanted, and she had him, and he did not belong to her, and she did not want him to belong to her. She was now sure in her considerations, she did not know what she wanted.* [30]

У вищенаведеному прикладі простежуємо результати розмірковувань і власних роздумів персонажів про стани та дії. Тут реєструємо синтаксичні структури, які розкривають уміння персонажів зіставляти

власні думки, міркування, всебічно зважувати кроки, роблячи певні висновки в симбіозі з іншими персонажними мовленнєвими формами. У прикладі вирізняємо заглиблення у власні думки задля подальших життєвих кроків. У цьому варіанті відображено результати роздумів персонажів, які можуть зображати обриви міркувальної логіки, присутність незвичних логічних зв'язків, заплутування.

Наведений прикладовий пасаж демонструє інтенцію автора надати читачеві доступ до глибин мислення персонажа. Використовуючи репрезентативні компоненти та підсилюючи їх прислівниковими емпатичними вкрапленнями (*it crossed her mind, nervously, uneasily*), М. Дреббл наголошує на нестабільності та спонтанності мислення персонажа, що свідчить про недостовірність її попередніх висловлювань, про деліберативну оманливу презентацію мислення персонажа з метою провокації роздумів та глибшої залученості читача до розуміння твору. Авторка вдається також до прийому риторичних запитань, де персонаж подумки ставить собі питання і одразу відповідає на нього, що свідчить про сумніви та переживання, які присутні в свідомості персонажа, незважаючи на її зовнішній спокій та впевненість.

Висновки та пропозиції. Аналізуючи авторські модифікації ДуД ми прийшли до висновку, що М. Дреббл вдається до двох типів залучення ДуД у нарацію:

1. Контекстуальні форми оповіді наратора + ДуД;
2. Контекстуальні форми оповіді наратора + ДуД + симіод.

Перший тип – це «чисті» ДуД, не оточені іншими формами внутрішнього мовлення. Вони вживаються автором з метою підсилення реакції персонажа на попереднє висловлювання і відповідно провокують додаткову увагу з боку читача. Вони також допомагають ідентифікувати серед усієї поданої інформації дійсне ставлення персонажа до неї, його глибинні емоції, переживання, які він не має можливості або бажання виразити відкрито. Для прикладу:

(3) *And Clara's first thought, upon seeing him, was that he had known she was there, for he did not seemed*

surprised to see her: he could well have known it, for the evening had been arranged some days ago, and she knew that all the family were in daily contact; they would ring each other constantly, all over the country, at vast expense. It seemed dangerous to assume that he might have wished to see her; it seemed to be a notion that verged on madness, as so many of her notions in the past have done, or if not upon madness, then upon some colossal, crazy, optimistic hope. And yet other hopes just as crazy had in the past been fulfilled, so why not this one?[30]

Другий тип – це поєднання ДуД з іншими формами ендофазного мовлення з можливістю переходу у екзофазну форму і навпаки. Така комбінація сприяє підсиленню поліфонічної нарації і розкриває багатоголосся художнього твору. Наслідком вдалого поєднання та кореляції форм ендофазного невластнепрямого мовлення створюється ефект переміщення призми сприйняття без порушення формальної багатоплановості, що в свою чергу змінює темп на рації, сприяє розвитку сюжету, являючи собою довільно побудовану структуру, в якій події розташовані у формі специфічного судження – історії. Наприклад:

(4) *And she thought, a little aggrieved: I do think Cleila might have told me, how could she assume that I knew her mother's maiden name? Or does everyone know such things but me? Of course they don't, and she should have known that if anyone didn't, it would be me. This is what she said to herself, but at the same time she was alarmed, faintly alarmed by the implication that everyone did know such things. She had a long way, still, to go.* [31]

Чергування форм репродукції ендофазного невластнепрямого мовлення фбо переходу від ендофазних до екзофазних форм і навпаки, як наведено у пасажах 3 і 4, зумовлені різними причинами, наприклад, прагненням автора допомогти читачеві сприймати інформацію, не втомлюючи його одноманітним викладом. Отже, зовнішньо об'єктивний характер нарації порушується чітко вираженим зближенням голосу наратора з голосом зображуваного персонажа, що уможливило читача проникнути у психологічні сфери творчості М. Дреббл і в естетичні задуми її романів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балли, Ш. *Общая лингвистика и вопросы французского языка*/Шарль Балли. - Москва, 2001. – 416 с.
2. Бахтін М. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування/Михайло Бахтін // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. [за ред. М.Зубрицької]. — Львів: Літопис, 2001. — С. 406—415.
3. Беневист Э. *Общая лингвистика*/Э. Беневист ; [пер. с фр./общ. ред., вступ. ст. и коммент. Ю.С. Степенова]. – [2-е изд., испр. и доп]. – М.: Высш. шк., 1984. – 319 с.
4. Бехта, І. А. (2010). *Оповідний дискурс в англомовній художній прозі: типологія та динаміка мовленнєвих форм*: дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.02.04 – германські мови. Л., 390 с.
5. Бехта, І. А. (2013). *Авторське експериментаторство в англомовній прозі ХХ століття*. Л., 268 с.
6. Блох, М. Я. & Сергеева, Ю. М. (2011). *Внутренняя речь в структуре художественного текста*. М., 180 с.
7. Головенко Ю. А. Основные принципы структурно-семантической организации текста и методика ее исследования: дис. Доктора филол. наук: 10.02.04. Л., 1982., 339 с.
8. Ковтунова И. И. Проблема несобственно-прямой речи в трудах В. В.Виноградова // *Вопр. языкознания*. – 2002. – №1. – С. 65-71.
9. Кожевникова, Н. А. (2002). „Чужая речь” в изображении Ф. М. Достоевского. *Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация*. № 1. С. 120 – 130.
10. Комаров, А. С. (2010). *Конструкции, вводящие чужую речь, в художественном тексте*: дис... канд. филол. наук: спец 10.02.04 – германские языки. М., 214 с.
11. Красных В. В. (2003). «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? М., 375 с.
12. Куско К. Я. Проблемы языка современной художественной прозы ННР в литературе ГДР. – Львов: Вища школа, 1980.
13. Максимова, Н. В. (2006). „Чужая речь” как коммуникативная категория: автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филол. наук: спец 10.02.01 – русский язык. СПб., 41 с.
14. Солганик Г. Я. (2002). *Стилистика текста*. М., 256 с.

15. Труфанова, И. В. (2001). *Прагматика несобственно-прямой речи*: автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филол. наук: спец 10.02.04 – германские языки. Н. Новгород, 41 с.
16. Banfield, A. (1982). *Unspeakable Sentences. Narration and representation in the language of fiction*. L., 331 p.
17. Cappelen, H. & Lepore, E. (1997). *Semantic Theory and Indirect Speech*. ProtoSociology. №10, P. 4–18.
18. Cohn, D. (1978). *Transparent Minds. Narrative Modes for Presenting Consciousness in Fiction*. Princeton, 323 p.
19. Fludernik, M. (1993). The fictions of language and the languages of fiction: the linguistic representation of speech and consciousness. – L., P. 309 – 311.
20. Jahn, M. (1992). Contextualizing Represented Speech and Thought. *Journal of Pragmatics*. № 17. P. 347 – 367.
21. Manggong, L. (2017). Analysis of Free Indirect Discourse Narratives in the Works of Austen, Joyce, and Kingston <https://www.researchgate.net/publication/323388153>
22. Marnette, S. (2005). *Speech and Thought Presentation in French. Concepts and strategies*. Amsterdam, 397 p.
- ДЖЕРБЛИА**
30. Margaret Drabble. Jerusalem The Golden (electronic source).
31. Margaret Drabble. The Pure Gold Baby (electronic source).

REFERENCES

1. Bally, S. General linguistics and issues of the French language/Charles Bally. - Moscow, 2001. - 416 p.
2. Bakhtin M. Speech as a unit of speech communication/Mikhail Bakhtin // Anthology of world literary-critical thought of the twentieth century. [edit] M.Zubrytska]. - Lviv: Chronicle, 2001. - P. 406—415.
3. Benevist E. General Linguistics/E. Benevist; [trans. with fr./total ed., introduction. Art. and comment. Yu.S. Stepenova]. - [2nd ed., Ed. and extra]. - M.: Higher. 1984. - 319 p.
4. Bechta, I. A. (2010). Narrative discourse in English-language prose: typology and dynamics of speech forms: diss. ... Dr. Philol. Sciences: Special. 02/10/04 - Germanic Languages. L., 390 p.
5. Bechta, I. A. (2013). Author experimentation in twentieth-century English prose. L., 268 p.
6. Bloch, M. E. & Sergeeva, Y. M. (2011). Inner speech in the structure of artistic text. M., 180 p.
7. Golovenko Yu. A. Basic principles of the structural-semantic organization of the text and the method of its research: diss. Doctor Dilol. Sciences: 10.02.04. L., 1982, 339 p.
8. Kovtunova II The problem of non-direct speech in the works of VV Vinogradov // Vopr. linguistics. - 2002. - №1. - P. 65-71.
9. Kozhevnikov, NA (2002). "Alien speech" in the image of F. M. Dostoevsky. MSU Bulletin. Avg. 19. Linguistics and Intercultural Communication. No. 1. P. 120 - 130.
10. Komarov, A. S. (2010). Constructions introducing another's speech in an artistic text: dis.... Cand. philol. Sciences: Special 10.02.04 - Germanic languages. M., 214 p.
11. V.V Krasnykh (2003). "Yours" among "strangers": myth or reality? M., 375 p.
12. Kusko K. Ya. Problems of the language of contemporary artistic prose of the NDP in the literature of the GDR. - Lviv: High School, 1980.
13. Maximova, N. V. (2006). "Alien speech" as a communicative category: author. diss. on the nipple. scientist. steppe. Dr. Philol. Sciences: Special 10.02.01 - Russian. St. Petersburg, 41 p.
14. Solganik G. E. (2002). Text styling. M., 256 p.
15. Trufanov, IV (2001). The pragmatics of non-direct speech: author. diss. on the nipple. scientist. steppe. Dr. Philol. Sciences: Special 10.02.04 - Germanic languages. N. Novgorod, 41 p.

Thought in Thought as a Form of Free-indirect Speech in Margarette Drabble's Novels

I. B. Kauza

Abstract. The author's modifications of thought in thought as a form of free-indirect speech in the novels of British postmodern prose writer Margarette Drabble are investigated. The author's modifications of the thought phenomenon in thought as a form of free-indirect speech in M. Drabble's novels serve as a vivid means of expressing the author's intentions, and by analyzing the novels of the writer we can claim that M. Drabble follows the traditions of British postmodernism, the analysis of contextualized thought in thought gives us the opportunity to claim that her novels can be characterized as social and socio-psychological.

Keywords: *Thought in Thought, author-writer, authorial intentions, narration.*

Поетична картина світу в українській народній пісні. Наймитська та заробітчанська лірика

Л. М. Копаниця

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м.Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: lubovkopanytsya12@gmail.com

Paper received 21.10.19; Accepted for publication 05.11.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-210VII61-07>

Анотація. У статті в контексті еволюції пісенних традицій висвітлено історію та своєрідність тематичних циклів української соціально-побутової пісні в різноманітності змісту та форми, законів художнього мислення, психологічних і прагматичних функцій усної поезії у відтворенні реалістичної конкретики життя представників різних соціальних груп, демонстрації їхнього світосприйняття і світовідчуття.

Ключові слова: соціально-побутова лірика, тематичні цикли, мотив, ліричний герой, світосприйняття, дійсність.

Вступ. Середовище найманих сільських робітників-відхідників витворило свій пісенний репертуар. Використання терміну «наймитські та заробітчанські пісні» до пісень бурлацьких, сирітсько-наймитських (відробіткових, поденщицьких, строкарських), емігрантських пісень та пісень про заробітки на цукрових заводах і ливарнях (своєрідних перших робітничих пісень) обумовлено тим, що «наймитування» – один з найбільш давніх термінів, який був поширеним ще у XVI–XVIII ст. З еволюцією суспільно-економічних відносин цей термін наповнився новим змістом і новими номінаціями історичних реалій. Так, наприклад, «заробітчанство» стало найхарактернішим для XIX – початку XX ст. Водночас виникнення наймитських та заробітчанських пісень у селянському гурті й приналежність їх до чітко окресленого соціального середовища, яке спершу становили безземельні та зубожілі сільські заробітчани, утікачі від поміщиків, а згодом і широкі маси селянства, що зійшли на злидні – «відхідники», спричинило зародження окремого циклу соціально-побутових або станових, за класифікацією Філарета Колесси, пісень соціального спрямування.

Короткий огляд тематичних публікацій. Наймитська та заробітчанська пісенність виростає із тієї самої системи народної поетичної творчості, в якій громадські справи та історична дійсність взаємодоповнюються, а ціннісні ознаки є постійними. Про це свідчать дослідження зарубіжних і вітчизняних учених філологічного, мистецтвознавчого та історико-етнографічного кіл (В. Балушок, О. Гінда, В. Гнатюк, С. Грица, О. Дей, А. Іваницький, Ф. Колесса, Н. Колпакова, М. Костомаров, І. Рудченко, І. Франко, Л. Яценко та ін.). У площині музичного тексту музична мова заробітчанських пісень, які в багатьох словесно-музичних збірниках XVIII–XIX ст. називаються «звичайними», «світськими» піснями, на перший погляд, мало чим відрізняється від подібних до них за характером пісенних груп чи жанрів, оскільки музика не інтерпретує образів, а лише в узагальненій формі передає втілений в них смисл. Але основними критеріями музичної диференціації цієї групи пісень є специфічні функції їх у житті й особливо співацькі традиції середовища, в якому вони побували. Так, наймитсько-чумацькі, бурлацькі пісні, переважно з півдня України та Поділля, з одного боку, пов'язані з дуже своєрідним стилем гуртового співу, що був, вважають музикознавці (А. Іваницький), найбільш розвинений на Лівобережжі і вплинув на манеру сольного виконання. З другого боку, ця тематична група соціально-побутових пісень пов'язана із співацькою традицією Західного По-

ділля та Прикарпаття, яка зберегла чимало архаїчних ознак і водночас зазнала впливів гомофонно-гармонічного стилю пісенності західних слов'ян. Це типово чоловічі пісні з розмахом і завзяттям, які тематикою і стилем споріднені з чумацькими та козацькими піснями. В репертуарі заробітчанських пісень – це найдавніші фольклорні твори, не регламентовані побутовим призначенням, що поширилися по всій українській пісенній території, асимілюючи часові та регіональні на шарування [1, с.30].

Мета цієї роботи – виявити суть світоглядних, психологічних та естетичних джерел заробітчанської ліричної поезії, визначити закономірності національної свідомості та історичних реалій в еволюції поетичного мислення, простежити словесно-поетичну сторону усної лірики і в ході аналізу побачити природу української традиційної побутової пісні у генологічному аспекті.

Матеріали і методи. Об'єктом дослідження є українська традиційна побутова лірична пісня [2; 3]. Предметом дослідження – теоретичні і практичні проблеми вирішення типології жанру і принципів аналізу пісенного тексту.

Результати дослідження. Бурлацькі пісні – це тематична група найдавніших за часом виникнення станових пісень, які відображають умови життя, праці та психологічний стан головного героя – бурлаки, бездомної, самотньої людини, здебільшого із селян-кріпаків. Бурлаки в XVI–XIX ст. наймалися вантажниками, чорноробами в риболовецьких артілях на Дніпрі, Дунаї, Дністрі, Чорному морі, а також на чумацьких промислах у багатіїв. Якщо в російських бурлацьких піснях (вони ще називалися «струговськими»), що виникають з появою бурлацтва (XVI–XVII ст.), головним моментом є відтворення праці та побуту бурлаків-найманих селян, котрі тягли на канатах завантажені баржі угору річкою (знаменита пісня «Дубинушка»), то українські бурлацькі та наймитські пісні майже не розрізняються за змістом, бо в Україні, як, до речі, і в Білорусі, бурлаками називали найманців-батарків. Бурлаками найчастіше ставали соціально незахищені люди – сироти, позбавлені домашнього осідку, переслідувані владою кріпаки-втікачі тощо.

Цикл бурлацьких пісень можна вважати початком заробітчанського фольклору в Україні, невіддільного від давніх відхожих промислів – чумацтва, рибальства, візництва, бурлакування, які особливо поширилися в XVI–XVIII ст. під впливом розвитку товарно-грошових відносин та розшарування селянства, особливо після скасування кріпосництва 1861 року. Бурлацькі пісні виникли

серед окремишнього гурту мандрівних людей-заробітчан, зайнятих перевезенням продуктів у таких промислах, як соледобування, рибальство та ін. На думку Івана Рудченка, українського фольклориста, етнографа, одного з перших видавців народних пісень, власне подібні торговці, відомі ще з староруського періоду історії, започаткували чумацтво, яке не тільки успадкувало їхні звичаї, способи торгівлі, а й навіть шляхи пересування [4, с. 4,13]. Історик і фольклорист Микола Костомаров у праці «Об историческом значении русской народной поэзии» писав, що бурлака – «близька чумаку особа в Малоросії. Зазвичай бурлакою зветься бездомний хлопець, нетяга, проте в піснях південноруських з уявленням про бурлаку поєднуються всілякі злидні, бідування і жалі» [5, с. 154]. Що стосується пояснення походження й етимології слова «бурлака», то мовознавець, етимолог і лексикограф Макс Фасмер припускає татарське або волзько-болгарське походження цього слова, що може означати: «робітник на річкових суднах; селянин, котрий іде на заробітки; дужий хлопець; нежонатий; волоцюга»; в українській мові – поденник, бездомний, волоцюга; в угро-фінських мовах «*ruflakka*» – означає робітник; у румунській мові «*burlac*» – нежонатий [6, т. 1, с. 245-246].

Як відомо, чумаки торгували не тільки сіллю, а й рибою, хутром та іншими товарами, користувались на своїх промислах найманою працею. Багаті чумаки відкуповувалися від панщини, мали наймитів на власному полі й у дорозі. Під час вимушеної зимівлі доглядати за волами залишалися саме наймити. Щоб наймит добре доглядав худобу, хазяїн-чумац давав йому паровицю волів на виплат. Через п'ять років служби наймит ставав чумаком. Наймитування при таких валках і промислах передхоплювало бурлакування, яке в широких масштабах розвинулось значно пізніше, в часи закріпачення селян. Безземельні селяни тікали від поміщиків на вільні землі – в Причорномор'я та Приазов'я, приєднувались до козаків, ішли на Запорозьку Січ, брали участь у боротьбі проти турецько-татарських нападників. У XVI–XVIII ст. бурлацтво було тісно пов'язане з визвольними селянськими рухами. Частина ж утікачів-безземельників наймалася на різні промисли. Організовувались навіть спеціальні гурти із сіроми, бурлаків – тафи, які займалися ловлею, обробкою й торгівлею риби. Історик і фольклорист Михайло Максимович розглядав бурлакування як частину козацького побуту. Він трактував його не тільки як «холостое бездомовье», але й як відлучення від дому сімейних людей на всякого роду промисли [7, т. 2, с. 462]. Поряд із бурлаками, котрі служили заможним чумакам і на промислах, у XVIII ст. на Запоріжжі з'являються так звані аргати (від грецьк. – робота), які часто мандрують до Криму, Молдавії та Валахії на заробітки. Козацька верхівка у своїх господарствах використовує найману працю зубожілих, посилає їх замість себе навіть на казенні роботи.

Тож не випадково «бурлака» у народних піснях з'являється найчастіше там, де йдеться про бідування найманців на чужині, про самотність і сирітство, соціальну нерівність, жорстокість господарів, нарікання на нещасливу долю. Тому в бурлацьких піснях можливим було успішно замінити слово «козак», «чумац» і навіть «рекрут» на «бурлак», згідно з перевагою тієї чи іншої теми або мотиву. Отже, цей тематичний цикл ліричних станових пісень, внутрішньо досить диференційованих,

об'єднує принцип: стереотипи того самого кола понять творять текстову множинність. Крім цього, цілком можливою є класифікація бурлацьких пісень за принципом свідомісної суб'єктності як об'єктивованого способу вираження дійсності, що обумовила їх появу. Так, монологічні бурлацькі пісні – це твори переважно лірико-рефлексивного характеру («Ох, нема гірш нікому, як бурлаці молодому», «Та не спав я нічку темнькою», «Ой я козак нещасливий», «Горе мені на чужині»). Групові бурлацькі пісні («Зійшло сонце під віконце», «Ой гук, мамцю, гук», «Зібралися всі бурлаки», «Ой наступила чорна корова»), які, ймовірно, виникли у бурлацьких валках (на зразок чумацьких, об'єднаних під проводом отамана), – імперативні, демонструють колективну психологію. Таку класифікацію можна прийняти з одним застереженням: створювались бурлацькі пісні на основі традиційної лірики.

Розглянемо теми і образи бурлацьких пісень. Відомо, що вже в найдавніших записах народної поезії (наприклад, у пісні «Вчора була суботонька» із рукописного збірника середини XVIII ст., укладачем якого був український поет Іван Пашковський) виступає образ козака-незяги, бурлаки-наймита. Персонажів бурлацьких пісень – козака-бурлаку, чумака-бурлаку, бурлаку і його «славне товариство», отамана-батька бурлаченьків, «бідну», «нещасну голоту», бурлаку-сіромаху, бурлаку молодого – «сліпа доля» заводить на Дон, на Дунай, Волгу, в Крим, Коломию, Станіслав, Тисьменицю – «у чужую сторіночку», де:

*Ходили ж ми широкими степами
І темними, густими лісами,
Були ж ми й на синьому морі,
Тай zostались босі й голі.*

Медитативні за своїм характером бурлацькі пісні не багаті на сюжети. Основу сюжеттики й мотивів цього циклу становив селянський традиційний пісенний фонд. І у змісті, і у формі бурлацькі пісні мають багато спільного з козацькими та чумацькими піснями. Найпоширеніші теми та мотиви бурлацьких пісень: прагнення до свободи, бідування на чужині, невимовна туга за родиною, нарікання на лиху долю, почуття безнадії, журба за змарнованими літами, горе, смерть заробітчанина на чужині. Осердя бурлацьких пісень складають твори про повне вірвання втікачів від кріпаччини. Часто ця тема бурлацьких пісень має центральний мотив – самота бурлаки.

Поезія бурлаків найчастіше пов'язана з конкретним соціальним життям бурлаки-сіромахи, заробітчанинського середовищем, трудовим побутом, соціальними інтересами та прагненнями найманців. Все це детально описують пісні, насичені конкретно-побутовими деталями: живе бурлака у чужих людей, старанно працює і коли «*дробен дощик покрпляє*», і коли «*білий сніжок протрясає*», їсть хліб з водою, спить «*до порога головами*», встає «*рано за волами*», але терпить гніт. Герой бурлацької пісні тільки й згадує, що своє минуле та матір, то звертаючись до неї з докором, то ставлячи вже не до неї – до всього світу вічне питання гнаних і знедолених: «*Доле моя, доле! // Чом ти не така? // Ой чом ти не така, як доля чужая?*». А то й у розпачі проклинаючи свою неньку: «*Бодай-сь, мати, не сконала, // Що ти мене згодувала, // Бодай-сь, мати, не зогнила, // Що ти мене породила*». Тож у піснях бурлацьких спостерігаємо і за «об'єктивною дійсністю», і за «дійсністю як по-

чуття». Природно, що основна колізія в піснях складається з протистояння людини та долі, в якому завжди перемагає біда. Найчастіше жене доля бурлаку «до краю»: минає його молодість, розвієні його надії, журба його ссушила. Хоч і має він *«родиноньку далеко від себе»*, та *«Ой чую я через люди || Дураються мене»* – співається в пісні *«Та летить орел понад морем»*.

В іншій, дуже поширеній бурлацькій пісні *«Ви, лужечки, круті бережечки»*, тонко і реалістично відтворені почуття самотності, безнадійності, усвідомлення страченого життя сіромахи:

*Життя ж моє, життя бурлацьке,
Так як рання роса:
Що сонечко зійде, а вітер повіє,
Роса на землю впаде,
Життя ж моє, життя бурлацьке,
Так марно пропаде.*

Широковідома бурлацька пісня *«Та забілили сніги»* надзвичайно чутливо, щиро і проникливо передає внутрішній світ ліричного героя в поєднанні з природним оточенням. Як правило, діада людина/природа у фольклорному творі будується на принципах так званого психологічного паралелізму – контрастного протиставлення або зіставлення картин природи з душевним, емоційним станом людини. Це добре видно в пісні *«Та забілили сніги»* на прикладі паралелі непривітної холодної природи, вкритої білим снігом *«дїбровоньки»* і фізичного та емоційного стану ліричного героя, яка задає емоційний тон усьому твору. Пісня вже починається зображенням трагічної картини самотнього життя й поневірянь бурлаки, передаючи в кожному рядку співчутливе ставлення до бездольного, в ній із скорботою розповідається про його передчуття смерті:

*Та забілили сніги, Та заболіло тіло
Забілили білі, Бурлацькеє біле,
Ще й дїбровонька. Ще й головонька.
Ще й дїбровонька. Ще й головонька
Ніхто не заплаче Ні брат, ні сестриця,
По білому тілу, Ні отець, ні мати,
По бурлацькому. Ні жона його.*

Нарешті, тема самотності, марності прожитого життя в пісні *«Та забілили сніги»* прочитується через доступний зміст рослинної символіки (*«з клен-древа»*, *«в вишневім саду»*, *«під рябиною»*) та, зокрема, символіки кольору (*«забілили сніги»*, *«на жовтім пісочку»*) – найдавнішого способу вираження реальності. Але в символі можуть бути зібрано декілька значень. Словник символів дає витлумачення білого кольору, з одного боку, як асоціації з життям і коханням, з іншого – зі смертю і похованням. Символічна функція білого кольору, який за природою поглинає й нейтралізує інші кольори, в пісні *«Та забілили сніги»* полягає в тому, щоб в емоційному плані організувати порядок переходу від одного враження до іншого, від одного почуттєвого образу до іншого (*«забілили сніги»*, *«забілили білі, ще й дїбровонька»*, *«по білому тілу»*, *«бурлацькеє біле»*). Домінування і постійний повтор білого кольору довершує картину порожнечі, крижаного мовчання – самоти сіроми (*«Ніхто не заплаче || По білому тілу, || По бурлацькому»*) і, зрештою, – його смерті. Всі інші символи пісні – жовтий колір, що означає завершення, кінець, а інколи і загибель, смерть; *«рябина»*, яку, за традицією, висаджують на могилах; клен, яким українці на Трійцю прикрашають обійстя, стіни та стріхи хат, щоб душі померлої рідні приходили до хати і хо-

валися у клечанні, – поглиблюють емоційну напругу твору. Від цього смислового ядра (*«життя – доля»*) бурлацького циклу народної лірики відштовхуються пісні *«Стоїть корчма над болотом»*, *«Нема гірше так нікому»*, *«Нема в світі так нікому»*, *«Ішов бурлак йа з панщини, гей, гей!»*, *«Устань, дочко, устань, мати»*.

Уже попередні зауваги вказували на сприйняття бурлацькими піснями багатьох мотивів інших станових пісень, зокрема кріпацьких та наймитських. Зрештою, поділ пісень на бурлацькі та наймитські є певною мірою умовним. Проблематика тут подібна, хоча й більш деталізована в суб'єктному вимірі людини. Звісно, позиція дійсності у вираженні драматичних моментів життя експлуатованої людини визначає специфіку кріпацьких пісень. Проте всі вони сповнені особливої гіркоти з приводу неволі, несправедливості, особистої залежності холопів від панів. Приміром, у одній із таких пісень (*«Ой содома, пане брате, содома, содома!»*) одночасно подано і сімейний побут, і громадянський побут в Україні за часів кріпацтва, а в інших піснях (*«Із-за гори вітер віє»*, *«Наступає чорна хмара»*) розгорнуто подається картина щоденного життя у покріпаченому селі, непомірних трудових обов'язків кріпаків, позбавлених навіть права в неділю ходити до церкви, показано бідність і злидні покріпаченого села (*«Ой у неділю ранесенько»*).

Дуже близька за своїм змістом до кріпацьких пісень заробітчана лірика а особливо наймитська, де теж провідними є мотиви соціальної несправедливості, визиску, експлуатації, гіркої долі, страшних злиднів. Зрештою, тема соціальної неволі та протесту і зображення різних життєвих ситуацій – відхід в *«чужу стороньку»*, бідкування на чужині в тяжкій роботі, знущання із знедолених трударів – проходить через усі тематичні групи заробітчана пісень. У кожній з них життя трудівників потрактоване через призму суспільних відносин та художньо-образного сприйняття епохи, до якої вони належать. У кожній з них діє певний тип заробітчанина: бурлаки, наймита, строкаря, заробітчанина на плантаціях, цукроварнях, ливарнях, заробітчанина-емігранта. Таким чином, усі тематичні групи заробітчана пісень єднають між собою типові *«генетичні»* мотиви певного смислового навантаження: мотиви нещасливої долі, мотив виїзду в *«чужу стороньку»*, мотив розлуки і, звичайно, мотив горювання. Їм безпосередньо передували семантично близькі мотиви з давніх ліричних пісень, весільної пісенності, голосінь, балад.

Найпоширеніші теми наступної групи пісень – наймитських – це лірична сповідь наймита, зображення умов побуту і соціального стану наймитів у селянських господарствах, особливо після скасування панщини, коли багато селянських родин, так званих дворових, залишилися без землі або втратили її внаслідок різних обставин, показ бідкування найманих працівників на чужині. Подібна тематика обумовлює основні мотиви наймитських пісень: туга за рідним краєм, нарікання на долю, тривожні думи про родину, жаль за замарнованим життям. У циклі пісень про наймитство в заможних сільських дворах прийнято вирізнявати чотири теми: про наймита-пастуха, про наймита-орача, про наймита-приймака і наймита, що вислужив удовівну. Це справедливо лише для змісту пісенних творів, тому що наймит-пастух, наймит-орач чи наймит-приймак – той самий селянин, тільки відірваний від рідних, від призвичаєних умов життя, від праці на землі. Тому він страждає і бідує

більше, ніж представник соціуму зі сталим життєвим статусом, а виражені в наймитських піснях почуття завжди забарвлені в трагічні тони. Це – здебільшого тужливі ліризовані оповіді від третьої (рідше від першої) особи, обернені в минуле, сконцентровані навколо теми горювання, недолі й непримиренних соціальних суперечностей («Да журба ж мене сушить», «Сидить пташок на тополі», «Ой кувала зозуленька», «Ой зацвіла черемшина коло перелазу», «Біда тому наймитові», «Ой немає гірш нікому», «Хто не служив зроду по багатих», «Ой хто в службі не буває»).

Основний масив наймитських пісень дуже просто і нехитро відображає всі сторони життя та побуту наймита у дворі багача. Так, у піснях наймит скаржиться, що пізно лягає, а рано встає: «А все ж не гуляю. // Ой прийде празник, святая неділя, // Нема волі оддохати». Від утоми він падає з ніг, а люди кажуть, нібито він напився. Яскравим прикладом можуть бути пісні «Вчора була суботонька», «Ой, хто не служить», «Ой як наймали, вговоряли». У пісні «Ой, хто не служить» перед слухачем пісні виведена відверта зневага багатіїв до бідного наймита: він тяжко працює, спить під порогом, під соломою, в обід хазяїн ховає вареники, які їв сам, а наймитові наказує дати:

*Ой постав йому із-під лави борщу,
Та нехай він похлище,
Та постав йому порожню макітру,
Та нехай він посвище.*

Недарма праця в господаря називається іноді панщиною. Поширений у багатьох наймитських піснях опис вечері красномовно свідчить не тільки про скупість і зажерливість хазяїв (наймита годують недоїдками, сухарями цвілими), а й принижене становище наймита. Нарешті, наймит не може одружитися, бо за нього батьки дочок не віддають. Натомість наймитів-бурлаків, котрі найчастіше були сиротами, приреченими на поневіряння по чужих людях, можуть насильно віддати у рекрути замість хазяйських синів, як стверджують пісні «Де наймит із панщини, на волів гукає», «Ой зацвіла калинонька близько перелазу», «Ой хто в службі не буває», «Да тече річка да невеличка», «А хазяйський син рано пообіда», «Ой у лузі при березі».

Багатьма мотивами наймитські пісні переплітаються із сирітськими, бо саме сиротам найчастіше доводилося йти в найми, а причиною наймитування нерідко була кривда, якої вони зазнавали з боку мачухи, вітчима («Ой по ролі, по ролі», «Гей же! Допекло мені ходячи», «Гей же, ой хто біди не знає», «Гей, гей! Та журба мене зсушила», «Налетіли журавлі»):

*– Ходи, мамо, додому, бо мені горе самому.
Уже мені мачуха головоньку змила,
Головоньку змила, сорочину склала,
Сорочину склала та й в найми прогнала:
– Ой іди в світ наймитувати
Або йди шукай, де твоя мати.*

Звичайно, у багатому народнопісенному репертуарі немає пісні, у якій бурлака-наймит не нарікав би на свою долю, своє «горенько», на підневільну працю і нелюдську несправедливість. Свою долю наймит-сирота у пісні виражає плачем («Ой матінко-нене», «Брала дівка льон, льон», «Ой коби я маму мала», «Ой мамичко моя»), проклинає свою гірку долю («Летить орел понад морем: ой дай, море, пити», «Ой з-за гори кам'яної», «Ходжу, блуджу понад берег, тяженько вдихаю»), шукає розради у

смерті («Ой не шуми, луже, з дібровою дуже»). Звідси й такі часті в цих піснях звертання-апострофи героїв по допомогу – до матері, батька, сестер, братів.

Тема наймитства фігурує і в циклі жіночих наймитських пісень з сильним ліричним струменем – піснях строкарських, які поповнили заробітчанський репертуар, особливо у другій половині XIX ст. Здебільшого – це монолози, що мають багато спільного з піснями-звертаннями до матері та до роду у весільному обряді, а також з піснями про жіночу долю із циклу родинно-побутової лірики («А у полі широка долина», «Кажуть мені кужіль прясти», «Ненько ж моя, голубонько», «Журба, мамцю, журба моя», «Ой з-за гори високої», «Попід гору високою голуби літають»). Ця група пісень не багата за сюжетами, а головними мотивами жіночих наймитських пісень є: мотив нещасливої долі, змарнованої молодості, безпросвітності, мотив звернення дочки до матері з докором, що та віддала її між чужі люди. Жіноча наймитська пісенність успадкувала від весільних пісень поетичний вислів, пестливі епітети, алегоричні окреслення: скажімо, почуттів любові матері до дочки та дочці до матері («У неділю рано, як сонечко грало», «Ой матінко-вишня»). Іноді за принципом асоціативної ремінісценції пісенний репертуар строкарських пісень будується не тільки на основі окремих смислових сюжетів із весільної пісенності, а й на цілих фольклорних жанрах. Таким, наприклад, є цикл обжинкових пісень, які виконувались строкарями під час польових робіт на цукрових, тютюнових плантаціях. Однак завдання дослідника будь-якого фольклорного твору полягає не тільки в розпізнаванні джерела запозичень. Треба відповісти на питання: яку мали силу для нового твору успадковані елементи інших жанрів чи тематичних циклів і яку функцію вони отримали в новому тексті. Адже в процесі запозичення пісню певних фольклорних поетичних елементів їхнє «вписування» у нову пісенну структуру пояснюється не стільки тематичними і «життєвими» потребами, як творчими надісторичними нормами уснопоетичної культури.

Типовим прикладом дії такого процесу є строкарські пісні. Нагадаємо, вузлові сюжети строкарських пісень пов'язані з темою зображення важких умов строку. Ця тема домінує у піснях «Ой у саду-винограду», «Ой крикну я, крикну із строку додому», «Упав камінь та й лежить», «Хто в Рижові не бував». Проте всі надмірні перерахування подробиць життя у наймах і непосильної праці, поетичний синтаксис і звертання до матері, які є типовими для народної пісенності, – усе це насамперед художні засоби вираження емоційного стану героїні. У такому значенні, як ми вже наголошували, головною ознакою поетичної картини світу в наймитських і заробітчанських піснях є переломлення якоїсь реальної ситуації чи ментальної події до оповіді через призму героїв творів. Звідси й оповідь, яка ведеться, наприклад, в жіночих строкарських піснях від першої особи, спрямована на головним чином на відображення емоцій, думок, почуттів і настроїв їхніх героїнь (пісні «Ой виїду я та на горушку», «Устану я, ненько», «Ой у саду-винограду», «Закувала зозуленька», «Ой горе нам, молодим», «А в неділю рано» та ін.). Одним словом, для розуміння значення пісні важлива не стільки зовнішня ситуація чи подія, про які оповідає твір, скільки оцінка будь-якого порушення чи відхилення від звичаєвих, моральних, етичних правил як причина дисгармонії фізичного і пси-

хічного стану (внутрішньої ситуації) того чи іншого персонажа: приниження («Ой біда, біда», «Ой хмариться, туманиться на велику тучу»), залежність від господаря, у якого наперед взяв гроші, нестерпність строкарського життя:

*Ненько ж моя, пава,
Лучче б я пропала,
Щоб я строків не служила,
Горенька не знала.*

Серед строкарських пісень є багато таких, що розповідають про проводи дочки в «чужу стороночку», як мати радить їй добре робити та годити людям, однак нещаслива дочка тяжко поневіряється у наймах («У неділю рано», «Наряджала мати дочку», «У неділю рано, як сонечко грало»). Ці пісні побудовані переважно в діалогічній формі, вони журливі, пройняті сумом і безпросвітністю. Особливо виразною є пісня «У неділю рано синє море грало», записана Ф. Колесою та К. Мошинським на Поліссі:

*– Коли ж тебе, донько, Трава на помості.
Сподіваться в гості? Росла трава, росла
– Тоді мене, мати, Та й похилилася,
Сподіваться в гості, Ждала, ждала мати дочки
Як виросте у світлоньці Та й зажурилася*

В інших строкарських піснях звучать уже традиційні для усної лірики докори матері на лиху долю («Ой матінко-вишня», «Ой матінко-зірко», «Чи я в тебе, моя мати, йа хліб-сіль переїла», «Чи я у вас ненько»). І нарешті, мабуть, найважливіший висновок. На прикладі строкарських пісень можна найвиразніше спостерігати загальнофольклорне явище функціональної трансформації давніх пісень. Адже група строкарських пісень і щодо тексту, і щодо мелодії досить багата та розвинена, з великим відгалуженням варіантів. Більшість варіантів строкарських пісень походить із Чернігівщини, Вінниччини, Херсонщини, Полтавщини – з територій, де найбі-

льше було поширене ходження «у строк».

Висновки. Персонажі заробітчанської пісенності – узагальнені образи бурлака, наймитів, строкарів тощо. Здається, що цей висновок мав би означати, що через ці образи станова пісня віддзеркалює дійсність, подібно як через свідомість і психологію певної соціальної групи – суспільне буття. У такому випадку ми невимушено применшуємо самотність соціально-побутової лірики й послаблюємо своєрідність цього жанрового різновиду ліричних пісень, занадто міцно пов'язуючи фольклорні твори з дійсністю. Натомість ці пісні виявляють не стільки реалістичну конкретику життя та представників різних соціальних груп, як демонструють світосприйняття і світовідчуття, різні прояви людської природи, емоцій і настроїв. Іншими словами – образи бурлаки, наймита, кріпака, строкаря правильніше розуміти не в категоріях правди та факту, а в символічних категоріях.

Соціально-побутова пісенність хронологічно пізніша порівняно з календарно- та родинно-обрядовою поетичною творчістю. Як жанровий різновид лірики вона починає складатися десь у XV–XVI ст. На цей час припадає творення основних тем, сюжетів, мотивів, образів, які існували й у пізніші періоди, трансформувались, перероблювались відповідно до нових обставин та інтересів соціальних груп. Заробітчанські пісні розвинулись на основі традиції, виробленої ще обрядовою та позаобрядовою ліричною та епічною пісенністю, продовжуючи та збагачуючи її. Це ліричні твори, де на перший план виступає ідейно-емоційне ставлення до події, до суспільної дійсності – психологічний аналіз, а оповідальний елемент відіграє підпорядковану роль. Утім, узяті в сукупності, ці пісні з узагальненими відображеннями суспільних явищ і подій та узагальненими образами найбільш насичені конкретними фактами й описами, дають широку, правдиву картину історичного буття народу з багатством драматичних правдивих подробиць.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грица С.Й. Наймитські та заробітчанські пісні // Наймитські та заробітчанські пісні. – К.: Наукова думка, 1975. – С. 9 – 44.
2. Наймитські та бурлацькі пісні/Упоряд. С.Й. Грица, О.І. Дей, М.Г. Марченко. – К.: Наукова думка, 1975. – 516 с.
3. Наймитські та заробітчанські пісні/Упоряд. С.Й. Грица, О.І.Дей, М.Г. Марченко. – К.: Наукова думка, 1975. – 575 с.
4. Рудченко І. Чумацкие народные песни. – К., 1874.
5. Костомаров М. Об историческом значении русской народной песни/М. Костомаров // Костомаров М.І. Слов'янська міфологія: Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. – К.: Либідь, 1994. – С. 44 – 200.
6. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т.: Пер. с нем. – 2-е изд., стереотип.– М.: Прогресс, 1986–1987. – Т. I. – 586 с.
7. Максимович М. Заметка о бытовых песнях // Собрание сочинений М.А. Максимовича: В 3-х т. – К.: Типограф. арэнд. Е.Т. Кеппер, 1876–1880. – Т.2. – 1877.

REFERENCES

1. Gritsa S.Y. Naymitskaya and zarobchanskaya songs // Naimitskaya and zarobchanskaya songs. – K.: Scientific Thought, 1975. – p.9–44.
2. The mercenary and rebellious songs/Order. S.Y. Gritsa, O.I. Day, M.G. Marchenko. – K.: Scientific Thought, 1975. – 516 p.
3. The mercenary and earning songs/Order. S.Y. Gritsa, OI Day, M.G. Marchenko. – K.: Scientific Thought, 1975. – 575 p.
4. Rudchenko I. Chumatsky folk songs. – K., 1874.
5. Kostomarov M. On the historical significance of Russian folk song/M. Kostomarov // Kostomarov M.I. Slavic Mythology: Selected Works in Folklore and Literary Studies. – K.: Libid, 1994. – P. 44 – 200.
6. Fasmer M. The etymological dictionary of the Russian language: In 4 vols: Per. with him. – 2– nd ed., Stereotype. – M.: Progress, 1986–1987. – T.I. – 586 p.
7. Maksimovich M. A note on household songs // Collection of MA works. Maximovich: In 3 volumes. – K.: Typographer. rentals. E.T. Kehrer, 1876–1880. – Vol.2. – 1877.

Poetic picture of the world in Ukrainian folk song. The mercenary and earning lyrics

L. Kopanytsya

Abstract. In the context of the evolution of song traditions, the article highlights the history and originality of thematic cycles of Ukrainian social and everyday song in a variety of content and form, laws of artistic thinking, psychological and pragmatic functions of oral poetry in the reproduction of realistic specifics of life of representatives of different social groups, demonstrations of life.

Keywords: social and everyday lyrics, thematic cycles, motive, lyrical hero, worldview, reality.

Міждисциплінарний підхід до вивчення звукообразності

І. В. Малинюк

Київський національний лінгвістичний університет, Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: irina.malinyuk@gmail.com

Paper received 18.10.19; Accepted for publication 03.11.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-210VII61-08>

Анотація. Статтю присвячено дослідженню основних підходів до вивчення звукообразності. Здійснено огляд науково-популярного апарату фоносемантики та психолінгвістики, охарактеризовано основні проблеми, якими займаються ці науки.

Ключові слова: Звукообразна лексика, звуконаслідувальна, звукосимволічна, фоносемантика, психолінгвістика.

Вступ. У зв'язку з посиленням інтересом до мотивованості/немотивованості мовного знака (С. В. Воронін, А. М. Газов-Гінзберг, О. П. Журавльов, А. А. Калита, В. І. Кушнерик, В. В. Левицький, О. О. Леонтьєв, Н. Л. Львова, Ю. Л. Маленовський, Л. І. Мацько, А. Б. Михальов, О. В. Найдеш, Є. Д. Поліванов, Л. П. Прокоф'єва, В. О. Скалічка, С. С. Шляхова, Н. Müller, J. Orr, E. Sapir, I. K. Taylor, D. Westermann) у центрі лінгвістичних досліджень постає *звукообразна система мови*, зокрема її дві підсистеми – *звуконаслідувальна* (акустичний денотат) і *звукосимволічна* (неакустичний денотат).

Звуконаслідувальна лексика – це предмети, явища, процеси зовнішнього світу, які здатні продукувати звуки. Іншими словами, фіксується закономірний зв'язок між фонемою слова і звуковою ознакою денотата, що лежить в основі номінації.

Звукосимволічна лексика відзначається наявністю закономірного, недовільного, фонетично мотивованого зв'язку між фонемами слова і закладеною в основу номінації незвуковою ознакою денотата. Звукосимволічні слова (ідеофони, образні слова) здебільшого позначають різноманітні види руху, світлові явища, форму, величину, віддаленість об'єктів, міміку, фізіологічний та емоційний стан людини. Денотатом імені даної категорії є предмети, явища, процеси навколишньої дійсності, не здатні до породження звуків [6, с. 40].

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що вивченню проблеми взаємозв'язку звуку та смислу присвячено значну кількість праць вітчизняних та зарубіжних лінгвістів. У плеяді зарубіжних науковців важливе місце посідають Л. Хінтон, Дж. Охала, М. Магнус, А. М. Газов-Гінзберг, С. В. Воронін, О. П. Журавльов, А. Б. Михальов, С.С. Шляхова, І. Ю. Павловська, Л. П. Прокоф'єва та інші. Серед українських науковців цією проблематикою займалися В. В. Левицький, В. І. Кушнерик, А. А. Калита, Н. І. Львова. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, чимало теоретичних і практичних аспектів проблематики залишаються дискусійними та потребують подальших досліджень.

Мета. Аналіз основних підходів до вивчення звукообразності.

Викладення основного матеріалу. У 1982 році монографія С. В. Вороніна “Основи фоносемантики” задекларувала важливі положення нової мовознавчої науки, що зародилася на межі фонетики та семантики. Науковець зазначає, що *фоносемантика* сприймається як наука, яка народжується та утверджується на стику

фонетики (за планом вираження), семантики (за планом змісту) та лексикології (за сукупністю цих планів) [1, с. 28]. Об'єкт фоносемантики – звукообразна (тобто звуконаслідувальна та звукосимволічна) система мови. Предмет фоносемантики – звукообразна система мови в пантопохронії. Терміном “пантопохронія” (“пантопія” + “панхронія”) позначається сукупність двох підходів до розгляду мовних явищ взагалі та явища звукоображення зокрема – підходу з позицій “топічних”, тобто просторових, і підходу з позицій “хронічних”, тобто часових. “Хронія” – точніше, “панхронія” ґрунтується на традиційному синхронічному й діахронічному аспектах, а також генетичному аспекті. Під терміном “пантопія” слід розуміти розгляд мовних явищ як одного якого-небудь мовного ареалу, так і будь-якої сукупності мовних ареалів, останнє передбачає типологічний розгляд мов [3, с. 99].

Мету фоносемантики в загальному вигляді можна сформулювати як дослідження звукообразної системи мови, в деталізованому вигляді – як вивчення звукообразної системи мови на емпіричному й теоретичному рівнях і побудова загальної теорії цієї системи, що достатньо повно, послідовно й несуперечливо пояснює складні явища й процеси звукоображення в пантопохронії та наділена необхідними евристичними можливостями. “Мета фоносемантики, – стверджує С. В. Воронін, – це вивчення звукоображення як необхідного) суттєвого, повторюваного і відносно стійкого недовільного фонетично (примарно) мотивованого зв'язку між фонемами слова і покладеною в основу найменування ознакою об'єкта – денотата” [1, с. 22]. Отже, властивістю на основі якої конструюється ця система, є звукообразність, або фонетична (примарна) умотивованість.

Звукообразність – це властивість слова, що полягає в наявності необхідного, суттєвого, повторюваного і відносно стійкого недовільного зв'язку між фонемами (непохідного) слова й покладеною в основу номінації ознакою об'єкта-денотата (мотивом). Якщо фонетика, фонологія мають відношення до вивчення звука, семантика (семасіологія) – до вивчення значення (смислу), то фоносемантика займається тим, що традиційно називається “зв'язком між звуком і значенням” [1, с. 50].

Основні завдання фоносемантики полягають у вирішенні таких важливих проблем, як особливості звукообразної системи в цілому; звуконаслідувальна та звукосимволічна підсистеми, параметри, класи і типи звучань; будова звукового денотата; універсальна класифікація звуконаслідувальних слів,

їх типологія; відображення ознак звукового денотата; звукозображальні функції фонем звуконаслідувального слова; критерії виділення звукосимволічного слова; типологія звукосимволічних слів; відображення ознак незвукового денотата; звукозображальні функції фонем звукосимволічного слова; звукосимволізм у граматиці; звуконаслідування і звукосимволізм на рівні тексту тощо.

Систематизація знань є обов'язковою стадією у розвитку фоносемантики, що забезпечує перелік тих завдань, які необхідно буде вирішувати у майбутньому. Нині накопичено певний теоретико - експериментальний матеріал у цій галузі, який описується у різних ракурсах і потребує системного аналізу для створення цілісної картини функціонування фоносемантичних одиниць у різних мовах світу.

Проблема дослідження взаємозв'язку "звук-зміст" надзвичайно багатогранна й неоднозначно висвітлюється в психолінгвістиці. Термін *психолінгвістика* вперше використав американський психолог Н. Пронко у статті "Мова та психолінгвістика" (1946 р.). Проте це поняття отримало точний зміст і стало означати наукову теорію лише після Міжуніверситетського дослідницького семінару, організованого відомими американськими психологами Дж. Кероллом та Ч. Осгудом, а також відомим лінгвістом та етнографом Т. Сібеоком [4, с. 61-68]. У роботі цього семінару взяла участь велика кількість учених-фахівців з різних галузей лінгвістики та психології, зокрема, К. Вільсон, Дж. Касагранде, Е. Леннеберг, У. Леопольд, Дж. Лотц, Л. Ньюмарк, Е. Уленбек, Д. Уокер. Грунтовним та суттєвим виявився результат їх сумісної праці – книга під назвою "Психолінгвістика". Нарис теорії та дослідницьких проблем, у якій автори викладають теоретичні основи психолінгвістичних досліджень, визначають місце психолінгвістики серед інших наук і показують зв'язок між ними, а також окреслюють основні практичні завдання у галузі експериментального дослідження мовленнєвих явищ і пропонують шляхи подальшої розробки відповідних проблем. Необхідно зазначити, що книга мала великий успіх і стала потужним стимулом для міждисциплінарних лінгвопсихологічних досліджень [7, с. 5].

Автори монографії спираються на будову процесу мовленнєвої комунікації за математичною теорією зв'язку. Ч. Осгуд безпосередньо пов'язує появу психолінгвістики з використанням методологічних схем аналізу комунікації, створених у теорії інформації та кібернетиці. Указуючи на джерела формування в психолінгвістиці уявлень про засоби аналізу (мовленнєвого спілкування, процесів виробництва та сприйняття мовлення, мовленнєвого матеріалу, Ч. Осгуд не випадково на першому місці називає модель процесу комунікації як схему аналізу мовленнєвого спілкування людей. За Ч. Осгудом, психолінгвістика, що досліджує в межах теорії інформації процеси кодування та декодування повідомлень, є складовою частиною теорії комунікації, у якій аналізується мовленнєве спілкування комунікантів: "Психолінгвістика вивчає ті процеси, у яких інтенції тих, хто говорить, перетворюються у сигнали коду, прийнятого у даній культурі, і ці сигнали перетворюються в інтерпретації тих, хто слухає. Іншими словами, психолінгвістика має справу з

процесами кодування та декодування, оскільки вони співвідносять стан повідомлень зі станом учасників комунікації" [9, с. 4].

Американська психолінгвістика розглядає семантичний аспект звуків мови під різними кутами зору, які оперують терміном *фонетичний символізм*. Представники теорії відношень, наприклад, стверджують, що значення фонетичних форм мовних одиниць відповідають референтним значенням цих одиниць. За асоціативною теорією, завдяки мовному досвіду окремі слова створюють узагальнювальний ефект, який можна інтерпретувати як певне значення звукової оболонки слова безвідносно до референта. Синестетична концепція звукового символізму передбачає аналіз відповідностей між референтами і синестетичними ефектами, викликаними звуками мови.

Сучасні психолінгвісти будують свої докази на точних психометричних та лінгвістичних експериментах із застосуванням апарату теорії ймовірності та математичної статистики. Так, Р. Браун і Р. Наттел [8, с. 441-445], аналізуючи відгадування інформантами змісту антонімічних пар з невідомої для інформантів мови, встановили, що, якщо фонетична оболонка (форма) слова відповідає його лексичному значенню, то ймовірність правильного відгадування статистично суттєво відрізняється від випадкового. Таким методом було досліджено багато мовних сімей, і виявилось, що їх можна об'єднати у групи за ознакою спільності фонетичного значення. А. Квінк досліджував моменти збігу значення беззмістових, умовно створених звуко - комплексів та асоціацій, які виникають у людини під час пред'явлення їй певного об'єкта [2, с. 111]. М. Майрон, ведучи пошук фонетичного символізму у різних мовах, виявив, що при оцінці інформантами беззмістових складів результати корелюють. Однак результати цих досліджень не остаточні. Вони більше характеризують психологічні аспекти звукової мови, аніж дають лінгвістичний аналіз фонетичного значення; вивчають лише окремі аспекти семантики звуків, а не систему значень звуків мови щодо семантичної системи слів тощо [2, с.112].

Дослідження процесів функціонування свідомості – психічних процесів, що складають психологічний механізм різних актів мовленнєвої діяльності, зокрема пізнавальних та мнестичних, здійснюється за допомогою *психолінгвістичних методів*. Їхніми основними властивостями вважаються тривалість та порядок здійснення різних пізнавальних (сенсорних, перцептивних, розумових) і мнестичних (запам'ятовування, збереження, відтворення) процесів; особливості їхнього змісту, тобто обсяг і характер інформації, яка обробляється у процесі реалізації фонетичних, лексичних і граматичних компонентів мовленнєвих актів, адекватність цієї інформації, усвідомлення та неусвідомлення процесів, їхній продуктивний і репродуктивний характер, спрямованість пізнавальних процесів, увага та її властивості (розподіл і переключення) [5, с. 113-114]. До методик, що ілюструють застосування психолінгвістичних методів вивчення різних властивостей пізнавальних і мнестичних процесів, на основі яких здійснюється мовленнєва діяльність на змістовному і формальному рівнях, відносять такі методи: асоціативний

експеримент, метод класифікації (“сортування”), метод суб’єктивного шкалювання, метод семантичного диференціала (вербальний та невербальний), метод об’єктивного шкалювання, метод кластерування тощо. Важливою особливістю означених методів є їхнє широке використання при семантичному аналізі значення слів або вивченні змісту когнітивних процесів у галузі семантики. Додамо, що новонароджена фоносемантика, у свою чергу, запозичила психолінгвістичні методи дослідження, які активно застосовують лінгвісти

при встановленні семантичних зв’язків значень; при цьому найширше вживаними виявляються метод семантичного диференціала та асоціативний експеримент.

Висновки. Таким чином, у лінгвістиці звукообразальна лексика постає предметом дослідження фоносемантики і психолінгвістики. Результативність сучасних досліджень фоносемантизму полягає у розширенні та розвитку міждисциплінарних зв’язків фоносемантики та психолінгвістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воронин С.В. Основы фоносемантики. Л.: Изд-во Ленинградского ун-та. 1982. 224 с.
2. Журавлев А.П. Звук и смысл: Кн. для внеклас. чтения учащихся ст. классов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1991. – 160 с.
3. Кушнерик В.І. Фоносемантизм: гіпотези і факти. – Чернівці: Книги – XXI, 2008. – 420 с.
4. Ниrop К. Звук и его значение // Сборник по теории поэтического языка. – М.: Прогресс. – 1916. – №1. – С. 61-68.
5. Основы теории речевой деятельности / Под. ред. А.А. Леонтьева. – М.: Наука, 1974. – 368 с., с. 113-114.
6. Почепцов Г.Г. Избранные труды по лингвистике: [монография] / Г.Г. Почепцов; [сост., общ. ред. и вступ. статья Ирины Шевченко]. – Винница: Новая книга, 2013. – 360 с.
7. Психолінгвістика за рубежом. – М.: Наука, 1972. – 188с., с. 5.
8. Brown. R. Methods in phonetic symbolism experiments / Roger Brown, Ronald Nuttall // Journal of Abnormal and Social Psychology, 1959. – P. 441–445.
9. Osgood Ch., Suci G.J. and Tannenbaum P.H. The Measurement of Meaning, – Chicago, 1967. .– 346 p.

REFERENCES

1. Voronin S.V. Fundamentals of phonosemantics. L.: Publishing house of Leningrad University. 1982. 224 p.
2. Zhuravlev A.P. Sound and meaning: a book for extracurricular reading for high school students. - 2nd ed., rev. and add. - M.: Education, 1991. – 160 p.
3. Kushnerik V.I. Phonosemantism: hypotheses and facts. - Chernivtsi: Books - XXI, 2008. - 420 p.
4. Nirop K. Sound and its significance // Collection on the theory of poetic language. – M.: Progress.– 1916. – No. 1.– P. 61-68.
5. Fundamentals of the theory of speech activity / Edited by A.A. Leontiev. - M.: Science, 1974. - 368 p.
6. Pocheptsov G.G. Selected works on linguistics: [monograph] / G.G. Pocheptsov; [compiled, general edition and introductory article by Irina Shevchenko]. - Vinnitsa: New book, 2013 .-- 360 p., P. 40.
7. Psycholinguistics abroad.- M .: Science, 1972.– 188s., P. 5.

An Interdisciplinary Approach to the Study of Sound Imitation

I. V. Malynyuk

Abstract. The article is dedicated to the investigation of the main approaches to the study of phonetic symbolism. The article focuses on the overview of research in the field of phonosemantics and psycholinguistics, outlines the scientific conceptual terms and the main problems that phonosemantics and psycholinguistics deal with.

Keywords: *phonetic symbolism, sound symbolism, sound imitation, phonosemantics, psycholinguistics.*

Динамика терминологизации и детерминологизации в политическом дискурсе эпохи глобализации

Е. Н. Медведь, А. А. Ходцева, Е. Н. Вашист

Сумский государственный университет, г. Сумы, Украина
Corresponding author: E-mail: o.medvid@gf.sumdu.edu.ua

Paper received 07.10.19; Accepted for publication 26.10.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-210VII61-09>

Аннотация. Статья изучает функциональные особенности политречей как части политического дискурса, их прагмо-лингвистические характеристики, которые служат весомым и качественным показателем взаимодействия политика и общества. В целом лексика политических речей является нормативной и отвечает публицистическому стилю, но политическим речам характерен специфический подбор лексических и стилистических единиц с целью вербального воздействия на слушателя-избирателя, среди этих единиц значительное место отводится терминологическим, использование которых в свою очередь является фактором постоянной активной динамики процессов терминологизации и детерминологизации языка. Рассмотренные в статье переводческие трансформации, являющиеся потребностью общества глобализации и используемые в речах президентов США, часто приводят, как показывает данное исследование, к детерминологизации, тем самым помогая сохранить прагматический потенциал специализированной терминологии для понимания ее иноязычными реципиентами и достижения эффективности политической коммуникации.

Ключевые слова: политический дискурс, политречь, глобализация, терминологизация, детерминологизация, переводческая трансформация.

В условиях возрастающей роли политики и переговорного процесса в мире все крепче становится осознание того факта, что политический дискурс — проблема не только политическая, но и не в меньшей степени культурная и лингвистическая. Политическая речь как проявление политического дискурса — это публичное выступление, которое является эффективным средством для получения признания и демонстрации лидерства [1, с. 167]. Тексты политических речей имеют четкую структуру, смысловую нагрузку и цели. Политическим речам также характерен специфический подбор лексических и стилистических единиц с целью вербального воздействия на слушателя, учитывая тот факт, что в наше время более, чем когда-либо в политике, язык используется не только как инструмент формирования и выражения мысли, но как и способ ее сокрытия. В целом лексика политических речей является нормативной и отвечает публицистическому стилю, отличительной же их особенностью является использование в них терминов и терминологических словосочетаний, которые выходят за пределы лексикона рядовых говорящих. **Актуальность** данного исследования обусловлена ростом значимости политического дискурса в современном демократическом обществе как фактора постоянной динамики процессов терминологизации и детерминологизации языка.

Объектом исследования выступает политический дискурс США с широким спектром его ведущих функций. Будучи основным отражением общественно - политической жизни страны, он характеризуется использованием специфической терминологии, которая, находясь под влиянием средств массовой информации, в современном глобализированном обществе подвергается процессу детерминологизации, чему в значительной степени способствует процесс перевода. **Предметом** является изыскание лингвистических и экстралингвистических факторов динамики терминологического состава политического дискурса США, выяснение основных причин процессов терминологизации и детерминологизации в переводе.

Материалом изучения проблемы стали англоязычные тексты выступлений политиков США, взятые из архивов глобальной сети Интернет.

Методология, которая использовалась во время данного исследования включает следующие методы лингвистического анализа: 1) количественный — для определения динамики терминологического состава в политическом дискурсе США; 2) словарный анализ — для определения денотативных и коннотативных компонентов лексического значения, что позволяет объяснить факторы, которые обуславливают дальнейшие процессы терминологизации или детерминологизации; 3) компонентный анализ — разложение семантики на малейшие составляющие, воспроизводя таким образом семантическую цепочку и отвечая на вопрос о факторах, которые обуславливают переход той или иной лексической единицы в терминологический состав определенной отрасли или, наоборот, выход из перечня терминов, то есть узкоспециализированной лексики, имеющей ограниченную семантику.

Научной базой изучения политического дискурса, его языковой составляющей послужили работы таких известных ученых, как А. Н. Баранов, Р. Блакар, М. В. Гаврилова, Т. А. ван Дейк, Е. Л. Доценко, Ж. Дюбуа, В. И. Карасик, Ю. Н. Караулов, Е. С. Кубрякова, Дж. Лакофф, Г. Лассуэлл, Е. В. Переверзев, М. Пешё, М. В. Пименова, Г. Г. Почепцов, П. Серию, Д. Таннен, А. П. Чудинов, Е. И. Шейгал, Ф. Эделин и др.

Теоретическая значимость данной работы заключается в детальном анализе, классификации терминологии разных сфер деятельности, которая используется политиками для осуществления эффективного влияния на своего реципиента-избирателя, и исследовании динамики ее использования (частоты употребления) в политических речах в период глобализации общества, что позволяет определить значимость изучаемого аспекта не только в языкознании, но и в других социо-значимых науках.

Практическая значимость работы состоит в том, что определены основные пласты политической терминологии, употребление которых чаще всего встречается в речах политиков. Особое внимание обращено на переводческие трансформации, применяемые при переводе военной терминологии и бизнес-терминов. Осуществлена выборка способов перевода, которые эффективно интерпретируют значение терминов, способствуют облегчению работы переводчиков в сфере политического

дискурса, а также актуальны в процессе подготовки специалистов такого плана.

Теоретическая база исследования и дискуссия. Одним из наиболее актуальных вопросов изучения политического дискурса является сегодня способность убеждать и побуждать аудиторию к действиям с помощью языка и трактовка политического речевого воздействия как такового, что потенциально означает власть или стремление к ней. Политический дискурс — это явление, с которым мы сталкиваемся каждый день. Ни один политический режим не может существовать без коммуникации. Язык необходим для того, чтобы убеждать, передавать информацию, отдавать приказы и тому подобное. Специфика политики, в отличие от других сфер человеческой деятельности, заключается преимущественно в ее дискурсивном характере: большинство политических действий являются вещественными по своей природе [2, с. 54]. И поэтому не случайно ряд ученых рассматривают политическую деятельность как речевую. Борьба за власть является основной темой и движущим мотивом этой сферы общения. Поскольку эта борьба реализуется с помощью языка, а язык является промежуточным звеном между внешним миром и человеком, то существование лингвистических исследований в рамках политической науки становится неизбежным.

Именно сегодня, когда все большее значение приобретают механизмы политического манипулирования, язык начал приобретать еще более важное значение в политической жизни общества, поскольку она является одним из основных и непосредственных элементов манипулятивного процесса [3].

Рассматривая влияние политики на общественное сознание как одного из крупнейших среди влияний других общественных явлений, текст политической речи рассматривается как инструмент возможных манипуляций общественным сознанием при осуществлении политической коммуникации. Существует значительное количество литературы, в которой утверждается, что речь может влиять и действительно влияет на политику. Например, М. Эдельман [4] утверждает, что политическая речь и есть политическая реальность, язык является интегральным элементом политической сцены — не просто инструментом для описания событий, но и частью событий, он оказывает сильное влияние на формирование их значения, способствуя оформлению политических ролей, определяющихся и политическими деятелями, и обществом в целом [1, с. 165].

Политическую речь рассматривают как текст, конечным назначением которого является воздействие на сознание аудитории, на ее выбор, жизненные позиции, мнения, убеждения. Учитывая тот факт, что политическая речь готовится заранее, то соответственно заранее можно предсказать действие вербальных средств, использованных в речи. Также можно предусмотреть реакцию публики на определенные языковые элементы влияния.

Общение и взаимодействие между политиками и их аудиторией, проще говоря, избирателями, может быть формальным и неформальным, проходить как частные беседы или публичные выступления. Но в любом случае речь политика должна быть очень убедительной. Ведь суть политики сводится к беседе, разговорам, к необходимости убедить противоположную сторону сознательно или бессознательно интерпретировать, оценивать, дей-

ствовать. Главным отличием политического дискурса является его ярко выраженная апелляция к ценностной системе, которая существует в определенном обществе [5, с. 153]. Ценностная ориентация обуславливает широкое использование лексических единиц с оценочным значением, применение особых стилистических приемов, положительно ориентированных, что согласуется с идеологической программой политических деятелей, где используемые ими лексические единицы обозначают, главным образом, систему социо-политических ценностей, выраженных определенными терминологическими единицами (*freedom, choice, rights, democracy, etc.*).

Следует заметить, что условия развития человечества на нынешнем этапе требует расширения сферы применения политической терминологии. Это объясняется тем, что граница между общеупотребительной и специальной терминологией стирается. Этот процесс обусловлен следующими факторами.

Во-первых, влияние политической терминологии на нормативный язык происходит на фоне доступности средств массовой коммуникации большому количеству людей. Во-вторых, в связи с повышением уровня образованности населения, его политической грамотности, участием простых граждан в политических и общественных организациях и движениях — сложные социальные понятия становятся доступными широким массам. В-третьих, в результате тех или иных событий, которые происходят в общественной жизни, любые понятия общественных наук могут выйти за рамки узкого значения. В. Дикманн [6], отмечает тесную связь состава политической терминологии со словарем общенародного языка. Он утверждает, что нельзя говорить о формировании особого «специализированного» языка политики. Кроме того, В. Дикманн выделяет еще и такую, по его мнению, главную особенность языка политики, как его тесная связь с господствующей в обществе идеологией, то есть семантическую детерминированность слов политического языка их принадлежностью к терминологической системе определенной идеологии и их местом в данной системе терминологии [7, с. 126].

Петров В. В. отмечает, что политические термины преимущественно являются полифункциональными. Они, не меняя радикально свой семантический статус, могут входить и в состав политических теорий, которые имеют более или менее упорядоченную логическую структуру, и в состав газетно-политических и других текстов, и в состав повседневной речи. Таким образом, политическая терминология не отделяется резко в семантическом отношении от повседневной речи так, как это характерно для большей части естественнонаучной терминологии [7, с. 125].

Таким образом, под политическим языком нужно понимать не какой-то специализированный язык, а определенным образом организованный (сфокусированный) общий язык или часть общего языка — прежде всего его лексическую (терминологическую) часть, — которая наиболее активно используется в политических текстах.

Эксперимент и результаты. Чтобы проследить динамику применения терминологических лексических единиц в рамках политического дискурса обратимся к анализу речей Джорджа Уокера Буша в должности Президента США (2001 - 2009 гг.).

При анализе президентских выступлений Джорджа Буша (мл.) отмечаем частоту употребления политической терминологии в четырех категориях: общеполитические, экономические, медицинские и социально-политические термины. После проведения количественных подсчетов, становится очевидным, что первыми по частоте употребления оказываются социально-политические термины. Данная категория составляет 42% от общего количества терминов. Социально-политические термины отражают все сферы политического и общественного устройства общества и лишены эмоционально-экспрессивной окраски.

Джордж Буш не разграничивает в своих речах людей по политическим, религиозным или иным предпочтениям. Он объединяет народ в целом.

(1) *So around the world, America is promoting human liberty, human rights, and humans dignity; Liberty is leading the world toward a new age when freedom belongs to nations; Our nation is blessed to have citizens who volunteer to defend us in this time of danger* (George W. Bush, 2009) [8].

Термины обозначают равенство обращения президента к своему народу, а также проявляют искреннее уважение и неравнодушие.

Следующей категорией терминологии, применяемой Джорджем Бушем, является общеполитическая терминология. Процентное отношение данной категории составляет 32%. Эти термины используются для обозначения понятий власти.

(2) *For eight years, it has been my honor to serve as your president; The world will witness the vitality of American democracy; America has gone more than seven years without another terrorist attack on our soil* (George W. Bush, 2009) [8].

Использованные Джорджем Бушем термины подчеркивают демократизм направления его деятельности и политическое положение страны.

Менее многочисленной является экономическая терминология (19%). Это связано с тем, что президент в своих выступлениях обращал меньше внимания на экономические процессы США, но при этом периодически обращался к важным моментам в экономической политике страны.

(3) *Facing the prospect of financial collapse, we took decisive measures to safeguard our economy; We will restore our economy to the path of growth; Every taxpayer pays lower income taxes* (George W. Bush, 2009) [9].

Данный пример подтверждает заинтересованность адресанта в развитии экономики США и улучшении благосостояния населения.

К последней категории исследуемой политической терминологии относим медицинскую терминологию (всего 7%). Джордж Буш не оставлял без внимания медицинскую сферу США и подчеркивал, что правительство страны заботится не только о своих гражданах, но и не стоит в стороне от проблем других стран.

(4) *We are standing with dissidents and young democracies, providing AIDS medicine to bring dying patients back to life, and sparing mothers and babies from malaria; A new Medical prescription drug benefit is bringing peace of mind to seniors and the disabled* (George W. Bush, 2009) [9].

Отмеченные выше количественные показатели свидетельствуют не только о наличии терминологических лексических единиц в политических речах, но и актуализи-

руют социо-политические, экономические и медицинские аспекты, характеризуя те или иные общественные явления данного этапа развития общества.

Серьезные политические баталии, целью которых является борьба за власть и ее распределение, реализуются на практике при посредничестве политического дискурса, манипулирующего сознанием с целью осуществления скрытого влияния на выбор реципиента с помощью языка, и давно применяются в сфере политической пропаганды [10, с. 26], а в период глобализации и на международном уровне. Достижение этой цели, в первую очередь, предусматривает отбор соответствующих языковых средств и организацию их таким образом, чтобы они сделали не просто адекватное, а правильное декодирование сообщения на языке реципиента информации, что в первую очередь дает нам основание говорить о сохранении определенной прагматической направленности текстов политического дискурса при переводе.

Чаще политические тексты создаются, как правило, для носителей определенной культуры, но в наш век глобализации актуальным становится перевод их на другой язык, а переводчик сталкивается с рядом дополнительных проблем. Перевод как средство межкультурной коммуникации — это всегда речевое действие. Деятельностный интерпретативный подход к пониманию процесса перевода, как отмечает профессор И.С. Шевченко, предусматривает в определенной степени реконструкцию переводчиком деятельности автора в течение порождения текста оригинала. В современных процессах межкультурной коммуникации переводу отведена значительная роль, причем все чаще перевод понимается как механизм репрезентации других культур. Переводчик выполняет роль не вербального перекодировщика, а интерпретатора смыслового кода, заложенного в исходном тексте. Переводчик не просто передает единицы одного языка с помощью средств другого языка, на самом деле он передает функцию исходной единицы, выбирая для этого речевые средства в языке перевода, которые выполняют аналогичную, скорее прагматическую, а не лингвистическую, функцию, то есть способность вызывать у адресата определенное интеллектуальное или эмоциональное переживание. Оптимальность перевода обусловлена не только значением алгоритмов другой культуры, но также пересечением ментальных пространств автора исходного текста и его переводчика [11]. Определенные трудности в этом отношении вызывает политическая терминология, особенно если принять во внимание зависимость от ряда терминов до соответствующих идеологических концепций. Широкое использование в политической речи терминологических единиц предусматривает значительные фоновые знания переводчика.

Каждый из видов дискурса характеризуется не только принадлежностью к определенной предметной области и коммуникативной ситуации, но и определенным соответствующим составом лексических единиц, которые в нем используются. Иными словами, тексты, составляющие предметную основу соответствующего дискурса, будут наполнены соответствующей отраслевой терминологией, с одной стороны, и будут подчиняться нормам и правилам отбора и использования языковых единиц с учетом жанрово-стилевых и прагматико-коммуникативных особенностей этого дискурса, с другой.

Фокусными темами в президентских речах Б. Обамы, например, стали экономическое положение государства,

внешняя и внутренняя политика США, военное участие в конфликтах на Ближнем Востоке, вопросы семьи и молодежи, экологии. В его словарном запасе ведущее место принадлежит терминологической и профильной лексике, то есть Обама часто употребляет специальные слова или словосочетания для точного выражения понятий из любой области знаний — науки, техники, общественно-политической жизни, искусства, юриспруденции и пр. В этом случае прослеживается большое желание показать высокий уровень эрудиции и сосредоточить внимание реципиента именно на качестве профессионализма, таким образом убедить в своей правоте и безапелляционности.

В переводе, например, военно-специальной терминологии, типичной для речей президента Обамы в связи с активным военным участием США на Ближнем Востоке, важное значение имеет точность перевода, поскольку материал перевода может служить основой для принятия важных решений и их анализа, проведения военных операций, военно-разведывательной деятельности, поэтому адекватность перевода военно-специальных материалов предполагает не просто точную передачу информации, но и тщательную передачу его структурной формы, последовательности изложения материала и ряд других факторов.

К военной лексике, которая встречается в речах Барака Обамы, относятся все слова и словосочетания, обозначающие военные понятия, то есть непосредственно связанные с вооруженными силами, военным делом, войной (*war, pipe bombs, ammunition, weapon, fight, terrorist, counterterrorism, safety, army*).

Профессиональная военная лексика распространена в основном в тех речах президента, которые посвящены осуществлению данного вида деятельности. Так, обращаясь к солдатам горной дивизии как главнокомандующий вооруженных сил США, Б.Обама использует следующую военную лексику:

(1) *The only reason I was able to make that decision was because I knew that we had the finest **fighting force** in the world, and that if I gave a command to our troops, they would be able to accomplish that mission. If we were focused and if we were clear in terms of what we were going to try to accomplish, I knew that we could get it done* (Barack Obama, June 23, 2011) [12]. — Единственная причина, почему я принял такое решение, так это потому, что я знал, что у нас лучшие **вооруженные силы** в мире, и если бы я дал команду нашим войскам, они бы успешно завершили свою миссию. Если бы мы сосредоточились и если бы мы четко понимали, что мы собираемся завершить, я знаю, что мы точно это сделали бы. (перевод авторский)

(2) *And yet, we have **Al Qaeda** and the **Taliban** regrouping in Afghanistan while we look the other way. We have a **war** in Iraq that our own government's intelligence says is serving as **Al Qaeda's** best recruitment tool* (Barack Obama, September 28, 2009) [13]. — И тем не менее, в то время, как мы сосредоточены на другом, в Афганистане происходит перегруппировка **Аль-Каиды и Талибана**. Мы ведем **войну** в Ираке, которую наше правительство называет лучшим способом вербовки для **Аль-Каиды**. (перевод авторский)

(3) *But having visited Iraq, I'm also acutely aware that a precipitous **withdrawal of our troops**, driven by Congressional edict rather than the realities on the ground, will not undo the mistakes made by this Administration* (Barack Obama, June 21, 2016) [14]. — Но посетив Ирак, я также

четко осознавал, что резкий **вывод наших войск**, решение, принятое скорее конгрессом, а не нынешними реалиями, не исправит ошибок администрации. (перевод авторский)

В современном переводоведении выделяют такие способы воспроизведения терминов — отбор лексического эквивалента, беспереводное заимствование (транскрипция/транслитерация), калькирование, трансформационный перевод, описательный перевод.

Главным способом воспроизведения терминов военного дела, как показывает практика, является перевод с помощью лексического эквивалента, то есть постоянного лексического аналога, который точно совпадает со значением данного слова. Термины, которые имеют эквиваленты в языке перевода, служат опорными пунктами в тексте, от них зависит раскрытие значения других слов.

(1) *The Taliban – a ruthless, repressive, and radical movement that seized control of that country after it was ravaged by years of **Soviet occupation and civil war**, and after the attention of America and our friends had turned elsewhere* (Barack Obama, 1 December, 2009) [15]. — **Талибан — безжалостное, репрессивное и радикальное движение, захватившее контроль над этой страной после того, как она была разорена в годы советской оккупации и гражданской войны**, а также тогда, когда внимание Америки и наших союзников было сосредоточено на чем-то другом. (перевод авторский)

(2) *Americans were originally persuaded by the President to go to war in part because of the threat of **weapons of mass destruction**, and in part because they were told that it would help reduce the **threat of international terrorism*** (Barack Obama, November 20, 2009) [16]. — Сначала президент убедил американцев **пойти на войну** частично из-за угрозы **оружия массового уничтожения**, а также потому, что это поможет уменьшить **угрозу международного терроризма**. (перевод авторский)

(3) *We're providing more helicopters, we're providing more **intelligence and reconnaissance capabilities**, more special **operations forces**, more **armored vehicles** that can save lives* (Barack Obama, 28 March, 2010) [17]. — Мы предоставляем еще больше вертолетов, **агентуру и оборудование для разведки**, еще больше специальных **оперативных сил**, еще больше **бронетанковой техники**, которая может спасти жизнь. (перевод авторский)

Наряду с другими трансформациями наблюдаем применение в переводе военной терминологии трансформацию изъятия.

(1) *Our broad mission is clear: We are going to **disrupt and dismantle, defeat and destroy** al Qaeda and its extremist allies. That is our mission* (Barack Obama, 28 March, 2010) [17]. — Наша общая цель очень четкая: мы собираемся **уничтожить** Аль-Каиду и ее экстремистских союзников. Это наша миссия. (перевод авторский)

(2) *It's harder for them to move, it's harder for them to **train and to plot and to attack**, and all of that makes America safer* (Barack Obama, 28 March, 2010) [17]. — Им все труднее передвигаться, труднее **тренироваться и наносить удар**, и все это делает Америку безопаснее. (перевод авторский)

Часто при переводе речей Барака Обамы на военную тематику возникает необходимость использования такой переводческой трансформации как добавление, что за-

ключается в уточнении военного термина, его конкретизации, и требует от переводчика дополнительных узусуальных знаний.

(1) *And we'll continue to work with Congress to make sure that you've got the equipment that you need, particularly as we complete our **drawdown** in Iraq* (Barack Obama, 28 March, 2010) [17]. — *И мы продолжим работать с Конгрессом, чтобы убедиться, что вы получили все необходимое оборудование, особенно когда мы завершили **процесс вывода американских войск из Ирака***. (перевод авторский)

(2) *As your **Superintendent** indicated, under our constitutional system my power as President is wisely limited* (Barack Obama, May 28, 2014) [18]. — *Как отметил ваш **командующий офицер военной академии**, согласно нашей конституционной системе, мои полномочия как президента разумно ограничены*. (перевод авторский)

(3) *As General Petraeus mentioned, one year ago I ordered additional troops to serve in this country that was the staging ground for the **9/11 attacks*** (Barack Obama, 3 December 2010) [19]. — *Как отметил генерал Петреус, год назад я отдал приказ создать новые военные отряды для службы в этой стране, что стало плацдармом для **террористических актов 11 сентября 2001 года***. (перевод авторский)

Анализ исследуемого материала позволил отметить примеры воспроизведения терминов с помощью описательного перевода, что дает возможность четче истолковывать те или иные ситуации.

(1) *Our troops are now preparing to make their final **march across the border** and out of the country* (Barack Obama 17 December, 2011) [20]. — *Сейчас наши войска готовятся в последний раз **промаршировать и осмотреть границы**, прежде чем покинуть страну*. (перевод авторский)

(2) *Many will **remain in the military** and go on to the next mission. Others will take off the **uniform** and become veterans* (17 December, 2011) [20]. — *Большинство **продолжит свою военную службу** и возьмется за следующую миссию. Другие же сдадут свою военную форму и станут ветеранами*. (перевод авторский)

(3) *But this is a different kind of war. There will be no simple moment of **surrender to mark the journey's end — no armistice*** (Barack Obama, 28 May, 2014) [18]. — *Но это уже совсем другая разновидность войны. Там будет не так просто **капитулировать или сдаться в плен, чтобы поставить точку — никаких временных перемирий***. (перевод авторский)

Современный мир наполнен разнообразными событиями, вызывающими появление все новой специальной лексики, в частности терминологии сферы, которой не может не касаться политика — это, конечно, бизнес. Биполярность и комплексность являются важными характеристиками чертами терминологии бизнеса. Под биполярностью подразумевается ее тесная связь с бытовой лексикой (*business, sell, buy*), с одной стороны, и с чисто научной и производственной терминологией, с другой (*advertisement, commerce, psychology, economics, mathematical statistics, industry engineering, etc.*) [21].

Английская терминология бизнеса, как и подавляющее большинство современных отраслевых терминологических систем, состоит из лексических единиц двух типов: одно- и многокомпонентных образований — *stone wall, product line, product development, business circle*

phase, direct-cost pricing, и лексикализованных словосочетаний — *means of production marketing, open-end long-term contract, point-of-purchase materials, return on investment pricing*. Перевод подобных терминологических единиц осуществляется с помощью таких межъязыковых трансформаций, как лексические, лексико-семантические и лексико-грамматические. Задача переводчика заключается в правильном выборе того или иного способа в ходе процесса перевода, чтобы точно передать значение термина.

Для исследования пласта бизнес-терминологии были взяты речи действующего президента Соединенных Штатов Америки Дональда Трампа. Экцентричный миллиардер, который ломает все стереотипы respectable политика и отказывается от всех принципов политкорректности, в своих выступлениях часто использует бизнес-термины, сфера которых является его основной деятельностью. Свой опыт успешного бизнесмена Дональд Трамп ярко демонстрирует в политических выступлениях. Он использует такие термины, как *money, business, regulations, trade rules, manufacturing, level playing field, over-budget, tax rate, cooperation*, большинство из которых уже давно прошли процесс детерминализации благодаря частоте их употребления.

В рамках исследования были отобраны соответствующие лексические трансформации, которые целесообразно применить при переводе профессиональной бизнес-терминологии. Одним из самых простых приемов перевода термина является транскодирование, побуквенная или поморфемная передача исходной лексической единицы с помощью алфавита языка перевода.

(1) *And spent trillions and trillions of dollars overseas while America's **infrastructure** has fallen into disrepair and decay* (President Donald Trump, January 21, 2017) [22]. — *И потратили триллионы и триллионы долларов за рубежом, в то время как **инфраструктура** Америки переживает упадок и разруху*. (перевод авторский)

Самым распространенным способом перевода бизнес-терминологии остается эквивалентный перевод, то есть значение термина имеет полное соответствие в языке перевода.

(1) *I've already imposed a five year **lobbying ban** on the executive branch officials and lifetime ban on lobbying for a foreign government* (President Donald Trump, February 18, 2017) [23]. — *Я уже ввел **запрет на ведение лоббистской деятельности** на 5 лет для чиновников исполнительной ветви власти, а также пожизненный запрет на лоббирование для иностранного правительства*. (перевод авторский)

Эквивалентность перевода терминов на лексико-грамматическом уровне во многом зависит, например, от правильного определения значения префикса и обобщенного значения термина с тем или иным префиксом. В русском языке есть приставочные соответствия, например: префикса со-(англ.) — префиксу со-(русск.), dis-(англ.) — раз-(русск.), un-(англ.) — без-(русск.) и т. п.

(1) *And to replace chaos and distrust with community and **cooperation*** (President Donald Trump, February 18, 2017) [23]. — *И заменить хаос и недоверие миром и **сотрудничеством***. (перевод авторский)

(2) *We must build bridges of **cooperation** and trust — not drive the wedge of **disunity** and, really, it's what it is, division* (President Donald Trump, February 28, 2017) [24]. — *Мы должны строить мосты **сотрудничества** и доверия —*

не заострять внимание на **разъединении**, ведь на самом деле, то, что мы имеем, это полное распределение. (перевод авторский)

(3) *They've been destroyed by companies moving out, going into Mexico, firing everybody. Unemployment through the roof* (President Donald Trump, September 16, 2016) [25]. — Они были уничтожены компаниями при выходе, перебираясь в Мексику, увольняя каждого. **Безработица** зашкаливает. (перевод авторский)

Такая трансформация, как калькирование, чаще применяется при переводе сложных слов (терминов) и может использоваться как в отношении только одного из компонентов сложного слова, так и всех компонентов. Калькирование можно применять только тогда, когда образованное таким образом переводное соответствие не затрагивает нормы употребления и сочетаемости слов в языке перевода.

(1) *Steve Forbes stated that I was one of the greatest entrepreneurs in the history of free trade* (President Donald Trump, February 10, 2011) [26]. — *Стив Форбс говорил, что я был одним из самых выдающихся предпринимателей в истории свободной торговли.* (перевод авторский)

(2) *We're going to put our auto industry back to work. Already because of this new business climate, we are creating jobs that are starting to pour back into our country like we haven't seen in many, many decades* (President Donald Trump, March 15, 2017) [27]. — Мы собираемся восстановить работу нашей **автоиндустрии**. В связи с новым **бизнес-климатом** мы уже создаем рабочие места, которые положительно влияют на нашу страну, чего мы не видели в течение многих десятилетий. (перевод авторский)

Трансформация перестановки слов применяется достаточно редко при переводе терминов. Суть пермутации в том, что в процессе перевода лексические элементы многосоставной терминологической единицы с силу семантических либо грамматических норм языка перевода меняются местами, то есть меняют свою позицию на противоположную.

(1) *We are going to enforce our trading rules and bring back our jobs, which are scattered all over the world* (President Donald Trump, March 15, 2017) [27]. — Мы собираемся ввести наши **правила торговли** и вернуть наши рабочие места, которые разбросаны по всему миру. (перевод авторский)

В процессе перевода терминологических единиц переводные соответствия могут появляться не только в результате их поиска в словарях, но и за счет расширения значения, то есть его генерализации. В первом случае, в приведенном примере к термину *business* применен эквивалентный способ перевода, а в другом — генерализовано его значение.

(1) *We're going to protect the environment, we're going to protect people's safeties, but, let me tell you, the regulation business has become a terrible business, and we're going to bring it down to where it should be* (President Donald Trump, March 15, 2017) [27]. — Мы собираемся защитить окружающую среду, улучшить условия защиты населения, но, позвольте отметить, что **управление бизнесом** стало ужасным делом, и мы собираемся поставить его на место. (перевод авторский)

Кроме этого, важно умение подобрать контекстуальные соответствия, которые не всегда фиксируются в словарях. Одним из таких способов является переводческая

лексическая трансформация конкретизации значения, в результате которой термин широкой семантики заменяется термином узкой семантики.

(1) *We are working to lower tax rates in the middle class to reduce tax rates big league on businesses and to make our tax code more fair and very simple for all Americans so it's understandable by everyone* (President Donald Trump, February 18, 2017) [23]. — Мы работаем над тем, чтобы уменьшить налоги для средних слоев населения и **крупных предпринимателей**, а также сделать наши условия налогообложения более честными и проще для всех американцев, чтобы эту систему мог понять каждый. (перевод авторский)

(2) *You want fair trade deals and a level playing field. We don't have a level playing field* (President Donald Trump, February 18, 2017) [23]. — Вы хотите честных **торговых соглашений и одинаковых условий** для всех. В нашей стране не существует одинаковых условий. (перевод авторский)

К способам перевода бизнес-терминов необходимо также отнести экспликацию или описательный перевод, который помогает вывести термин из сугубо специализированной среды его употребления и ведет к детерминологизации. Данный прием применяют, когда небольшая по форме лексическая единица языка оригинала заменяется более крупной — словосочетанием/лексической конструкцией, что поможет точнее передать, объяснить значение терминологической единицы.

(1) *Yet while Hillary Clinton lives behind gates and walls and guards, and raises millions from hedge funds — you know look what she's doing with these hedge funds, raising millions and millions* (President Donald Trump, September 16, 2016) [25]. — Однако, в то время как Хиллари Клинтон живет за воротами, стенами, с охраной и поднимает миллионы из фондов, средства которых предназначены на случай комплексного инвестирования — вы посмотрите, что она делает с этими **хедж-фондами**, забирая из них миллионы и миллионы. (перевод авторский)

Представленный ниже пример, взятый из речи Дональда Трампа, ярко иллюстрирует использование трансформаций транскодирования и описательного перевода одновременно.

(1) *It repeals hundreds of billions of dollars in Obamacare taxes. It provides tax credits to purchase the care that is rightfully theirs* (President Donald Trump, March 15, 2017) [27]. — Это аннулирует сотни миллиардов долларов в виде **налогов программы «Обамакеа», реформы системы здравоохранения президента Барака Обамы**. Эта программа предоставляет налоговые скидки на покупку «ухода», что и так принадлежит им по праву. (перевод авторский)

Переводческий прием смыслового развития является разновидностью приема контекстуальной замены, в результате которого переводным соответствием становятся лексические единицы, не являющиеся словарными эквивалентами и подбирающиеся с учетом контекстуального значения термина — так называемое логическое развитие значения переводимого слова.

(1) *We've begun a dramatic effort to eliminate job-killing federal regulations like nobody has ever seen before* (President Donald Trump, March 15, 2017) [27]. — Мы начали **колоссальную программу, которой никогда еще не было, для ликвидации федеральных законов, приводящих к уменьшению рабочих мест.** (перевод авторский)

(2) *Your deductibles have gone so high you can never use it* (President Donald Trump, February 18, 2017) [23]. — **Отчисления из ваших доходов уже настолько поднялись, что вы даже не можете ими воспользоваться.** (перевод авторский)

(3) *Hundreds of billions of dollars over-budget* (President Donald Trump, February 18, 2017) [23]. — **Лимит нашего бюджета был превышен на сотни миллиардов долларов.** (перевод авторский)

Крайним случаем такого способа перевода, как семантическое развитие, при переводе терминов является антонимический перевод, когда значение слова заменяется на противоположное, а содержание терминологической единицы остается в основном подобным. В данном примере был использован такой вид антонимического перевода как позитивация.

(1) *And I will fight to end Obamacare and replace it — replace it with something that makes sense for people in business and not bankrupt the country* (President Donald Trump, February 10, 2011) [26]. — **И я сделаю все возможное, чтобы искоренить реформу системы здравоохранения и заменить ее — заменить ее чем-то выгодным для предпринимателей и процветания Америки.** (перевод авторский)

Таким образом, отвечая на потребности общества, а также с целью продемонстрировать свои профессиональные знания в соответствующей области социальной жизни, президенты активно оперируют в своем политическом дискурсе профессиональной терминологией. Данная лексика служит весомым и качественным показателем успешного влияния политика на аудиторию, к которой он апеллирует. Рассмотренные выше переводческие трансформации, использующиеся в речах президентов, часто приводят к детерминологизации, тем самым помогая передать прагматический потенциал специальной терминологии для понимания ее иноязычными реципиентами и достижения эффективности политической коммуникации.

Заключение. По результатам проведенного исследования можно уверенно утверждать об отсутствии значи-

тельной частоты употребления лексических единиц, которые бы представляли узко специализированную терминологию в политических речах президентов США. Такой шаг политиков в рамках выбора лексических единиц при вербализации собственной интенции объясняется стремлением быть понятным максимальному количеству реципиентов. Тем не менее наличие терминологии, относящейся к разным сферам социальной жизни, в политическом дискурсе с учетом расширения политических связей на планете в период глобализации общества требует обращения к ряду переводческих трансформаций, часто влекущих за собой детерминологизацию, для адекватного выполнения перевода политического текста, в котором используется специфическая терминологическая лексика, так как каждый термин имеет собственную смысловую и прагматическую нагрузку, ведь область общественно-политических отношений, которую обслуживает данная терминология, охватывает не только внутренние проблемы той или иной страны, но и область внешних отношений. На фоне использования все более эффективных средств коммуникации и связанное с этим взаимопроникновение культур обязывает помнить, что каждый язык развивается самостоятельно — в нем действуют собственные языковые реалии, возникают новые понятия. Поэтому для правильной передачи значения незнакомого и отсутствующего в словаре термина или терминологического сочетания очень важно учитывать все случаи его употребления в политическом тексте. Как показывает данное исследование, транскодирование англицизмов, характерных для разных сфер социо-научного использования, активно борется в русском языке, как части славянской ветви языков структурно и семантически отличающегося от аналитического склада английского, с приемами контекстуальной замены, что рано или поздно приводит к детерминологизации семантической структуры большого количества терминов в рамках функционирования политического дискурса в эпоху глобализации многих социальных процессов, в том числе и сугубо научных, что в свою очередь помогает адекватно декодировать его прагматическую ценность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Пашкевич О. А. Особливості вербальної маніпуляції у політичних промовах державних секретарів США // Студентські наукові записки. Серія «Філологічна». Вип. 2. Острого: Національний університет «Острозька академія», 2009. С.165–170.
2. Попова О.В. Лексико - семантична складова політичного мовлення (на матеріалі передвиборчого дискурсу) // Наукові праці Кам'янець – Подільського національного університету ім. Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 32. Кам'янець – Подільський: Аксіома, 2013. С. 316–319.
3. Медведь Е.Н., Прокопенко А.В. Средства речевого воздействия политспичей // Текст. Язык. Человек: сборник научных трудов: в 2 ч./отв. ред. С.Б. Кураш [и др.]. Ч. 1. Мозырь: Мозырьский государственный педагогический университет им. И.П. Шамякина, 2011. С. 160–165.
4. Edelman M. Political Language. Academic Press Inc., L., NY, 1977. 164 p.
5. Каличук Д.М. Лінгвокультурні особливості перекладу політичного дискурсу // Вісник Сумського державного університету. Серія «Філологічні науки». №11 (95). Т.1. Суми: Вид-во СумДУ, 2006. С. 153–159.
6. Dieckmann W. Sprache in der Politik. Einführung in die Pragmatik und Semantik der politischen Sprache mit einem Literaturbericht zur 2.Aufl. Heidelberg: C. Winter Universitätsverlag, 1975. 147s.
7. Петренко В. В. Особливості визначення політичної мови // Політичний менеджмент/гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський. №2. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2007. С. 16–24.
8. Bush G. W. George W Bush's Farewell Address. URL: <http://millercenter.org/president/washington/speeches/speech-3462> (дата обращения: 15.12.2018).
9. Bush G. W. George W Bush's Final Speech // The Telegraph: full script. URL: <http://www.telegraph.co.uk/news/world-news/northamerica/usa/4251301/George-W-Bushs-final-speech-Full-transcript.html> (дата обращения: 15.12.2018).
10. Заболюцький Ю.В. Лінгвопрагматичний аналіз передвиборчих промов президента Сполучених Штатів Америки Барака Обами // Наукові записки. Серія «Філологічна». Вип. 11. Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. С. 25–35.
11. Шевченко І.С. Герменевтичний аспект перевода как вторичной метакоммуникации // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Вип. 609. Харків: Константа., 2003. С. 7–11.
12. Obama B. Remarks of the President to Soldiers of the 10th Mountain Division in Fort Drum, New York // The White House blog. 2011, June 23. URL: <https://obamawhitehouse.archives.gov/realtycheck/the-press-office/2011/06/23/remarks-president-soldiers-10th-mountain-division-fort-drum-new-york>. (дата обращения: 13.04.2019).

13. *Obama B.* Barack Obama's Remarks on Homeland Security, Military Commission Legislation Statement. 2009, September 28. URL: <http://obamaspeeches.com/092-Military-Commission-Legislation-Obama-Speech>. (дата обращения: 13.04.2019).
14. *Obama B.* Barack Obama's Floor Statement on Iraq Debate. 2016, June 21. URL: <http://obamaspeeches.com/080-Iraq-Debate-Obama-Speech.htm>. (дата обращения: 23.04.2019).
15. *Obama B.* President Obama's Speech on Afghanistan // ABC News blog. 2009, December 1. URL: <http://abcnews.go.com/Politics/full-transcript-president-obamas-speech-afghanistan-delivered-west/story?id=9220661>. (дата обращения: 23.04.2019).
16. *Obama B.* A Way Forward in Iraq Remarks, Chicago Council on Global Affairs. 2009, November 20. URL: <http://obamaspeeches.com/094-A-Way-Forward-in-Iraq-Obama-Speech.htm>. (дата обращения: 12.05.2019).
17. *Obama B.* Barack Obama's Address to the Troops in Afghanistan // American Rhetoric: online speech bank. 2010, March 28. URL: <http://www.americanrhetoric.com/speeches/barackobama/barackobamatroopsafghanistan.htm>. (дата обращения: 23.04.2019).
18. *Obama B.* President Obama's Commencement Address at West Point // The New York Times blog. 2014, May 28. URL: <https://www.nytimes.com/2014/05/29/us/politics/transcript-of-president-obamas-commencement-address-at-west-point.html>? (дата обращения: 12.05.2019).
19. *Obama B.* Barack Obama's Address to Troops at Bagram Air Base // American Rhetoric: online speech bank. – 2010, December 3. URL: http://www.americanrhetoric.com/speeches/barackobama/barackobamabagra_mairfield.htm. (дата обращения: 12.05.2019).
20. *Obama B.* Barack Obama's Weekly Address Honoring Iraq War Troops & Veterans // American Rhetoric: online speech bank. 2011, December 17. URL: <http://www.americanrhetoric.com/speeches/barackobama/barackobamaweeklyaddress17dec2011.htm>. (дата обращения: 23.04.2019).
21. Гутиряк О. Англійські терміни бізнесу: основні словотвірні моделі // Проблеми української термінології: збірник наукових праць. Львів: Вид. Львівської політехніки, 2012. – С. 34–37.
22. *Trump D. J.* President Donald J. Trump Inaugural Address // CNN Politics Official Website. 2017, January 21. URL: <http://edition.cnn.com/2017/01/20/politics/trump-inaugural-address/> (дата обращения: 28.06.2019).
23. *Trump D. J.* President Donald Trump's rally in Melbourne, Florida // Vox blog [posted by Jacob Gardenswartz]. 2017, February 18. URL: <http://www.vox.com/2017/2/18/14659952/trump-transcript-rally-melbourne-florida> (дата обращения: 28.06.2019).
24. *Trump D. J.* President Donald J. Trump to Address a Joint Session of Congress for the First Time // White House blog. 2017, February 28. URL: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2017/02/28/remarks-president-trump-joint-address-congress> (дата обращения: 28.06.2019).
25. *Trump D. J.* Donald Trump Speech in Miami, September 16 // FatCheck: speeches. 2016, September 16. URL: <http://transcripts.factcheck.org/donald-trump-speech-in-miami-sept-16/> (дата обращения: 27.06.2019).
26. *Trump D. J.* Donald Trump's Remarks on Trump Organization Chairman and CEO at CPAC 2001. 2011, February 10. URL: <http://www.p2012.org/photos11/cpac11/trump021011spt.html> (дата обращения: 27.06.2019).
27. *Trump D. J.* Remarks by the President Donald Trump in Nashville, Tennessee // Shallow Nation blog. 2017, March 15. URL: <http://www.shalownation.com/2017/03/09/video-president-donald-trump-rallynashville-tennessee-weds-march-15-2017-nashville-municipal-auditorium/> (дата обращения: 28.06.2019).

REFERENCES

1. Pashkevych, O. A. (2009) Osoblyvosti verbalnoi manipulatsii u politychnykh promovach derzhavnykh sekretariv SShA [Features of verbal manipulation in political speeches of the USA state secretaries]. *Students'ki naukovyi zapysky: Seriya Filologichna — Student's scientific notes. The Philological Series*. No. 2. Ostrog: National University «Ostrog Academy». pp. 165–170.
2. Popova, O. V. (2013) Leksyko-semantychna skladova politychnogo movlennia [The Lexical - Semantic Component of Political Speech (on the Material of Election Discourse)]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskogo national'nogo universytetu im. Ivana Kamyanka: Filologichni nauky — Scientific Works of Kamyanka - Podilsky Ivan Ogienko National University: Philological Sciences*. No. 32. Kamianets-Podilskyi: Axioma. pp. 316–319.
3. Medved, Ye. N., Prokopenko, A. V. (2011) Sredstva rechevogo vozdeistviya politspichei [Means of Political Speech Impact]. *Tekst. Yazyk. Chelovek: sbornik nauchnykh robot: v 2 T. — Text. Language. Man: collection of scientific works: in 2 Vol.* Vol. 1. Mozyr: Mozyr State Pedagogical University named after. I. P. Shamyakin. pp. 160–165.
5. Kalischuk, D. M. (2006) Lingvokulturni osoblyvosti perekladu politychnogo dyskursu [Linguocultural features of political discourse translation]. *Visnyk Sums'kogo derzhavnogo universytetu: Filologichni nauky — Bulletin of Sumy State University. Series "Philological Sciences"*. No. 11 (95). T.1. Sumy: SSU. pp. 153–159.
7. Petrenko, V. V. (2007) Osoblyvosti vyznachennia politychnoi movy [Features of political language definition]. *Politychnyi menedzhment — Political management*: No 2. Kiev: Institute for Political and Ethno-National Studies named after I. F. Kuras, NAS of Ukraine. pp. 16–24.
10. Zabolotsky, Yu. V. (2009) Lingvopragmatychnyi analiz peredvyborchykh promov prezydenta Spoluchenykh Shtativ Ameryky Baraka Obamy [Linguopragmatic Analysis of USA President Barack Obama's Election Speeches]. *Naukovyi zapysky: Seriya Filologichna — Scientific Notes. The Philological Series*. No. 11. Ostrog: National University «Ostrog Academy». pp. 25–35.
11. Shevchenko, I. S. (2003) Germenevticheskii aspekt perevoda kak vtorichnoi metakommunikatsii [Hermeneutic Aspect of Translation as Secondary Metacommunication]. *Visnyk KhNU im. V. N. Karazina — Bulletin of KhNU. named after V. N. Karazin*. No. 609. Kharkiv: Constanta. pp. 7–11.
21. Gutyrjak, O. (2012) Angliiski terminy biznesu: osnovni slovotvirni modeli [English business terms: the main word-building models]. *Problemy ukrainskoi terminologii — Problems of Ukrainian terminology*. Lviv: Lviv's'ka Politechnica. pp. 34–37.

Dynamics of Terminologization and Determinologization in Political Discourse of Globalization Epoch

Ye. N. Medved, A. A. Khodtseva, Ye. N. Vashyst

Abstract. The article touches upon the problem, that is considered to be not only political, but also cultural and linguistic, that is political discourse. Political speech as a manifestation of political discourse is a public action, an effective means to gain recognition and demonstrate leadership. The texts of political speeches have a clear structure, pragmatic value and goals. Political speeches are also characterized by a specific selection of lexical and stylistic units for the purpose of verbal influence on listeners. In general, the vocabulary of political speeches is normative and corresponds to a journalistic style, but one of their distinctive features is the use of terminological units that go beyond the lexicon of an ordinary speaker. The importance of this study is caused by the growing role of political discourse in modern global democratic society as a factor of the constant dynamic processes within language terminologization and determinologization.

Keywords: political discourse, political speech, globalization, terminologization and determinologization, translational transformation.

Моделі комунікативної ситуації «Бесіда друзів»

Р. Мусасва

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна
Corresponding author. E-mail: rusalochka54@gmail.com

Paper received 26.10.19; Accepted for publication 08.11.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-210VII61-10>

Анотація. Статтю присвячено побудові статичної та динамічної моделей комунікативної ситуації «Бесіда друзів». Запроваджений у дослідженні когнітивно-комунікативний підхід дозволяє описувати ситуацію як типовий (стереотипний) зразок спілкування, співвіднесений з ментальною моделлю наявною в свідомості комуніканта – ментальною репрезентацією. Статична модель відповідає фрейму ситуації, де диференційною ознакою є роль учасника – ДРУГ. Динамічна модель кореспондує зі сценарієм, де перетиніціальна ініціальна фаза передбачує сприйняття іншого як ДРУГА, а наступні фази визначають підтипи ситуації (кооперативний/ некооперативний) залежно від реалізованої учасником, ролі.

Ключові слова: комунікативна ситуація «Бесіда друзів», ментальна модель, статична модель (фрейм), динамічна модель (сценарій).

Вступ. У фокусі нашого дослідження перебувають ролі, вербально втілені суб'єктами взаємодії в комунікативній ситуації «Бесіда друзів». Очевидне на перший погляд припущення, що учасники цієї ситуації можуть виступати тільки в ролі ДРУГ, є правильним лише частково. Наявність в англійській мові таких словосполучень як *a good/better/best/true/bosom friend* та ін. засвідчують, що друг може виступати в цілій низці різних іпостасей, а також імплікують потенційну можливість невідповідності друга очікуванням партнера. Відповідно, логічно припустити, що не кожна бесіда друзів має кооперативний характер, що засвідчено як соціально-психологічними студіями, так і життєвим досвідом кожної людини. Звідси випливає **гіпотеза** нашого дослідження, суть якої у тому, що актуалізована суб'єктом роль визначає мовленнєву взаємодію як комунікативну ситуацію «Бесіда друзів», а також її типи і підтипи. Верифікація цієї гіпотези потребує, в першу чергу, надання характеристики зазначеної комунікативної ситуації.

У сучасних лінгвістичних студіях вивчено вже чимало різноманітних типових ситуацій, а саме: неправди [9], конфронтації [13], ризику [12], самопрезентації [7], приривання [11], спокуси [8] та ін.

Для цих розвідок характерним є діяльнісний підхід до лінгвістичних об'єктів, у фокус якого потрапляє вербальна інтеракція як спільна когнітивно-комунікативна діяльність соціальних суб'єктів. Це дозволяє перенести увагу дослідника з власне природи мови на виявлення її ролі «у встановленні людських стосунків» [16, с. 173]. Спираючись на вказаний підхід, ми трактуємо ситуацію «Бесіда друзів» як сутність когнітивно-комунікативної природи, котра володіє усіма дискурсивними властивостями [10].

Відповідно, **актуальність** дослідження визначена запровадженням у роботі когнітивно-комунікативним підходом, постулати якого дозволяють розробити когнітивні моделі комунікативної ситуації «Бесіда друзів».

Метою цієї статті є розробка статичної і динамічної моделей комунікативної ситуації «Бесіда друзів» з опорою на наявний досвід вивчення комунікативної ситуації та принципів її моделювання.

Поставлена мета передбачує використання **методів** аналізу та синтезу (для виокремлення наявних теоретичних положень, релевантних меті роботи, та їхнього об'єднання в єдину концепцію) та методу когнітивного

моделювання (для побудови моделей досліджуваної комунікативної ситуації).

Матеріалом дослідження виступають праці дослідників-мовознавців, оскільки мета статті не вимагає використання ілюстративного матеріалу (скриптів сучасних автентичних англійських кінофільмів).

Комунікативна ситуація та принципи її моделювання: досвід лінгвістичних досліджень. Сучасні лінгвістичні студії трактують комунікативну ситуацію як «комплекс зовнішніх характеристик спілкування та внутрішніх станів мовців в умовах вербальної взаємодії» [11, с. 4], як «модель взаємодії комунікантів, яка є видом регулятивного впливу» [8, с. 5], як «фрагмент соціального світу, обмеженого в часі й просторі» [14, с. 63], як «єдність об'єктивного й суб'єктивного, вербального та позавербального планів; як складне поєднання чинників реального, феноменологічного світів і мови» [13, с. 48]. Таким чином, можна стверджувати, що у світлі сучасного бачення комунікативної ситуації (1) інкорпоровані уявлення про мовленнєву ситуацію (ситуацію спілкування) та предметну ситуацію (референтну ситуацію) [3, с. 55], оскільки релевантними є як умови спілкування, так і його зміст (тема); (2) на перший план виходять не об'єктивні чинники (умови спілкування, його зміст), а суб'єктивне відображення цих чинників у свідомості учасників взаємодії.

Слід погодитися із В.А. Ущиною у тому, що «йдеться не про реальну ситуацію дійсності, а лише про її суб'єктивну інтерпретацію, релевантне для її учасників віддзеркалення соціальних (інтеракційних, комунікативних) властивостей цієї ситуації» [12, с. 78]. Іншими словами, комуніканти в процесі соціалізації розумово освоюють усю множину типових комунікативних ситуацій й це надає їм можливість «впізнати» конкретний зразок спілкування та класифікувати його як певну комунікативну ситуацію, за умови, що учасники мають достатньо спільних знань і комунікація, відповідно, є успішною.

Та обставина, що комунікативна ситуація постає як ментальна модель (ментальна репрезентація) надає можливості побудови такої моделі для кожної типової ситуації, точніше двох моделей – статичної та динамічної.

Статична модель у працях, присвячених аналізу комунікативної ситуації цитованих авторів подається у вигляді фрейму, а динамічна – у вигляді такого різновиду фрейму як сценарій.

Фрейм трактують як структуру статичного – декларативного – представлення концептуалізованого знання про певну стереотипну ситуацію.

До складників такої ситуації відносять учасників, їхню кількість, безпосереднє оточення, час і місце взаємодії, мету, засіб спілкування та ін. [1, с. 40; 15, с. 32], що дозволяє моделювати ментальну схему комунікативної ситуації з опорою на акціональний фрейм у термінах С.А. Жаботинської [6].

Сценарій описується як «структура для процедурального конструювання знань про стереотипну ситуацію або стереотипну поведінку» [1, с. 18].

При цьому, обидві концептуальні структури взаємопов'язані, оскільки фрейм передбачує перетворення в сценарій підчас переходу із статичного в динамічний стан [5].

Викладені положення покладено в основу побудови моделей комунікативної ситуації «Бесіда друзів».

Результати моделювання комунікативної ситуації «Бесіда друзів» в статичному та динамічному аспектах. Фреймова модель кожної ситуації передбачає наявність певних неспецифічних елементів, тобто таких, котрі властиві не лише цій ситуації, але й низці інших, або їм усім. Приміром, мовленнєва взаємодія відбувається *тут і зараз* – «учасники мовленнєвої комунікації перебувають у безпосередній взаємодії <...> такої “face-to-face interaction”» [12, с. 78]. Також комуніканти у позиції *мовця* завжди *діє в напрямку адресата, а інструментом* взаємодії виступають одиниці мови/мовлення.

З іншого боку, у досліджуваній комунікативній ситуації є й такі компоненти, які не мають чітких та однозначних характеристик: *мотив* і *мета* можуть бути найрізноманітнішими, тобто друзі можуть розмовляти щоб обмінятися новинами, виявити позитивне ставлення один до одного, через потребу в пораді чи допомозі тощо, або ж можуть дорікати один одному, критикувати дії іншого і т.д.

Відтак, основним завданням у побудові статичної моделі комунікативної ситуації «Бесіда друзів» постає виявлення її диференціальних ознак, котрі дозволяють відрізнити цю комунікативну ситуацію від інших.

Викладене дає підстави стверджувати, що такою ознакою є *роль* учасника цієї ситуації – ДРУГ.

Сценарна модель стереотипної ситуації має два різновиди: (1) скорочений сценарій; (2) повний сценарій [4]. У скороченому сценарії присутня лише дія (див., напр., [7]), тоді як у повному сценарії представлено три події: подія, яка викликає дію, сама дія та реакція на дію.

Оскільки бесіда друзів – це розмова, діалог, комунікативна подія або послідовність комунікативних подій, вважаємо за доцільне розглядати сценарій комунікативної ситуації «Бесіда друзів» з опорою на повну сценарну модель, відтворену один або більше разів у мовленнєвій інтеракції, котра складається з передініціальної, ініціальної, основної та завершальної фаз.

Передініціальна фаза характеризується наявністю в свідомості комунікантів знань та уявлень про іншу особу як ДРУГА (хоча в окремих випадках один з учасників майбутньої розмови може вже отримати інформацію, яка змінила його/її думку про іншу особу, переконала його/її у тому, що ця особа негідна дружніх взаємин, тоді вже на цій стадії в учасника формується бажання перервати дружні взаємини). Подія, яка спричиняє дію,

це зустріч учасників в умовах, де вони можуть розпочати спілкування.

Ініціальна фаза – це власне дія, тобто дія говоріння, та реакція на неї, здійснена учасниками почергово. За взаємного сприйняття іншого як ДРУГА – це початок діалогу. За інших обставин (бажання одного з учасників перервати дружні взаємини) – це вираження ним/нею цього бажання та швидке припинення розмови.

Основна (змістова) фаза – це обмін мовленнєвими діями, обговорення якоїсь теми чи декількох тем. Ця фаза має місце тоді, коли на передініціальній та ініціальній фазах комуніканти сприймають один одного як ДРУГА. Проте, у перебігу основної фази перед кожним з учасників відкривається система виборів: (1) він/вона може слідувати вимогам ролі та діяти як ДРУГ, або ж відходити від цих вимог, що може спричинити до дисгармонізації дружніх взаємин; (2) він/вона, діючи як ДРУГ, може обирати різні іпостасі цієї ролі (вірний друг, довірений друг тощо), а порушуючи рольові приписи ігнорувати їх частково або повністю. Відповідно, на цій фазі саме об'єктивація ролі суб'єкта визначає підтип комунікативної ситуації «Бесіда друзів» – кооперативний некооперативний та різновиди в межах цих підтипів.

Завершальна фаза є повністю залежною від основної – розмова завершується відповідно до підтипу/різновиду комунікативної ситуації, визначеного в основній фазі, зокрема в її фінальній частині.

Слід зазначити, що випадки, коли один з учасників прагне розірвати дружні взаємини на передініціальній/ініціальній фазі розмови є, за даними нашого аналізу, украй нечисленими (1,2%), отже диференціація підтипів/різновидів комунікативної ситуації «Бесіда друзів» здійснюється переважно на основній фазі розмови.

Це дає підстави подати сценарій комунікативної ситуації «Бесіда друзів» у такий спосіб: *Я/ТИ тут зараз починаємо мовленнєву взаємодію; Я/ТИ знаємо, що Я/ТИ є ДРУГ; Я/ТИ діємо як ДРУГ не ДРУГ; Я/ТИ завершуємо мовленнєву взаємодію; Я/ТИ знаємо, що Я/ТИ є ДРУГ не ДРУГ.*

Поданий сценарій є основою, по-перше, стереотипного перебігу комунікативної ситуації «Бесіда друзів», по-друге, диверсифікації її підтипів – кооперативного, котрий сприяє підтриманню укріпленню дружніх взаємин, та некооперативного, який або чинить негативний вплив на ці взаємини, або призводить до їхнього переривання.

Висновки. Постулати когнітивно-комунікативної парадигми визначають трактування ситуації «Бесіда друзів» як типового (стереотипного) зразка спілкування, ментальної моделі або ментальної репрезентації, закріпленої в свідомості індивідів. Статична модель цієї комунікативної ситуації конструюється на основі акціонального фрейму, де диференціальну функцію виконує роль суб'єкта взаємодії – ДРУГ. Динамічна модель комунікативної ситуації «Бесіда друзів» має вигляд сценарію діалогової інтеракції; вона пов'язана із статичною моделлю, оскільки провідною тут є актуалізація ролі ДРУГ. За умов такої актуалізації, як правило, в основній (змістовій) фазі має місце кооперативна «Бесіда друзів» у випадку недотримання порушення рольових вимог – некооперативна. **Перспективою** роботи є установлення

потенціалу ролей ДРУГ не ДРУГ в англomовному втіленні досліджуваної комунікативної ситуації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику. Москва: Эдиториал УРСС, 2001. 360 с.
2. Беликов В.И., Крысин Л.П. Социоллингвистика. Москва: Рос. гос. ун-т, 2001. 436 с.
3. Гак В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков. Ленинград: Просвещение, 1977. 300 с.
4. Демьянков В.З. Лингвopsихология как раздел когнитивной лингвистики, или где эмоция – там и когниция // С любовью к языку. Воронеж: ВГУ, 2002. С. 29–36.
5. Жаботинская С.А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных (на материале современного английского языка): автореф. дис. на соискание уч. ступени доктора филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языкознания». Москва, 1992. 41 с.
6. Жаботинская С.А. Лингвокогнитивный подход к анализу номинативных процессов // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. 2010. № 928. С. 6-21.
7. Кабірі М. Х. Комунікативна ситуація самопрезентації: процесний та дискретний аспекти // Science and Education: a New Dimension. Philology. Budapest, 2018. VI(47). Issue 160. P. 20-24.
8. Матушевська Н.В. Комунікативна ситуація спокуси у сучасному англomовному кінодискурсі: когнітивно-комунікативний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови». Херсон, 2019. 20 с.
9. Морозова О.І. Лінгвальні аспекти неправди як когнітивно-комунікативного утворення (на матеріалі сучасної англійської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора филол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови». Київ, 2008. 32 с.
10. Мусаєва Р. Ш. Дискурсивні властивості комунікативної ситуації «Дружня Бесіда» // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Харків: Константа, 2014. №1124. С. 137-143.
11. Передон Н.О. Вербальні та невербальні засоби реалізації стратегій і тактик учасників комунікативної ситуації «Примирення» (на матеріалі англійської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови». Херсон, 2018. 20 с.
12. Ущина В.А. Позиціонування суб'єкта в англomовному дискурсі ризику: соціо-когнітивний аспект: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 380 с.
13. Фролова І.С. Регулятивний потенціал стратегії конфронтації в англomовному дискурсі: дис. ... доктора филол. наук: 10.02.04. Харків, 2015. 508 с.
14. Dijk van T.A. Discourse and Context. A Sociocognitive Approach. Cambridge: CUP, 2008. 267 p.
15. Halliday M.A.K. Language as Social Semiotics. London: Edward Arnold, 1978. 256 p.
16. O'Driscoll I. The role of language in interpersonal pragmatics // Journal of Pragmatics. 2013. Vol. 58. P. 170–181.

REFERENCES

1. Baranov, A.N. Introduction to Applied Linguistics. Moskva: Jeditorial URSS, 2001. 360 s.
2. Belikov, V.I., and Krysin, L.P. Social Linguistics. M.: Ros. gos. un-t, 2001. 436 s.
3. Gak, V.G. Comparative Typology of the French and Russian Languages. Leningrad: Prosveshhenie, 1977. 300 s.
4. Dem'jankov, V.Z. Linguopsychology as a Part of Cognitive Linguistics, or Where There Is Emotion, There Is Cognition // S ljubov'ju k jazyku. Voronezh: VGU, 2002. S. 29–36.
5. Zhabotinskaja, S.A. Cognitive and Nominative Aspects of the Class of Numerals (on the material of the English Languages): avtoref. dis. na soiskanie uch. stupeni doktora filol. nauk: spec. 10.02.19 «Teorija jazykoznanija». Moskva, 1992. 41 s.
6. Zhabotinskaya, S.A. Linguistic and Cognitive Approach in the Analysis of Nominative Processes // Visnik Harkivskogo natsionalnogo universitetu imeni V.N. Karazina. 2010. #928. P. 6-21.
7. Kabiri, M. Kh. Self-presentation communicative situation: process and discrete aspects // Science and Education: a New Dimension. Philology. Budapest, 2018. VI(47). Issue 160. P. 20-24.
8. Matushevska, N.V. Communicative Situation of Temptation in Contemporary English Cinematic Discourse: A Cognitive and Communicative Aspect: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.04 «Hermanski movy». Kherson, 2019. 20 s.
9. Morozova, O.I. Linguistic Aspects of Lying as a Cognitive and Communicative Formation in Modern English: avtoref. dis. na zdobuttia nauk. stupenya doktora filol. nauk: spets. 10.02.04 "Germanski movi". Kyiv, 2008. 32 p.
10. Musaieva, R. Communicative Situation "Friendly Talk" Discursive Properties // Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni V.N. Karazina. Kharkiv: Konstanta, 2014. #1124. C. 137–143.
11. Peredon, N.O. Verbal and Nonverbal Means Implementing Strategies and Tactics Used by Participants in the Communicative Situation of "Reconciliation": avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.04 «Hermanski movy». Kherson, 2018. 20 s.
12. Ushchyna, V.A. Stancetaking in Contemporary English Risk Discourse: monograph. Lutsk: Vezha-Druk, 2015. 380 s.
13. Frolova I.Ye. Regulatory Potential of Confrontational Strategy in English-Language Discourse: dis. ... doktora filol. nauk: 10.02.04. Harkiv, 2015. 508 p.
14. Dijk, van T.A. Discourse and Context. A Sociocognitive Approach. Cambridge: CUP, 2008. 267 p.
15. Halliday, M.A.K. Language as Social Semiotics. London: Edward Arnold, 1978. 256 p.
16. O'Driscoll I. The role of language in interpersonal pragmatics // Journal of Pragmatics. 2013. Vol. 58. P. 170–181.

Models of Communicative situation "Talk of Friends"

R. Musaieva

Abstract. This article focuses on presenting the static and dynamic models of communicative situation "Talk of Friends". Underpinned by cognitive-communicative approach, the study describes the situation as a typical (stereotypical) communication type linked to a certain mental model in communicant's mind – a mental representation. The static model corresponds to the situational frame where the differential feature is communicant's role – FRIEND. The dynamic model corresponds to scenario, in which pre-initial and initial stages are characterized by perceiving the other as FRIEND and the following ones distinguish the subtypes of the situation (cooperative, non-cooperative) on the basis of the role which a participant realizes.

Keywords: *communicative situation "Talk of Friends", mental model, static model (frame), dynamic model (scenario).*

Поетичний інтертекст у прозових енкоміях Горгія та Ісократ

А. С. Поліщук (Шадчина)

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
Corresponding author. E-mail: omagio@ukr.net

Paper received 11.10.19; Accepted for publication 28.10.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-210VII61-11>

Анотація. Мета дослідження полягає у встановленні генеологічних відношень між енкоміями Єлени Горгія та Ісократ, а також демонстрації ідейної, а часом навіть інтертекстуальної залежності від попереднього поетичного першоджерела. У результаті було виявлено індивідуально-авторські особливості художньої рецепції урочистої хорової лірики в ораторському дискурсі. Якщо Горгій, розробляючи жанр парадоксального енкомія, представив «नाविवорित» і сенс міфу про Єлену, і співвідношення хвали (ἐγκώμιον) з рефлексією на можливі дорікання (ψόγος), то Ісократ виступив справжнім послідовником Піндара у розробці ціннісних пріоритетів, основних тем і прийомів епідейктичного жанру. Крім того ця робота продовжує започаткований В.Рейсом напрямок з ідентифікації політичного «меседжа» не лише в історичних, а й у міфологічних еволюціях Ісократ. Приклади політичних алюзій Піндара й Ісократ, присвячені темі примирення внутрішньополісних конфліктів та поцінування сильних рис тиранії й демократії, свідчать про те, що енкомій завжди поєднував у собі елементи епідейктичного і дорадчого красномовства.

Ключові слова: інтертекстуальність, алюзії, Горгій, Ісократ, Піндар.

Зв'язок між риторикою та поезією можна представити у двох напрямках. З одного боку, риторичні трактати звертаються до епічної та ліричної традиції за прикладами і навіть зародками теорії, що існували ще не стадії, так би мовити, «дософістичного» раціоналізму, тим самим апелюючи до еволюції жанру похвального слова. А з іншого – дослідження ораторської прози пропонують сучасним дослідникам керівництво з герменевтики ліричної поезії. У межах попереднього напрямку, якому присвячене це дослідження, першою роботою, стала дисертація Т.Бургеса (Burgess 1902 [4]) «Епідейктична література». Бургес розглядав жанр еволюції у різних типах давньогрецького дискурсу, починаючи від Ісократ і закінчуючи Менандром Ритором і Флавієм Юліаном, зацентрувавши увагу на риторичних аспектах, які є спільними як для поезії, так і для ораторських промов. Далі ця тема жанрової рецепції вивчалася в роботі Т. Вільямаа (Viijamaa 1968 [13]), присвяченій грецькій енкоміастичній поезії ранньовізантійського періоду, у В. Рейса (Rase 1978, 1987, 2007 [10, 11, 12]), який проводив паралелі між політичними алюзіями у творах Піндара та Ісократ, а також у Т.Папіллона (Papillon 1998 [8]), де розглядалися риторичні техніки, спільні для Ісократ та поетів ранньокласичної доби. Окремо потрібно згадати працю Т.А. Міллера (1991 [2]), в якій був здійснений порівняльний аналіз енкоміїв Ісократ і Горгія, а також книгу К. Пепе (Pere 2013 [9]) на тему жанрового розмаїття риторики античної доби, в якій авторка звернулася до оцінок творчості обох авторів їхніми наступниками на поприщі прозового красномовства. Власне, цей короткий огляд наукових джерел вказує на **актуальність** обраної тематики та виявляє лакуни, які і досі не привернули увагу вчених, а саме: недостатній рівень рефлексії щодо поетичного інтертексту у першовідкривача прозового енкомія Горгія та необхідність зіставлення особливостей сприйняття ліричної традиції прозаїками різних історичних періодів. Виходячи з цього, **мета** нашого дослідження полягає у встановленні генеологічних відношень між епідейктичними творами Горгія та Ісократ, а також демонстрації ідейної, а часом навіть інтертекстуальної залежності від поетичного першоджерела – епінікіїв Піндара. Крім того, ця робота продовжує започаткований В.Рейсом напрямок з ідентифікації політичного «меседжа» не лише в історичних, а й у міфологічних енкоміях Ісократ. **Матеріалом** дослідження

послужили оди Піндара та прозові тексти під назвою «Похвала Єлені» двох авторів: Горгія та Ісократ.

Епідейктична риторика завжди привертає увагу публіки талантом вишуканого мовлення. В очах її театральних слухачів і глядачів вона постає «свого роду дослідним полем або лабораторією для витонченої обробки різноманітних форм словесної виразності в пошуках засобів і методів при зображенні окремих осіб і ситуацій» [2, с.65]. Така особливість видається цілком природною, оскільки первинною стихією похвального була поезія, звідки урочисте красномовство запозичило не лише широкий набір технічних засобів, але й топосів. Водночас, епідейктичні промови викликали інтерес не лише в літераторів, а й дослідників інших типів дискурсу: політичного, юридичного, релігійного тощо. Така багатоаспектність завдячує доволі загальним межах самого жанру, адже за висловом одного з античних майстрів слова, Ісократ, «хвала і хула притаманна кожному дискурсивному типу» (Quint. Inst. 3.4.11). Проте з погляду історії жанру подібні твердження не видаються самоочевидними.

Згідно з античною традицією, саме Горгій був зачинателем епідейктичної риторики. Іоанн Сицилійський стверджував, що написання промов, покликаних схвалювати або засуджувати, були започатковані Горгієм: ἐγκωμίοις τε ἢ ψόγοις, ἀπὸ Γοργίου τὴν ἀρχὴν λαβοῦσαι (In Hermog. Id. 470.29-21) [9, с.24]. У списку грецьких ораторів Цицерон також називає Горгія першим автором *евлогій*. Цей жанр вимагав хвалити або ганьбити один предмет: *singularum rerum¹ laudes vituperationesque* (Cic. Brutus 47 cf. Orat. 39). Справді, на початку «Похвали Єлені» Горгій утверджує центральний принцип хвали і хули, коли говорить, що достойне похвали слід вшановувати (ἄξιον ἐλαίνου ἐλαίνωι τιμᾶν), а недостойне – ганьбою покрити (τῶι δὲ ἀναξίῳ μῶμον ἐπιτιθέναι Gorg. Hel. 1), тим самим встановлюючи зв'язок з аналогічною настановою одного з провідних представників епідейктичного жанру в поезії, Піндара:

αἰνέων αἰνήτᾳ, μομφὰν δ' ἐπιστεῖρων ἀλτροῖς/αὔξεται δ' ἀρετᾶ (Pi. Nem. 8.39-40). Так, не злякавшись суперництва з найобдарованішим представником хорової лірики, Горгій зважився перенести в прозу жанр, який існував до того лише у поезії. У кінці своєї промови ритор робить висновок про те, що він реалізував те, що мав на увазі, а саме: ἐβουλῆθην γράψαι τὸν λόγον Ἑλένης μὲν ἐγκώμιον, ἐμὸν δὲ παῖριον «захотів написати хвалебне слово Єлені

на славу, собі ж на забаву» (Gorg. Hel. 21). У цьому фрагменті ми зустрічаємо слово ἐγκόμιον, яке походить від назви ліричної поезії, виконуваної в святковій урочистій процесії 'ἐν κόμῳ'. Справді, назва пісні на честь переможця панеллінських змагань належить поетичному лексикону (Рі. О.2.47, 10 (11).77; 13.29.; Р.10.53; N. 1.11. etc.), але вперше в прозовому тексті зустрічається саме в «Похвалі Єлені». Це може свідчити про бажання Горгії поставити свій твір в один ряд з поетичною традицією, але протиставити його в тому, що стосується її метричної форми².

Одним з ключових прийомів евлогій Піндара є його вміння підбирати потрібні для його задуму міфологічні сюжети. Те саме можна сказати і про вдалий вибір теми для модельного тексту Горгієм. Справді, використання міфологічних сюжетів при розробці риторичних вправ було настільки ж типовим явищем, наскільки це було природно для тогочасних авторів трагедій і поетичних енкоміїв. Міф був одним з ефективних засобів комунікації в античній культурі. Тому напевно було б помилкою зводити літературну цінність міфу в прозовому творі лише до рівня поетичного стилістичного засобу, а не визнавати його соціокультурну метафоричну функцію як індикатора схвальної поведінки або, навпаки, неприйнятної³. Але «Похвала Єлені» Горгія стала не просто першим прозовим енкомієм, а твором, що апелював до міфологічної традиції у парадоксографічному ключі. Основою нової позитивної інтерпретації образу Єлені став альтернативний гомерівському варіант міфу, згідно з яким лише тінь Єлені була перевезена в Трою. За цією міфологічною версією, що восходить, можливо, ще до Гесіода, але яка була докладно розроблена в VI ст. до н.е. Стесіхором, Зевс або Гера підмінили справжню Єлену її примарою, за яку і велася Троянська війна. Сама ж Єлена переноситься в Єгипет, де живе під захистом мудрого старця Протея, чекаючи повернення Менелая з троянського походу (сюжет докладно представлений у трагедії Еврипіда «Єлена»). І навіть у II книзі Геродота (2.115-120), де також розглядається сюжет, пов'язаний з Єленою, історик наводить свої міркування в дусі ймовірнісної логіки щодо (не)можливості перебування спартанської цариці в стінах Трої. Здається, що саме новаторська трактовка образу Єлені змушувала Горгія долати сталість традиційних оцінок і тому зумовила апологетичну специфіку його «Єлені». Але і тут закон жанру знову був на боці прозаїка.

Кожен, як поетичний, так і прозаїчний, енкомій представляв, принаймні два типи дискурсу: власне похвалу (ἐγκόμιον) і рефлексію на можливі дорікання (ψόγος). В останньому випадку автор хвалебного жанру відіграв роль адвоката в суді, який повинен довести, що його «клієнт» гідний похвали. Для цього він був зобов'язаний надати конкретні докази успіху і слави. Тому в кожній оді повинні були представлені «факти» перемоги – відомості про місце перемоги, вид змагань, винагороди тощо. Крім того, і це важливо для наших міркувань, поет мав захищати свого клієнта від заздрісного невдоволення (φθόνος). За словами поета, «люди смурніють у глибині свого серця, особливо коли вони чують про успіхи інших (ἐσλοῖσιν ἐπ' ἄλλοτρίοις)», «ἀλλ' ὁμως, κρέσσων γὰρ οἰκτιρῶ τοῦ φθόνου»⁴ «але водночас краще заздрість ніж жалість» (Рі. Р. 1.84-5). Такі виступи здавалися раніше науковцям особистими випадками

проти справжніх та уявних ворогів, але зараз розглядаються як частина риторичної стратегії, типової для судового красномовства, що має на меті підтвердити достовірність доказів та упередити можливі заперечення [12, с.516]. Наприклад, перед тим, як похвалити Мелесія, тренера переможця, Піндар заявляє: εἰ δ' ἐγὼ Μελησίᾳ ἐξ ἀγενεῖων κῦδος ἀνέδραμον ὑμῶν/μῆ βαλέτω με λίθῳ τραχεῖ φθόνος. «Але якщо я оспівав у своєму гімні здобуту в юнаків славу Мелесія, нехай ніхто через заздрість не буде кидати в мене грубий камінь» (Рі. О. 8.71-2). Порівняємо відгомін цієї «контр-аргументації», втіленої в жанрі хули, про яку спочатку занепокоєним, а потім заспокоєним тоном згадує Горгія, говорячи про другу ціль енкомія та її кінцеву реалізацію: «зняти обвинувачення з тієї, якій довелося почути чимало прикрого – τὴν μὲν κακῶς ἀκούουσαν παῦσαι τῆς αἰτίας» (Hel.2), «покінчити з несправедливою наругою і недостовірними плітками – καταλῦσαι μόμου ἀδικίαν καὶ δόξης ἄμαθίαν» (Hel.21). Горгія присвятив навіть цілий пасаж (Hel. 2), апелюючи до проблеми спотворення справжніх заслуг героїні завдяки тоїс **μεμφομένους** Ἑλένην, γυναῖκα περὶ ἧς ὁμόφωνος καὶ ὁμόφρονος γέγονεν ἢ τε τῶν ποιητῶν ἀκουσάντων πίστις ἢ τε τοῦ ὀνόματος φήμη, ὃ τῶν συμφροῶν μνήμη γέγονεν «тих, хто обвинувачує Єлену, жінку, відносно якої завдяки поетам одноозолсно і одностайно з'явилася впевненість, що її легендарне ім'я є нагадуванням про нещастя». Подібним заявам Горгія можна знайти відповідники в енкоміастичній поезії Піндара: ἀλλ' αἶνον ἔβα κόρος/οὐ δίκαι σταντόμενος, ἀλλὰ μάργων ὑπ' ἀνδρῶν/τὸ λαλαγήσαι ἐθέλων κρύφον τε θέμεν ἐσλῶν καλοῖς «Але похвалу спіткає неприязнь, далека від справедливості, породжена людськими, схильними до багатослів'я, що прагнуть приховувати прекрасні вчинки насправді шляхетних людей» (Рі. О. 3. 95-98), пор. Рі. Р. 1. 203-5; 170-5; Р. 4.139-140. Топіка доброї слави і заздощів притаманна також й енкомію Ісократу (Isoc. Hel. 30): καὶ μὴ παντάλασιν ἠττηθῶ τῶν εἰθισμένων **φθονεῖν** καὶ τοῖς λεγομένοις ἅλασιν ἐπιτιμῶν «Так я... не опинюся повністю беззбройним перед тими, хто звик через заздощі засуджувати будь-які промови».

Окрім ключової міфологічної тематики, особливого ритмічного малюнку, тропів та фігур, поетичний і прозовий енкомії об'єднують ряд тем, метафор і навіть окремих значимих слів. Так, у Горгія зустрічається ключове слово **νίκη** 'перемога-успіх' як критерій розрізнення того, що достойне похвали – ἀγαθοῦ τοῦ διὰ **τὴν νίκην** γινομένου «благі, що стає нормою завдяки успіху» (Gorg. Hel.16). Тут же вживається й інший термін, який є ключовим для поетичного і прозового енкомія – це слово **κόσμος** 'належна окраса'. У Піндара воно неодмінно асоціюється з видимими і не видимими ознаками слави, такими як: «лавровий» вінок і присвячені переможцю оди. Наприклад, вінок поет іменує γλαυκόχροα κόσμον ἐλαίας срібнолистою оливковою окрасою (Рі. О.3.13); а сам процес увінчання позначається дієсловом **κοσμέω** Рі. N. 6.46. Проте головною заслугою вінагородою він вважає похвальні пісні на честь перемоги: **κόσμον** ἐπὶ στεφάνῳ χρυσέας ἐλαίας/ἀδυμελῆ κελαδήσω «заспіваю до золотого оливкового вінка мелодійну похвальну пісню» (Рі. О.11.13); пор. ποικίλον **κόσμον** ἀυδάεντα λόγων «хитрослетіння милозвучних слів» (fr. 194.2); ποτίφορον δὲ **κόσμον** ἐλαβεζ γλυκύ τι γαρύμεν «ми співаємо заслужену солодку славу» (Рі. N. 3.31). Нарешті сам переможець або інший об'єкт похвали зображується як окраса свого міста **ἄσται κόσμον** (Рі. I.

6.69), κόσμον Ἀθάνας (Pi. N.2.8 пор. Pi.Ol.8.83). У цьому останньому значенні слово **κόσμος** перегукується із відповідним його вживанням у Горгія на самому початку промови «Похвала Єлені»: **Κόσμος** πόλει μὲν εὐανδρία... «Окраса державі – це мужність...» (Gorg. Hel. 1). Це безперечно свідчить, що поняття на позначення орнаментациї не просто увійшло до горгієвого лексикону з тим самим глибоко позитивним змістом, а й окреслило ті самі задачі похвального слова у прозі, які до того були лише прерогативою поезії [14, с.24].

Також варто згадати про медико-магічні метафори і порівняння, вжиті як поетом, так і прозаїком щодо ефекту від натхненного слова. Якщо розглянути лексичний склад «Енкомія Єлені» (Hel.10), то можна помітити, що такі слова, як: θέλυειν ‘зачаровувати, спокушати’, ἐπωιδαί ‘магічне замовляння, заклинання’, γοητεία ‘чаклунство’, μαγεία ‘засіб для причарування’, φάρμακον ‘зілля, (чарівне) питво, ліки, отрута’, – стосуються не лише магії в її істинному розумінні, а й вербальної діяльності загалом. Інтертекстуальний аналіз вживання цієї лексики в Горгія, демонструє її істотну залежність від попередньої і сучасної йому літературної традиції, зокрема, Гомера та аттичної трагедії [3, с.45]. До згаданих раніше релігій можна додати приклади з поезії Піндара: ἄριστος εὐφροσύνα πόνων κερκρένων/ιατρός: αἱ δὲ σοφαί/Μοισῶν θύγατρεις αἰοῖδαι **θέλξαν** τὴν ἀπτόμενα./οὐδὲ **θερμὸν ὕδωρ** τόσον γε μαλθακὰ τέγγει/γυῖα, τόσον εὐλογία φόρμιγγι συνάορος «Після праведних трудів святкування – найкращий лікар; і пісні, майстерні дочки Муз, зваблюють своїм дотиком. Навіть тепла вода не розслаблює тіло так м’яко, як похвала, що звучить під акомпанемент ліри» (Pi. N. 4. 1-5). Даний уривок четвертої «Немейської оди», окрім ключового медичного слова **ιατρός**, у вислові **θερμὸν ὕδωρ** містить алюзії до горгієвої метафори χυμοί ‘соки’, яка за своїм походженням є також технічним медичним терміном. Зокрема, поняття χυμοί асоціюються з однією з гуморальних теорій у Гіппократовому корпусі щодо чотирьох основних рідин в організмі (кров, флегма, жовта і чорна жовч), які відповідають чотирьом основним елементам у Емпедокла, а саме: землі, воді, вогню і повітрю. Отже, цей фрагмент піндарової оди засвідчує зближення тих самих когнітивних фреймів щодо уявлень про мову, тіло, магію, медицину, які будуть покладені Горгієм в основу концепції «психосоматичного», ірраціонального впливу поезії, а ширше будь-якої риторики, на людську свідомість.

Епідейктичний дискурс, пов’язаний з чарівною «винуватицею» Троянської війни, не залишив байдужим учня і послідовника Горгія – Ісократу, який вирішив написати власну похвалу Єлені, критично осмисливши досвід свого попередника: «Тому ось хвалю я того, хто написав про Єлену більше, ніж усіх інших, які виявили бажання стати красномовними; хвалю за те, що він присвятив свою промову пам’яті жінки, яка набагато перевершувала всіх своїм походженням, красою і славою. Однак в його промові виявилася невелика вада: адже він стверджує, що склав похвальну промову Єлені, а вийшло так, що він виголосив промову на захист її поведінки» (Isoc. Hel.14). Якщо Горгій виступив піонером практичної розробки нової літературної форми прозового енкомія, то в Ісократу можна знайти й перші теоретичні міркування на цю тему. Так, занадто розлога частина, відведена Горгієм аналізу дорікань, спонукала його наступника до критики: «Ці два типи промов [апологія та енкомій] будуються не

за однією схемою і говорять не про одне й те ж, а про прямо протилежне. Адже захищати слід тих, кого звинувачують у злочині, а вихвалити – тих, хто виділяється чимось хорошим». (Isoc. Hel.15).

Новаторським, порівняно з Горгієм, у творчості Ісократу можна вважати прагнення надати прозовому жанру традиційного етичного виміру для того, щоб виховувати в усіх греків спільну систему морально-політичних цінностей. Власне це, на думку самого Ісократу, повинно було зробити його твір більш відповідним самому жанру, адже визначна характеристика енкомія полягала для Ісократу в демонстрації не тільки естетичних можливостей вишуканого стилю, але й у прагненні словесно виразити суспільні цінності і переваги. Основною функцією ораторської прози Ісократ вважав настановчу, а її якнайкраще відповідав саме такий епідейктичний жанр, оскільки саме він вписував систему людських цінностей у модель світобудови. Так, наприклад, у Піндара «кодекс честі», зумовлений і освячений божественною присутністю, виступав у центрі «піраміди успіху», вершина якої, повинна була демонструвати спрямованість до перемоги і мотивувати актуалізацію цих чеснот: ἀρχαὶ δὲ βέλληνται θεῶν κείνου σὺν ἀνδρὸς δακρυονίας ἀρεταῖς. ἔστι δ’ ἐν εὐτυχίᾳ πανδοξίας ἄκρον «Лідніжся слави – від богів і від дивовижних якостей людини; вершина слави – успіх» (Pi.N.1.9-10). М. Гаспаров інтерпретував цю тричленну модель наступним чином: «Мірило будь-якої гідності – успіх. Центральне поняття піндарівської системи цінностей ἀρετή – це не тільки духовна якість, “доблесть”, це і вчинок, що його розкриває, “подвиг”, це і результат такого вчинку, “успіх”» [1, с.366]. Це означає, що для Піндара доблесть завжди повинна бути переможною; доблесть, що виражається, наприклад, у стійкому перенесенні випробувань, для нього – не доблесть, адже “труд” без милості богів не кожного приводить до успіху – ἄνευ δὲ θεοῦ σεστυαμένον οὐ σκαίότερον χρεῖμ’ ἕκαστον (Pi. O. 9.100). Отже, тільки успішний результат є знаком волі богів, а воля богів є тією силою, на якій тримається світ. У своїй творчості Ісократ інтуїтивно слідував цим принципам. Його методика зі створення позитивного іміджу героя можна описати наступним чином.

Оскільки поет чи прозаїк мав переконати слухачів у тому, що його герой заслуговує на похвалу, тому в об’єкті повинні висвітлюватися лише достоїнства (ἀρετή), тобто діла й властивості, відповідні благу та добродетельності⁵. Особа вважалася носієм або ініціатором цих позитивних ознак, тому ефект похвали залежав від максимально великого їх числа та відповідних їм доказів. Для цього в кожному такому творі автор нагромаджував факти, які свідчили про загальноновизнану популярність його героя. У своїх каталогах перемог Піндар з надзвичайною ретельністю представляв відповідну фактичну інформацію, оточену щедрими компліментами досконалості ἀθανατοῦς...τιμαῖς (Pi. O. 9.107-112; P.9. 76-79; I. 2.1-29). Ту саму стратегію застосовує й Ісократ, описуючи в своїй «Єлені» діяння та особисті якості Тесея (Isoc.Hel. 18-37).

• **Заслуги:** καὶ πρῶτον μὲν τὴν πόλιν σποράδην καὶ κατὰ κόμας οἰκοῦσαν εἰς ταὐτὸν συναγαγὼν τηλικαύτην ἐποίησεν ὥστ’ ἔτι καὶ νῦν ἀπ’ ἐκείνου τοῦ χρόνου μεγίστην τῶν Ἑλληνίδων εἶναι «Зібравши насамперед в одне місце розкиданих по селах жителів, він створив таке велике місто, що з тих самих пір понині воно залишається найбільшим серед грецьких полісів» (35), μετὰ δὲ ταῦτα κοινὴν τὴν πατρίδα καταστήσας «створивши єдину країну» (35).

Пор. аналогічну топіку в Піндара: ἀφίκοντο δὲ οἱ ξένοι, ἔκ τ' Ἀργεῶς ἔκ τε Θηβῶν, οἱ δ' Ἀρκάδες, οἱ δὲ καὶ Πισᾶται «*і чужеземці прийшли до нього з Агросу і Фів, хтось з Аркадії, а ще дехто з Пізи*» (Рі. О. 9.67-70).

• **Високі морально-етичні якості та компетентність:** τῶν προγεγενημένων ὑπὲρ τοῦ βίου τοῦ τῶν ἀνθρώπων «*подвиги в ім'я життя людей (гуманізм)*» (23), ἀνδρίαν «*мужність*» (31), τὴν δ' εὐσέβειαν τὴν πρὸς τοὺς θεοὺς «*пiousness до богів*» (31), τὴν δ' ἄλλην ἀρετὴν καὶ τὴν σωφροσύνην «*добродетель і мудрість*» (31), τὴν δ' ἐπιστήμην ἣν εἶχε πρὸς τὸν πόλεμον «*знання військової справи*» (31), ἴχνος τῆς ἐκείνου πραότητος «*слід його лагідності (стриманість)*» (37).

• **Успіх** (любов та підтримка народу): καὶ γὰρ τοι διετέλεσε τὸν βίον οὐκ ἐπιβουλεύόμενος ἄλλ' ἀγαπώμενος, «*так все життя [Тесеї] прожив, не зіткнувшись з жодним підступом, але любимий усіма*», οὐδ' ἐπακτῶ δύναμει τὴν ἀρχὴν διαφυλάττων, ἀλλὰ τῇ τῶν πολιτῶν εὐνοίᾳ δоруφоруόμενος «*свою владу він не охороняв силою [найманцями], але оберігав її підтримкою народу*» (37). Пор. поняття 'улюбленець громадян' ἀστοῖς ἀδῶν у Піндара (Рі. N.8.38); καὶ ξένων εὐεργεσίας ἀγαπᾶται «*його люблять як благодійника за гостинність*» (Рі. I.6.70).

Для максимального дієвого уславлення і піднесення об'єкту його заслуги і якості слід було гіперболізувати. Наприклад, твердження, що апофеозу Діоскурів сприяла Єлена⁶ (Isoc. Hel. 61), є, мабуть, ораторським перебільшенням Ісократу або вдалою підгасовкою фактів⁷. Для розкриття деякої норми людської досконалості як взірця для наслідування застосовувався принцип винятковості, коли особа називалася *единою, першою, найдосконалішою, неперевершеною* (μόνος, πρῶτος, εἷς, παντελής та ін.): тогочасного δὲ **μόνον** οὐδ' ἑνὸς ἐνδεῶ γενόμενον, ἀλλὰ **παντελή** τὴν ἀρετὴν κτησάμενον «*єдиний, хто був цілком позбавлений недоліків і мав найвищу досконалість*» (21), ... **εἷς** ἦν τῶν τυχόντων ἀλλὰ μὴ **τῶν πολὺ διενεγκόντων** «*якби він був одним із звичайних, а не одним з найбільш видатних людей*» (21). Пор. характеристики героїв Піндара: **τεκεῖν μὴ τίς** ἑκατόν γε ἐτέων πόλιν φίλοις ἄνδρα **μᾶλλον** εὐεργέταν πρᾶσιον **ἀφθονέστερόν** τε χέρα Θήρωνος «*жодне місто за сто років не породило людини, більш благу своєю розумом або щедру рукою по відношенню до друзів, ніж Терон*» (Рі. О.2.94-95).

Постійне апелювання до моральних чеснот (ἀρεταί), характерне для уславлення переможців Піндара і героїв Ісократу, було нерозривно пов'язано з цінностями полісними, а, отже, політичними. Поет вірив в атлетичні змагання як модель людського життя, а тому вірив і в досконалість політичного ладу на чолі з тими, хто переміг у цих змаганнях (Рі. P.2.58, N.1.22-23, O.1.9-10, 116-19) [5, с.1]. Він був переконаний, що епінікій переможцям є одночасно похвалою і самій політичній системі: ἀδελφεοὺς ἔτ' ἐπαινήσομεν ἐσλοῦς, ὅτι ὑψοῦ φέροντι νόμον Θεσσαλῶν/αἰξόντες: ἐν δ' ἀγαθοῖσι κείνται/πατρώϊα κεδναὶ *πολιῶν κυβερνάσιες* «*Прослаavimo достойних братів, оскільки вони підносять і зміцнюють закон фессалійців: хорше державне управління, що передається від батька до сина, знаходиться в руках достойних людей*» (Рі. P.10.71-72). У другій «Піфійській оді» хвала Гіерону невіддільна від хвали Сіракузам (Рі. P.2.1-6), у другій «Олімпійській» (Рі. О.2.92-94) чесноти переможця прославляються як заслуги поліса, а в сьомій (Рі. О.7.92-94) – оспівується єдність міста і громадян. Ігри, оди і аристократія були частиною того порядку, який знаходив своє

мовне відображення у ключовому слові μέτρον (Рі. О. 13.47; I. 6.71).

Ісократ пристрасно прагнув залишитися вірним цьому аристократичному духу архаїчної поезії. Якщо розглянути мікро-текст «Похвали Тесеєю» в ісократовій «Слені» (Isoc.Hel. 18-37), можна спостерегти імплементацією панегірично-політичної схеми, причому з помітним інтересом її автора до розробки ціннісних політичних концептів демократії і монархії крізь призму понять «влада», «користь» і «добра воля», які згодом стануть провідними в низці публіцистичних праць Ісократу.

Цінності демократії:

• **Громадянська свобода** – τὴν δὲ πόλιν οὕτως ἀνόμου καὶ δεινοῦ καὶ δυσπαλλάκτου προσταγματος ἠλευθέρωσεν «*він місто звільнив від страшиної беззаконної невідворотної повинності*» (28), ἢ τὰς παρὰ τῶν δουλευόντων, τὰς ψυχὰς τῶν συμπολιτευομένων ἐλευθέρωσας «*зробивши душі співгромадян вільними*» (35), εἰδῶς δὲ τὰς τιμὰς ἡδίουσας οὐσας τὰς παρὰ τῶν μέγα φρονούντων ἢ τὰς παρὰ τῶν δουλευόντων «*він знав, що почесні, якими нагороджують люди, сповнені гідності, присмніше почесней, що надаються рабами*» (35).

• **Рівність** – ἐξ ἴσου τὴν ἀμίλλαν αὐτοῖς (περὶ τῆς ἀρετῆς) ἐποίησε «*він надав рівну можливість [змагатися в добродетелі]*» (35).

• **Першочерговість інтересів народу** – ὁ μὲν τὸν δῆμον καθίστη κύριον τῆς πολιτείας «*він намагався зробити народ господарем держави*» (36), ταῖς δ' εὐεργεσίας δημαγωγῶν «*за благодіяннями – заступник народу*» (37).

Цінності монархії:

• **Одноособна влада** – ὁ κρατεῖν τῶν ἄλλων εἰθισμένος «*який звик керувати людьми*» (18), πατρίδος μεγίστης καὶ βασιλείας ἀσφαλεστάτης ἠγησάμενος «*будучи очільником великої країни з міцною царською владою*» (18), οἱ δὲ **μόνον αὐτὸν ἄρχειν** ἠξίουν, ἠγοῦμενοι **πιστοτέραν καὶ κοινότεραν** εἶναι τὴν ἐκείνου **μοναρχίαν** τῆς αὐτῶν **δημοκρατίας** «*співгромадяни ж вважали, що керувати він повинен один, вважаючи, що його єдиновладдя надійніше і більше влаштує їх, ніж власна влада*» (36), τὴν ἀρχὴν, τῇ μὲν ἐξουσίᾳ τυραννῶν «*за могутністю своєю рівний тирану*» (37).

• **Особиста незалежність** – ὁ δ' αὐτὸς αὐτοῦ κύριος «*сам собі пан*» (27), αὐτὸς καθ' αὐτὸν «*сам по собі*» (31).

У підсумку до похвали міфологічного героя Афін Ісократ намагається примирити ці значної мірою полярні політичні системи: ἐπέδειξεν ὅτι ῥάδιόν ἐστιν ἅμα **τυραννεῖν** καὶ μηδὲν χειρὸν διακεῖσθαι τῶν **ἐξ ἴσου** πολιτευομένων «*[Тесеї] показав, що неважко володіти необмеженою владою і все ж відчувати себе нітрохи не гірше, ніж ті, хто бере участь в управлінні на засадах рівності*» (Isoc. Hel. 34). Такий, на перший погляд, оригінальний підхід узгоджується з поглядами Піндара на політичну історію Афін. Як відзначають дослідники [7, с.578], саме місто Афіни з архітектурного погляду представляло собою практично випадковий набір святинь, громадських будівель та приватних осель. У «Дифірамбі афінянам» Піндара цей простір набуває впорядкованої точності фіалкового вінка або хорового танцю. Зокрема, у фрагменті (Рі. fg. 75 SM) згадується мережа храмів, розташованих на схід від Вівтаря Дванадцяти богів (ἄστος ὀμφαλῶν) у напрямку до Олімпіону, а також майстерно прикрашена площа (πανδαίδαλῶν... ἀγοράν). Саме так знайшла своє символічне втілення політична строкатість полісу в «спле-

теному» зображенні громадських локусів, що представляли конкуруючі системи порядку часів тиранії Пісистра-тидів і демократії. Цей прийом звертає нас до досвіду інших поетичних творів Піндара, де він прагнув відобразити політичні проблеми сучасної йому історії через посередництво не архітектури, а міфу і саме в такій формі запропонувати принципи їх вирішення. Зокрема, у його пізніх поезіях дедалі наполегливіше відчувається умовляння до зближення і миру між грецькими полісами. В епінікіях егінським атлетам поет підкреслено хвалить їх афінського тренера Мелесія (Рі. N. 6; О. 8; N. 5). У сьомій та першій «Істмійських одах» розповіддю про дорійське переселення, а також зближенням міфів про Кастора та Іолая він прославляє традиційну близькість Спарти і Фів. У десятій «Немейській» міф про Діоскурів вплетений у енкомій так, щоб підкреслити давню дружбу Спарти і Ар-госа на противагу їхній нинішній ворожнечі, а в одинадцятій – узи спорідненості простягаються між Фівами, Спартою і далеким Тенедосом. Але найяскравішим при-кладом ідеї панеллінського єднання (κοινὸς λόγος) є епі-зод з дифіраблом Афінам, споконвічним ворогом Фів. Так, мир, досягнутий наприкінці восьмої «Істмійської оди», стає ідеальним прикладом того, як політичні чвари, що виникли під час греко-перських воєн між полісами Еллади (проперськими Фівами та антиперською Егіною), можуть бути вирішені у великому світі [1, с.382]. Остання спроба звернутися до традицій панеллінської аристокра-тичної єдності була здійснена у восьмій «Немейській оді», в якій описується, як Еак поєднав дружбою Афіни і Спарту.

Якщо говорити про Ісократу, то саме в «Похвалі Єлені» ним уперше проголошується панеллінська ідея, яка згодом буде повною мірою розкрита в «Панегірику» і «Філіпі». У ключовому для оратора образі Тесея-благо-дійника (τὸν δ' ὠφελιμωτέρους καὶ τοῖς Ἑλλησιν οἰκειωτέρους ποιήσασθαι τοὺς κινδύνους «зробив більш ко-рисне і яке більше стосувалося еллінів» (Hel.24); τῶν Ἑλλήνων ἢ τῆς αὐτοῦ πατρίδος εὐεργέτης «благодійник еллі-нів і власної держави» (Hel.25)) можна пізнати знайомі піндарівські характеристики⁸. У тому ж ключі хвалу «ви-нуватиці» Троянської війни Ісократ представляє типовим для жанру енкомія способом, відзначаючи заслуги геро-їні перед спільною справою еллінів: εὐρήσομεν γὰρ τοὺς Ἑλλήνας δι' αὐτὴν ὁμονοήσαντας καὶ κοινὴν στρατείαν ἐπὶ τοὺς βαρβάρους ποιησάμενους, καὶ τότε πρῶτον τὴν Εὐρώπην τῆς Ἀσίας τρόπαιον στήσασαν «Легко виявити, що саме завдяки Єлені елліни змогли прийти до згоди і зробили спільний похід на варварів, тоді вперше Європа водрузила трофей над Азією» (Hel. 67). Однак у трактовці панеллінської ідеї, порівняно з ліричною поезією, з'явля-ються нові нюанси. Якщо для Піндара було досить пока-зати, що загальногрецькі міфічні оповіді, такі як Рі. О. 1, 3 та 10, адресовані не лише переможцю, його родині і співгромадянам, але мають на увазі значно ширшу гре-цьку аудиторію [6, с.48], то для Ісократу піндарова ідея єднання набуває нового шовіністичного толку, оскільки воно виявляється цінним не саме по собі, а лише як опо-зиція по відношенню до варварів, причому опозиція вій-ськова.

Отже, приклади політичних алюзій в енкомії свідчать про те, що сам жанр, по-суті, сполучав елементи епідейк-тичного і дорадчого красномовства [8, с.52; 9, с.69]. У промові «Про мир» (Isoc. De pace. 27) Ісократ навіть

говорив про бажаність поєднання поради (συμβουλεύσει) і похвали (ἐταίνεῖν) в ефективній демегоричній промові⁹. Слід відзначити, імідж радника був добре освоєний Ісократом як у творах політичної, так і міфологічної те-матики, на що вказував ще Квінтіліан (Inst. 3.4.11). При-кметно, що поради, як і похвали могли мати завуальова-ний характер. Для цього Ісократ використовував міфоло-гічні відступи, причому його відступи щодо Тесея (Hel.21-38), Агамемнона (Panath.74-90) і Геракла (Phil.109-115) виконували ту саму риторичну функцію ампліфікації, що й у Піндара¹⁰. Наступна спільна риса – це прийом самокорекції. У «Похвалі Єлені» Ісократ вира-жає свій стан розгубленості щодо перспективи подаль-шого відступу від основної теми: ἀπορῶ δ' ὅ τι χρῆσωμαι τοῖς ἐπιλοίποις: ἐπιστάς γὰρ ἐπὶ τὰ Θεσέως ἔργα καὶ λέγειν ἀρξάμενος περὶ αὐτῶν ὀκνῶ μὲν μεταξὺ παύσασθαι... αἰσθάνομαι δ' ἑμαυτὸν ἕξω φερόμενον τῶν κατῶν... «Однак я в непевності, як продовжувати: якщо зайнятися под-вигами Тесея, почати говорити про них, я боюся зупини-тися на півдорозі... Разом з тим я відчуваю, що відволіка-юся в бік від основної теми...» (Isoc. Hel. 29). Аналогічну техніку текстової організації можна помітити в його по-передника, коли той робить перехід від міфологічного відступу до основної частини похвального слова:... ἀμεσιτόρους τρίδους ἐδινήθην./ὄρθαν κέλευθον ἰὼν τὸ πρῖν: ἢ μὲ τις ἄνεμος ἕξω πλόου/ἔβαλεν, ὡς ὄτ' ἄκατον εἰναλίαν; «Я кружляв дорогою, доки не досяг розвилки, хоча до того був прямий шлях. Або якийсь вітер збив мене з курсу, як човен на морі?» (Рі. P.38-49). В обох випадках удавана нерішучість щодо правильності вибору здається спонтанною, попри те, що слугує конкретним цілям опо-відачів. Нарешті існує помітна схожість між Піндаром та Ісократом, коли вони – за допомогою прикладів, закликів та попереджань – намагаються переконувати крупних по-літичних та військових лідерів своїх епох використовувати владу і багатство на користь греків як своїх побратимів [12, с. 515-516]. Це зайвий раз доводить існування досить прозорих меж між поезією і прозою, зрештою, як і між архаїчною епохою і класикою.

У підсумку проведеного дослідження можна сказати, що жанр енкомія, започаткований ліричною поезією, був пересаджений на ґрунт прозового мовлення із збережен-ням деяких його особливих рис, таких як: літературні тер-міни, ключові слова, топіка, метафори тощо. Між тим кожен з прозаїків, який присвятив свою евлогію міфоло-гічній винуватиці Троянської війни, винайшов свій шлях взаємодії з поетичним інтертекстом. Якщо Горгій, розро-бляючи жанр парадоксального енкомія, представив «на-виворіт» і сенс міфу про Єлену, і співвідношення хвали (ἐγκώμιον) з рефлексією на можливі дорікання (ψόγος), то Ісократу можна назвати справжнім послідовником Пін-дара. Саме його зусиллями енкомій набув політико-мора-лізаторського смислу, який до того він мав у поезії. Вод-ночас, якщо символом чеснот (ἀρεταί) в епінікіях висту-пала перемога аристократії в спортивних перегонах, то для Ісократу це поняття наповнене новими смислами, та-кими як: високі морально-етичні якості та військово-по-літична компетентність. Приклади політичних алюзій Пі-ндара й Ісократу, присвячені темі примирення внутріш-ньополітичних конфліктів, зовнішньополітичної допомоги, поцінування сильних рис тиранії й демократії, також сві-дчать про те, що сам жанр завжди поєднував у собі еле-менти епідейктичного і дорадчого красномовства.

Примітки

¹ Вираз *singularum rerum* вирізняє евлогію серед інших груп епідейктичного жанру, до яких, зокрема, належить суб-жанр *епітафія* (колективна евлогія).

² Говорячи про те, наскільки складно «в прозовому творі віддати хвалу людській доблесті» - διὰ λόγων ἐγκομιάζειν (Isoc.Euag. 8) учень Горгія, Ісократ, наводить перелік стилістичних засобів, які можуть бути використані поетами: загальновживані (τοῖς τεταγμένοις ὀνόμασιν), і рідкісні слова (τὰ μὲν ξένοις), неологізми (τὰ δὲ καινοῖς), метафори (τὰ δὲ μεταφοραῖς), ритмічність і гармонія вірша (οἱ μὲν μετὰ μέτρων καὶ ῥυθμῶν) (Euag. 9-11). Натомість оратори, вважає він, не схильні до використання жодного з цих засобів, оскільки повинні бути більш точними в своїх описах, дотримуючись суджень, строго відповідних самим справам.

³ Так, для аудиторії Горгія безсумнівно позитивним конотаціям образу Паламеда в грецькому світі, протиставлялася Єлена, сама згадка імені якої стала «нагадуванням про нещастя» (Gorg. Hel. 2).

⁴ В іншому місці 1.82 контекстуальний синонім до φθόνος – μῶμος ‘хула’, слово яке вживає Горгія у «Єлені» (Gorg. Hel.21).

⁵ Усе невідповідне цій нормі успіху слід було опускати або навіть перекручувати. Наприклад, применшуючи значення подвигів Геракла («... подвиги, від яких не могло бути... користі людям, а лише загрожувала небезпека самому Гераклові») (Isoc.Hel.16), Ісократ свідомо не згадує умертвіння героєм Немейського лева і Лернейської гідри, а також інші його подвиги,

здійснені на користь людям. І навпаки, розповідаючи про те, що «... усе життя Тесея прожив, не зіткнувшись з жодними підступами...» (Isoc.Hel. 23), Ісократ суперечить ряду легенд, де розповідалося про збурення афінян проти Тесея (Plut. Thes. 32-35). Елемент судової риторики елімінований в епідейктичному дискурсі Ісократа, на відміну від Горгія, який волів захищати свою героїню від критики («хули»). Ісократ анулює негативний фон, уникаючи обговорення несхвальних відгуків про героїню.

⁶ τοὺς ἀδελφοὺς ἤδη κατεχομένους ὑπὸ τῆς πετρομένης εἰς θεοὺς ἀνήγαγε... «вона звела до сонму богів своїх братів, що вже перебували в руках смерті» (Isoc. Hel. 61).

⁷ Найдавніша легенда, відображена в «Ліаді» (Π.Π. 236-244), вважає Діоскурів смертними і говорить про їхню загибель, але пізніші міфи подають різні варіанти історії про їхню обоження.

⁸ Пор. метафоричний вислів Піндара fr.76 ἐρεῖσμα τῆς Ἑλλάδος ‘оплот Еллади’ повторений Ісократом (Antid. 166).

⁹ Згодом цю ідею зближення двох суб-жанрів підхопить Арістотель (Rhet. 1.9 67b³⁷⁻³⁹), зазначаючи, що «похвала та порада мають спільний аспект, оскільки те, що ти рекомендуєш у порадах, може стати енкомієм через перефразування».

¹⁰ Досить згадати, якої патетики і величчя досягає похвала Гіерону Сіракузькому, коли Піндар (P. O 1) порівнює його перемогу у кінських змаганнях з триумфом міфологічного візника Пелопса над Еномаєм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаспаров М. Л. Поэзия Пиндара // Пиндар, Вакхилид. «Оды. Фрагменты»/Изд. подг. М.Гаспаров; отв. ред. Ф. Петровский. – М.: Наука, 1980. С. 361–383.
2. Миллер Т.А. От поэзии к прозе (Риторическая проза Горгия и Исократ) // Античная поэтика: Риторическая теория и литературная практика; отв. ред. М.Л. Гаспаров. – М.: Наука, 1991. С. 60-105.
3. Polishchuk (Shadchina) A.S. Концептуальна метафора Горгія «риторика як магія» та її еволюція в риторичних трактатах класичного та елліністичного періодів // Science and Education a New Dimension. Philology, VII (57), Is. 191, 2019. С. 44-50.
4. Burgess T.C. Epideictic Literature // Studies in Classical Philology, 3. Chicago, 1902. <https://archive.org/details/epideicticliter00burggoog>
5. Burnett A. The scrutiny of song: Pindar, politics, and poetry Critical Inquiry. The University of Chicago Press, 1987. No.13. Vol.3. P. 434–449.
6. Eckerman Ch. Pindar's koinos logos and Panhellenism in Olympian 10 // Rheinisches Museum für Philologie, 2008. Vol. 151. P. 37–48.
7. Neer R.T., Kurke L. Pindar Fr. 75 SM and the Politics of Athenian Space // Greek, Roman, and Byzantine Studies, 2014. Vol.54. P. 527–579.
8. Papillon T. Isocrates and the Greek poetic tradition. Scholia: Studies in Classical Antiquity, Virginia Tech University, USA, 1998. Vol. 7, no. 1. P. 41 – 61 https://journals.co.za/content/scholia/7/1/EJC100411jsessionid=q_4iTiS09HubXHmVMYrlymBU.sabine/tlive
9. Pepe C. The Genres of Rhetoric Speeches in Greek and Roman Antiquity. – Brill: Leiden, Boston, 2013.
10. Race W.H. Panathenaicus 74–90: The rhetoric of Isocrates' digression on Agamemnon // Transactions of the American Philological Association, 1978. Vol. 108. P. 175–185.
11. Race W.H. Pindaric encomium and Isocrates' Evagoras // Transactions of the American Philological Association, 1987. Vol. 117. P. 131–155.
12. Race W.H. Rhetoric and Lyric Poetry/William H. Race // A companion to Greek rhetoric/edited by Ian Worthington. – Blackwell Publishing Ltd, 2007. P. 509–525.
13. Viljamaa T. Studies in Greek Encomiastic Poetry of the Early Byzantine Period. – Helsinki, 1968.
14. Worman N. Pindar's Mythmaking: The Fourth Pythian Ode. – University of Texas Press, 2002.

REFERENCES

1. Gasparov M. L. Pindar's Poetry // Pindar, Bacchilides. "Odes. Fragments" / ed. M. Gasparov; F.Petrovsky. – M.: Nauka, 1980. P. 361–383.
2. Miller T.A. From poetry to prose (The rhetorical prose of Gorgias and Isocrates) // Antique poetics: Rhetorical theory and literary practice/ed. M.L. Gasparov. – M.: Nauka, 1991. P. 60–105.
3. Polishchuk (Shadchina) A.S. Conceptual Gorgias' metaphor "rhetoric as magic" and its evolution in the Classical and Hellenistic rhetorical treatises // Science and Education a New Dimension. Philology, VII (57), Is. 191, 2019. – С. 44-50.

Poetic intertext in prose encomiums of Gorgias and Isocrates

A. S. Polishchuk (Shadchina)

Abstract. The purpose of the study is to establish a genealogical relationship between the encomiums of Helen written by Gorgias and Isocrates, and to demonstrate the ideological, and sometimes even intertextual, dependence on the poetic primary source. As a result, individual author's features of the artistic reception of the epideictic choral lyrics in oratory discourse have been revealed. While Gorgias, developing the genre of paradoxical encomium, presented "inside out" the meaning of the myth about Helen as well as the correlation of praise (ἐγκόμιον) with reflection on possible reproach (ψόγος), then Isocrates could be called a true follower of Pindar in the development of value priorities, the main themes and techniques of the epideictic genre. In addition, this work continues the direction initiated by W. Race to identify the political "message" not only in the historical, but also in the mythological eulogies of Isocrates. Pindar's and Isocrates' political allusions devoted to the theme of reconciliation of domestic conflicts and a high appreciation of the strong features of tyranny and democracy, demonstrate that the encomium has always combined elements of the epideictic and deliberative eloquence.

Keywords: intertextuality, allusions, Gorgias, Isocrates, Pindar.

Реконструкція діяхронійного ядра концепту Good (на матеріалі індоєвропейських, прагерманських і давньоанглійських першозначень)

Н. О. Стефанова

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: stefanova.nataliya2017@gmail.com

Paper received 12.10.19; Accepted for publication 29.10.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-210VII61-12>

Анотація. У статті обговорюється питання про онтологічну сутність таких ментальних утворень, як концепти, що мають глибоку діяхронійну природу, яка закладалася ще в період формування первісних світоглядних язичницьких уявлень давніх етносів, зокрема індоєвропейців, до яких на тлі істини і краси належить добро. Розкривається діяхронійна сутність концепту як глибоко-ментального конструкту зі складною мережею концептуальних ознак, утворених шляхом поєднання різноманітних первісних семантичних ознак позначуваних понять, сформованих на основі засобів відображення їхнього змісту у внутрішній формі імен концептів. Основна увага зосереджена на виявленні первісних витоків (джерел) кожної окремої ознаки, що об'єктивує їх передовсім у ціннісному вимірі й відображає колективні архетипні уявлення у даному разі британців про певний концепт. Розроблено ефективний методологічний алгоритм для реконструкції цих уявлень, які збережені й відображені в першозначеннях імені концепту GOOD і які становлять його діяхронійне ядро. Застосовано метод семантичної реконструкції для відновлення першозначень лексеми *good*, зокрема семантичних переходів у різних її дериватах, які сягають як індоєвропейських, так і прагерманських етимонів, а також демонструють зв'язки з семантичними рефлексами інших негерманських мов. Основні першозначення стосуються і.-є. коренів **ghu-to*, **ghut-* “те, що викликається”, а також і.-є. кореня **gheu(e)-* “(ви)кликати, благувати”, а ще “жертвна тварина, принесена божеству” з їх семантичними переходами спершу в п.-герм. форму **guthan* і надалі у д.-сакс., д.-фриз. *god*, д.-в.-н. *got*, гот. *gub*, д.-англ. *gōd* та їхні значення “вища істота, божество; згодом християнський Бог; подібність Бога; Богоподібна (божественна) людина”. З цими значеннями семантично кореспондуються негерманські форми: псл. **zъvati*, санскрит. *huta-* зі значенням “звати, називати”, а також укр. *zvati*, рос. *zvatъ*. На основі цих етимологічних спостережень зроблено припущення про первісну символіку реконструйованих першозначень, яку можна описати як “божественна сутність, яку звуть до принесеної жертви”. Сформульовано гіпотетичний висновок про те, що менталізація уявлень про добро відбувалася протягом тривалого історико-еволюційного періоду спершу в давній міфолого-синкретичній свідомості індоєвропейців, а потім і германців і була пов'язана з виконанням ритуалу колективного єднання для поклоніння божествам за матеріальне благополуччя, яке приносило їм відчуття як внутрішнього психологічного задоволення, так і певного відчуття страху в разі немилості богів. З поширенням християнства і становленням монотеїзму ці уявлення трансформувалися у значення давньоанглійської лексеми *gōd* “доброзичлива, добродісна, обожнена/божественна” тощо людина і закріпилися як етнічні константи релігійно-християнської свідомості давніх британців. Починаючи з 13 ст. у семантичній структурі *gōd* розвинулося значення “милосердна людина”, що дає підстави говорити про набуття цим поняттям морально-етичних ознак.

Ключові слова: концепт GOOD, діяхронійне ядро, семантична реконструкція, першозначення.

Вступ. Когнітивно-семантичний вектор сучасної індоєвропейістики (а якщо точніше – то індогерманістики) продовжує дискусію навколо такого питання, як символіка першозначень, які розглядають у контексті розвитку міфологічного мислення (М. М. Маковський, В. М. Топоров, Т. В. Топорова, Т. Цив'ян, М. І. Толстой та ін.) і які фактично стали попередниками розгалуженої лексико-семантичної системи індоєвропейських мов на пізніших етапах еволюції. В концепціях згаданих та інших учених міфологічний прообраз трактується через поєднання макрокосму і мікркосму, сягаючи основ добра і зла, ентропії і гармонії, життя і смерті тощо.

Ці положення дають підстави говорити про те, що внутрішня форма (тобто першозначення) слова є унікальним джерелом для свідчень давнього синкретизму ідеї (образу/уявлення про іменування речі) та імені (її назви) [9, с. 32]. І в цьому плані погоджуємося з О. В. Тищенко, який пише про те, що в архаїчних ритуальних системах одна й та ж обрядодія одночасно і здійснюється, і описується словесною магичною формулою слова-знака й позначуваної цим словом речі. Відтак, язичницьке розуміння й осмислення природи, її символіка знаходили своє відображення в давніх магичних формулах, які у процесі культурного розвитку оформлювалися у слова.

А оскільки річ в індоєвропейських мовах ототож-

нювалася зі словом, то саме так формувалися першозначення, які відображали уявлення давньої людини про предмети буття. Аналізуючи міфологічне мислення і символіку язичницького культу індоєвропейців, підтверджуються припущення про те, що язичники співвідносили одні й ті ж предмети (речі) із різними предметами, а одна й та ж дія викликала в їх свідомості асоціації з різними діями і пов'язаними з ними предметами [6, с. 41].

У цьому вбачає джерела походження символіки слова Дж. Тресіддер, який у своєму “Словнику символів” пише про те, що, не маючи реальних засобів боротьби зі злими силами природи, архаїчна людина створила свій світ (сакральний код), відмінний від реального (генетичного коду). Одним із основних способів захиститися від реального світу було прагнення не називати ті чи інші предмети й дії іменами, а користуватися численними метафорами-символами. І при цьому більшість символів мали не одне, а кілька значень, бо виражали ідеї, призначені для виконання різного смислового навантаження і, переважно, протилежних смислів. І тому так само як і символ, один і той же індоєвропейській корінь мав здатність виражати протилежні значення [15, с. 6], що відображено у бінарній природі концепту GOOD.

Мета статті – здійснити реконструкцію діяхронійного ядра концепту GOOD на матеріалі індоєвропей-

ських, прагерманських і давньоанглійських першозначень його об'єктивності.

Матеріалом для дослідження є етимологічні джерела [2; 3; 4; 16; 19; 20; 21]. Основним методом для відновлення діахронійного ядра концепту GOOD є метод семантичної реконструкції його імені – лексеми *good* шляхом виявлення семантичних переходів у різних її дериватах, які сягають як індоєвропейських, так і прагерманських етимонів, а також демонструють зв'язки з семантичними рефлексамі інших негерманських мов.

Слово в індоєвропейців було синтезом основних чотирьох ціннісних категорій, що сягають язичницького мислення і відображають язичницьку ментальність, де ключову роль в його семантиці виконувала дихотомія/бінарність і полярність, яка згодом стала онтогносеологічним принципом організації когнітивно-матричної структури концептів, утворених на базі цих категорій – глибоко-ментальних конструктів зі складною мережею концептуальних ознак. Останні демонструють різноманітність семантичних ознак позначуваних понять, сформованих на основі засобів вираження певного змісту, і виявляються шляхом реконструкції внутрішньої форми імен концептів, де криються первісні витоки кожної окремої ознаки, що об'єктивує їх передовсім у ціннісному вимірі й відображає колективні архетипні уявлення у даному разі британців про ці концепти, а також за допомогою реконструкції когнітивних механізмів перенесення їх стереотипних концептуальних ознак із однієї сфери в іншу. Це означає, що ядром кожного бінарно-матричного концепту завжди є цінність, тобто його значимість для культури. І не випадково Ю. С. Степанов назвав концепт “згустком культури” [8]. В основі якого лежить ціннісно-значимий принцип. І тому ще одним з методів для вимірювання (**етносеміометрії**) ціннісного ставлення до певного атрибута культури є метод бінарних опозицій.

Результати дослідження. Розглянемо на прикладі первинної семантизації ціннісних смислів індоєвропейців, відображених у діахронійному шарі матричного концепту GOOD, що становили їхні етнічні константи, зокрема язичницькі, як продукти синкретичної міфологічної свідомості.

Зокрема, що стосується первинної семантизації діахронно-ціннісного ядра концепту GOOD, то етимологія лексеми *good* показує, що сформовані в її семантичній структурі етнічні константи відображали уявлення індоєвропейців про єднання, про колективні дії, насамперед, пов'язані з налагодженням зв'язку з Божествами з метою здобути їхнє покровительство у вигляді дарів матеріальних благ/багатства, але не в розумінні накопичувальних статків, а як обожнення – свідчення близькості до богів (увірування в їх єство, тобто в істину їх божественної сили), як результат прояву добра до тих, хто до них звертається під час ритуалу (і саме такими були первісні язичницькі ціннісні уявлення про добро), які згодом трансформувалися у символіку духовного єднання і надалі – релігійного, тобто єднання з Абсолютним Богом, який і є справжньою “істиною/сутністю” (створеною Ним і наданою людям для праведного життя через віру в Його єство).

У словнику Ю. Покорного лексема *good* має і.-є. природу і сягає кореня **ghedh-*, що мав першозначення “об'єднувати, бути об'єднаним”, “зв'язувати(-ся)” [21, с. 1068], семантичні переходи яких простежуються у д.-інд. *gādhyas* “той, кого слід сильно тримати”, *gadhitas* “стиснутий”, у д.-а. лексемах *gædeling* “друг, приятель”, *(ge)gada* “друг, чоловік”, *geador, tō gædere* “разом”, *gadrian, gæd(e)rian* “збирати(сь)”, у гот. слові *gadiliggs* “двоюрідний брат, кузен”, нім. *Gatte* “чоловік”, які є безпосередньо похідними від п.-герм. форми **gōda*, що мала значення “відповідний, гідний, придатний”, від якої, зокрема, утворилося гот. *gōþs* “хороший” [21].

В. В. Левицький в “Етимологічному словнику германських мов” зіставляє п.-герм. форму **gōda* з іншими реконструйованими етимонами для генетично споріднених слів поза межами германських мов, передовсім, із псл.**godъ*, похідними відповідниками якого є укр. *гожий, годиться, гідний, угода, погода*, рос. *год, годний, погода* та ін. [3, с. 221].

Звісно, ці семантичні припущення потребують ґрунтовніших аргументів із приводу генетичних рефлексів п.-герм. **gōda* і псл.**godъ*, бо окремі етимологи заперечують і фонетичні, і семантичні зв'язки цих коренів. Але коректне прочитання етимологічних версій дає всі наукові підстави для спростування таких тверджень, і саме про це пише В. В. Левицький. Наведемо генетичний (як фонеморфологічні похідні, так і семантичні деривати) матеріал для рос. слова *год*, який надалі буде залучено у процесі аналізу семантичних переходів і.-є. і п.-герм. відповідників лексеми *good* в англійській мові.

Ближча етимологія лексеми рос. *год* (або внутрішня реконструкція, яка обмежується залученням відповідників лише зі слов'янської групи мов) пов'язана з діал. формами *gōde, gōdi, godъ* “достатньо, досить як завершення чогось”, пор.: укр. *год* (“рік”), *gōdi* “досить”, ст. сл. *godъ* “час, у значенні строк”, *годовини, гідний*, болг. *godé (кой-годе)* “хто б ні”, с.-хв. *godъ* “свято”, словен. *godъ* “пора, стиглість, свято, роковини”, ч. *hod* “час, свято”, п. *godъ* (мн.) “святкування”, в.-луж. *hody* (мн.), н.-луж. *gōdy* “у значенні народження”. Сюди ж *погода*, рос. *выгода, угода, годный, годиться*. Припускають, що псл.**godъ* також має генетичні зв'язки з лськ. *gads* “рік” [19, с. 191-192; 2, с. 544].

Дальня етимологія (зовнішня реконструкція, яка виходить за межі групи і залучає відповідники з інших мовних груп та окремих мов індоєвропейської мовної сім'ї) засвідчує генетичну спорідненість рос. *год* з лськ. *gadīgs* “здібний, поважний, шанований”, *gadīf* “здобувати, знаходити”, *gadītiēs* “бути, з'являтися”, *gūods* “честь, слава”, лит. *gūdas* “честь, слава, частування”, д.-в.-н. *gigat* “гідний, придатний”, *gatuling* “родич”, с.-в.-н. *(ge)gate* “товариш, чоловік (для дружини)”, с.-н.-н. *gaden* “подобатися”, н.-в.-н. *gätlich* “придатний”, гот. *gadilings*, д.-фризск. *gada* “об'єднувати” (пор., у Ю. Покорного первісну семантику і.-є. кореня **ghedh-* “об'єднувати”), гр. *ἄρα, καράς, χρόνος* “пора/доба, час”, гр. *ἀγαθός* “дорогий/хороший”, алб. *ngae* “випадок, вільний час” [16, с. 426].

Ці попередні етимологічні спостереження дають підстави для припущень про те, що язичницькі уяв-

лення про добро, відображені у наведених першозначеннях індоєвропейських, прагерманських та інших (передовсім, праслов'янських) етимонах, були пов'язані з необхідністю колективного виживання (єднання для полювання, для військових дій, для збирання врожаю (який визрів/є вже досяглим за певний період час для його збирання) “гожих” (гідних у значенні “сильних, міцних, придатних, вірних один одному (див. вище значення “друг, приятель”, і навіть кровно споріднених (значення “брат”)) для цього чоловіків, а також для колективного виконання ритуалу жертвопринесення (дарів) божествам за гарну погоду, завдяки якій досяг вчасно (у відповідний термін) хороший врожай, з одного боку, а також придатний для його подальшого використання, – з іншого. Честь і слава божествам за їхнє покровительство. На наше глибоке переконання, саме так слід читати етимологічні версії генетично споріднених форм: і.-е. *ghedh-, п.-герм. *gōda і псл. *godъ.

І тут у цьому ритуалі важливим було ім'я божества, до якого зверталися (і якому приносили дарунки) і яке з'являлося в уяві язичників у вигляді вже від нього матеріальних дарунків (зокрема досяглого врожаю), які символізували єднання з богами (співпричетність).

Як зазначає Д. Л. Шукуров, у язичництві магічна функція імені божества полягала у тому, що в давніх культурах без нього неможливим був жоден культ. Лише звертаючись до божества на його ім'я, можна було впливати на нього через жертвопринесення (дарунків) і ритуальну подяку тощо. Поіменований бог відгукувався на заклик свого імені, і саме так здійснювався ритуал [18, с. 216].

Пор.: першозначення і.-е кореня *ghu-to, *ghut- “те, що викликається”, а також і.-е. кореня *gheu(e)- “(ви)кликати, благодати”, а ще “жертвовна тварина, принесена божеству” та їх семантичні переходи спершу в п.-герм. форму *guthan і надалі у д.-сакс., д.-фриз. god, д.-в.-н. got, гот. guþ, д.-англ. gōd, нім. Gott та їхні значення “вища істота, божество; згодом християнський Бог; подібність Бога; Богоподібна (божественна) людина”. Імовірно, що з коренями *ghauə, *ghu-, *ghut-, *gheu(e) “викликати, закликати” семантично кореспондуються псл. *zъvati, ц.-сл. zovo, санскрит. huta- зі значенням “звати, називати”, а також укр. звати, рос. звать. Загалом першозначення цих коренів можна символічно описати як “божественна сутність, яку звать до принесеної жертви” [20].

Учений також наводить ще “одну версію, за якою п.-герм. *guþ є похідною семантико-генетичною формою від і.-е. *ghe-, в якому реконструюється значення “лити” (“той, для кого виготовляють жертвовну плиту (подібні кам'яні плити були знайдені у раннескіфських та інших курганах” – див. про це: [1, с. 12-19]) і порівнює з д.-інд. висловом “підливати масла у вогонь, жертвувати”)).

Ці та багато інших семантичних переходів аргументує в “Етимологічному словнику германських мов” В. В. Левицький і зазначає, що і.-е. корінь *ghutó-, якого сягає гот. guþ, ще не персоніфіковано називає божество “той, кого викликають у ритуалі для здійснення чуда, дива”, проте його п.-герм. дериват *gūða- уже має безпосередньо значення “Бог”. Припускають, що від цього і.-е. кореня походить ім'я вождя Gaut,

який був “обожнений” і вже від якого утворилися назви трьох германських племен: the Geats, the Goths і the Gutar.

Первісна семантика “викликати божество” і.-е. і п.-герм. коренів має очевидні зв'язки з чуттєвими уявленнями їхніх нащадків – вже давніх британців – про “надприродне створіння”, на позначення якого вживалася лексема ghost (генетичними дериватами якої є також д.-сакс. gest, д.-фриз. jest, нім. Geist “дух, привід”), похідна від п.-герм. кореня *gaistaz, що вже у д.-а. мові набула значення “дихання; добрий/злий дух, ангел/демон”, а ще значення “людина, особа, істота”, які у християнську добу трансформувалися у значення “душа, дух, життя”, адже Бога уявляли як безтілесну, нематеріальну субстанцію, що перебуває у світі духовному [3, с. 201; 21, с. 1076; 20].

Фіксуємо семантичні переходи значення “повітря” у значення “дихання” в окремих індоєвропейських мовах, зокрема у лськ. мові воно виявляється в лексемі gais, яка є генетично спорідненою з д.-а. ghost і в якій згодом розвинулися значення “живий”, “сприятливий” (повітря сприяє диханню) “хороший” (а тому воно є гарним), а також значення “світ”, “світлий”, що наявне і в семантичній структурі деривата gaisma “світло”, що, імовірно, є похідними від і.-е. *ghel “сяяти”, “виблискувати”.

Пор., в англ. мові air “повітря”, але, наприклад, значення “повітря” у швед. слові luft сягає іншого і.-е. кореня з семантикою “світ, сяяти”. При цьому відомо, що у язичників світло символізувало внутрішнє осяяння, просвітлення, уважалося явищем, яке мало космічну силу (блиск від грому, від удару метеориту), відчувалося як безмежне добро й справжня істина. Звідси, повітря було теж тотемом, якому вклонялися як Божеству: пор. англ. air “повітря”, яке має семантичні переходи у д.-а. мові у значеннях “шанувати, вклонятися”, у д.-інд. мові – “набожний”.

Ці стислі етимологічні версії імовірного генетичного походження імені концепту GOOD необхідні для розкриття його діахронного ядра, де такі філософські (морально-етичні) й релігійні поняття, як душа і дух сформувалися внаслідок їх сакралізації спершу в язичницькій сфері, а згодом і в християнській. І в обох цих традиціях душа уявлялася як життєве начало, яку пов'язували з матеріальним тілом людини, але яка відповідала “за внутрішній світ людини, за її настрої, переживання та почуття” [7, с. 445]. Тимчасом дух (дихання) пов'язували з безсмертною частиною душі й уважали носієм розуму.

Очевидно, що під впливом християнства п.-герм. форма іменника *guthan, що мала значення “викликати дух божества” і належала до категорії середнього роду, поступово трансформувалася уже в д.-а. мові в іменник чоловічого роду gōd (християнський єдиний Бог-Отець).

Ця д.-а. назва gōd “deity” була синонімічною за семантикою до латинського номена dues (назва бога в римському пантеоні). Обидві лексеми паралельно вживалися в англійській мові давнього періоду. Але тут слід згадати ще версію семантичних рефлексів значення “вище божество” з символікою гот. слова ansuz (брит. os – “ас”), яке мало теж значення “вище божество”, але винятково в пантеоні богів германців

(божественна сила, шлях до богів для пізнання себе, яка дасть змогу збагнути тайни вищого устрою світу/істини/буття) і не пов'язувалося з християнським Богом. Символічно “Ансуз” асоціювався як “розум/дух” і уявлявся як повітря, необхідне для підтримки життя в будь-якій формі. Також цей символ виконував роль посередника, бо саме завдяки повітрю утворюються звуки, які в безповітряному просторі не поширюються. З цієї причини звук, слово, спілкування тощо – головні відповідники з “Ансуз”. У магії, тобто в ритуалі, всі звуки і слова дуже важливі. Через слово встановлюється зв'язок з богами, і ця традиція дійшла і до християнства у вигляді молитви.

Тому вже в добу християнізації у давньоанглійській мові саме слово *gōd* (а індоєвропейсько-латинізоване *deus* у значенні “християнський Бог”) стає поступово історизмом і вживається надалі в англійській мові в його дериватах зі значенням “день”) закріплюється на позначення Бога/Господа.

Наведені етимологічні версії первісних значень і.-е. коренів, які відображають уявлення індоєвропейців і прагерманців, а згодом і давніх британців про добро дають змогу визначити його ядерну етнічну константу, сформовану в їхній свідомості і пов'язану передовсім із символікою єднання як одного з одним, так і єднання з божеством, по-перше, для пізнання істини (відчуття справжнього його існування і шанування порядків, установлених у природному світі) як відчуття бога і його сили і віри в неї, а, по-друге, для отримання від цього єднання, насамперед, **матеріа-**

льних благ (поки ще морально-етичний/духовний смисл не простежується в першозначеннях символіки добра) як винагороду (у вигляді тих дарів, за якими зверталися до божества) за поклоніння божествам через ритуал жервопринесення.

І не випадково, що генетичними відповідниками і.-е. кореня **ghedh* і всіх його похідних, зокрема і *gōd*, є такі д.-а. найменування, як *gesæ* “власність, багатство, добробут, щастя”, *gestreon*, *gaersum* “багатство, скарби”, *gold* “коштовності” і безпосередньо *goods* “майно”.

Висновки. Відтак, діахронне ядро ціннісно-етичного концепту GOOD формувалося навколо таких основних першозначень, як “богобоязнена людина”, “дружня людина”, “гідний чоловік”, а також “зацікавлена людина в отриманні матеріальних благ не у розумінні накопичених статків, а як прихильність/опіка богів”, тобто у значенні “божественна людина”. У давньоанглійській мові лексема *gōd* функціонувала у значенні “чудовий; цінний; бажаний, сприятливий, корисний; заповнений, цілий, закінчений” щодо абстрактних понять і дій; “доброчлива, добродісна, обожнена/божественна” людина, і ці ж характеристики стосувалися поняття душа, які ймовірно стали результатом семантичного переходу першозначень “гідний, придатний здібний”. А починаючи з 13 ст. у семантичній структурі *gōd* розвинулося значення “милосердна людина”, що дає підстави говорити про набуття цим поняттям морально-етичних ознак.

ЛІТЕРАТУРА

- Алексеев А. Ю. Каменный жертвенник или база антропоморфного изваяния? (к этнической принадлежности Келермесских курганов)/Ю. А. Алексеев // Эпоха раннего железа: сб. науч. тр. к 60-летию С. А. Скорого. Серия “Археология и древняя история Украины”. Киев – Полтава, 2009. С.12-19.
- Етимологічний словник української мови/Інститут мовознавства імені О. О. Потебні [гол. ред. О. С. Мельничук]. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 1. 632 с.
- Левицкий В.В. Этимологический словарь германских языков. Том I.- Винница: Нова Книга, 2010. – 616с.
- Маковский М. М. Историко-этимологический словарь английского языка. Москва: Издательский дом “Диалог”, 1999. 416 с.
- Маковский М. М. Язык – миф – культура. Символы жизни и жизнь символов/Марк Михайлович Маковский. – Москва: Русские словари, 1996. 330 с.
- Меркулова О. А. Семантические законы и образ мира/О. А. Меркулова // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. Воронеж, 2008. № 3. С. 39-42.
- Словник української мови: в 11 тт./АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда.- К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 2. С. 323.
- Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры/Юрий Сергеевич Степанов. Москва: Языки русской культуры, 1997. 824 с.
- Тищенко О. В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі/[монографія]/Олег Володимирович Тищенко. Київ: Київський державний лінгвістичний університет, 2000. 236 с.
- Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике/Никита Ильич Толстой. Москва: Индрик, 1995. 509 с.
- Топоров В. Н. Исследования по этимологии и семантике: В 2-х т./Владимир Николаевич Топоров // Индоевропейские языки и индоевропеистика. Т. 2. Москва: Языки славянских культур, 2006. 544 с.
- Топорова Т. В. О древнеисландских формулах хаоса и конца мира и их индоевропейские соответствия/Т. В. Топорова // Вопросы языкознания. 1994. № 4. С. 48-51.
- Топорова Т. В. Об антропоцентризме древнегерманского космогонического мифа/Т. В. Топорова // Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке. Москва: Индрик, 1999. С. 252–261.
- Топорова Т.В. Об оппозиции “темный мир”/“светлый мир” в древнегерманской космогонии/Т.В. Топорова // Вопросы языкознания. 1998. № 2. С. 39-48.
- Тресиддер Дж. Словарь символов/Дж. Тресиддер/пер. с англ. Москва: ФАИР-ПРЕСС, 2001. 448 с.
- Фасмер М. Этимологический словарь русского языка/пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва. 2-е изд., стер. Москва: Прогресс, 1986. Т. 1. 576 с.
- Цывьян Т. В. Лингвистические основы балканской модели мира/Т. В. Цывьян. – Москва: Наука, 1987. 297 с
- Шукуров Д. Л. Герменевтика божественного имени // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2013. № 6 (24). Ч. 1. С. 216-218.
- Этимологический словарь славянских языков (Праславянский лексический фонд)/[под ред. О. Н. Трубачева]. Москва: Наука, 1979. Вып 6. С. 191-192.
- Online etymology dictionary. URL: <https://www.etymonline.com/>
- Pokorny J. Proto-Indo-European Etymological Dictionary // Indo-European Language Association. 3441p.

REFERENCES

1. Alekseev A.Yu. A stone altar or the base of an anthropomorphic statue? (to ethnic belonging of Kelermesskiy barrows)/Yu. A. Alekseev // The Epoch of early iron: Collection of proceedings to the 60-th anniversary of S. A. Skorogo. Part "Archaeology and ancient history of Ukraine". Kiev-Poltava, 2009. P.12-19.
2. Etymological dictionary of the Ukrainian language/Potebnia Institute of linguistics [ed. in chief O. S. Melnichuk]. Kyiv: Naukova Dumka, 1982. Vol. 632p.
3. Levitskiy V.V. Etymological dictionary of Germanic languages. Volume I.- Vinnitsa: Nova Kniga, 2010.- 616p.
4. Makovskiy M.M. Historical and etymological dictionary of the English language. Moscow: Publishing House "Dialogue", 1999. 416p.
5. Makovskiy M.M. Language-myth-culture. Life symbols and life of symbols /Mark Mihaylovich Makovskiy.-Moscow: Russian dictionaries, 1996. 330p.
6. Merkulova O.A. Semantic laws and image of the world/O. A. Merkulova // Bulletin of Voronezh state University. Part: Linguistics and intercultural communication. Voronezh, 2008. №3. P.39-42.
7. Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes/Academy of Sciences of the Ukrainian SSR. Institute of linguistics; ed.- K.: Scientific thought, 1970-1980. Vol.2. P. 323.
8. Stepanov Yu. S. Constants: Dictionary of Russian culture/Yuriy Sergeevich Stepanov. Moscow: Languages of Russian culture, 1997. 824p.
9. Tishchenko O.V. Ritual semantics in the Slavic language domain/[monograph]/Oleg Volodymyrovych Tishchenko. Kyiv: Kyiv state linguistic University, 2000. 236 p.
10. Tolstoy N.I. Language and popular culture. Essays on Slavic mythology and ethnolinguistics/Nikita Ilich Tolstoy. Moscow: Indrik, 1995. 509p.
11. Toporov V.N. Research in etymology and semantics: in 2 vols./Vladimir Nikolaevich Toporov // Indo-European languages and Indo-European studies. Vol.2. Moscow: Languages of Slavonic cultures, 2006, 544p.
12. Toporova T.V. About the old Icelandic formulas of chaos and the end of the world and their Indo-European correspondences /T.V. Toporova // Voprosy Jazykoznanija. 1994. № 4. P. 48-51.
13. Toporova T.V. On the anthropocentrism of the ancient Germanic cosmogonic myth/T. V. Toporova// Logical analysis of language. The image of individual in culture and language. Moscow: Indrik, 1999. P. 252-261.
14. Toporova T.V. About the opposition "dark world"/"light world" in the ancient Germanic cosmogony/T. V. Toporova // Voprosy Jazykoznanija. 1998. № 2. P. 39-48.
15. Tresidder J. Dictionary of symbols/Jack Tresidder/transl. from Engl. Moscow: FAIR-PRESS, 2001. 448p.
16. Vasmer M. Etymological dictionary of Russian Language/transl. from Germ. and suppl. by O.N. Trubachov. 2-nd edition, Moscow: Progress, 1986. Vol. 1. 576 p.
17. Tsyvivan T. V. Linguistic foundations of the Balkan model of the world/T. V. Tsyvivan.- Moscow: Nauka, 1987. 297 p.
18. Shukurov D. L. Hermeneutics of the divine name// Philological Sciences. Issues of theory and practice. Tambov: Gramots, 2013. No. 6 (24). Part 1. P. 216-218.
19. Etymological dictionary of Slavonic languages (proto-Slavonic word stock)/[edited by O. N. Trubachev]. Moscow: Nauka, 1979. Issue 6. P.191-192.

Reconstruction of the diachronic core of the concept Good (based on Indo-European, Proto-Germanic and Old English primary meanings)

N. Stefanova

The article deals with the discussion of ontological essence of such mental formations as concepts which have a deep diachronic nature and which was laid in the period of formation of primitive pagan worldview of ancient ethnic groups, in particular the Indo-Europeans. Truth, beauty and good also belong to them. The author reveals the essence of the concept as a deep mental construct with a complex network of conceptual features formed by combining various initial semantic features of designated concepts which were formed on the basis of the displaying means of their content of the internal form of concept names. The main attention is focused on the identification of the origins of each individual feature, which objectifies them primarily in the value dimension and reflects the collective archetypes of the British about a certain concept. Effective methodological algorithm has been developed for the reconstruction of these representations which are retained and reflected in primary meanings of the name of concept GOOD and which constitute his diachronic core. In the article we apply the method of semantic reconstruction to restore primary meanings of lexeme *good*, in particular semantic transitions in different derivatives, which reach Indo-European and Proto Germanic etymons and demonstrate the connection with the semantic reflexes of other non-Germanic languages. The main primary meanings concern Indo-European roots **ghu-to*, **ghut-* "that which is invoked" and also Indo-European root **gheu(e)-* "to call, invoke" and "divine entity summoned to a sacrifice" with their semantic transitions in Proto Germanic **guthan* and then Old Saxon, Old Frisian *god*, Old High German *got*, Gothic *guþ*, Old English *gōd* and their meanings "supreme being, deity; the Christian God; image of a god; godlike person". Non Germanic forms correspond with these meanings: Old Slavonic **zvati*, Sanskrit *huta-* with meaning "to call, invoke" and Ukrainian *zvaty*, Russian *zvati*. On the basis of these etymological observations we made an assumption that original symbolics of reconstructed primary meanings can be described as "divine entity summoned to the sacrifice". We hypothetically conclude that mentalising of ideas about good occurred during a long historical and evolutionary period, first in the ancient mythological and syncretic consciousness of the Indo-Europeans and then Germanic people and it was associated with the performance of the ritual of collective unity for the worship to deities for material welfare which brought them a sense of internal psychological satisfaction and a certain sense of fear in case of disfavor of the gods. Due to the spread of Christianity and the formation of monotheism these ideas are transformed into Old English lexeme *gōd* "virtuous, pious, divine" person and fixed as ethnic constant of religious and Christian consciousness of the ancient British. Since 13-th century the meaning "merciful person" has developed in semantic structure of *gōd*, it gives grounds to speak about the acquisition of this concept of moral and ethical characteristics.

Keywords: concept GOOD, diachronic core, semantic reconstruction, primary meaning.

Методологія поетико-нараторологічного аналізу казкових етнонарративів (на матеріалі австралійських художніх текстів для дітей)

А. О. Цапів

Херсонський державний університет, Херсон, Україна
Corresponding author. E-mail: alyatsapiv@i.ua

Paper received 27.09.19; Accepted for publication 12.10.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-210VII61-13>

Анотація. У статті запропоновано розроблену авторкою методологію поетико-нараторологічного аналізу казкових етнонарративів для дітей. Витлумачено поняття казкового етнонарративу та продемонстровано поетапний аналіз казкового етнонарративу «Снаглпот і Кадлпай» австралійської авторки Мей Гіббс. Поетико-нараторологічний метод аналізування спрямовано на виявлення способів побудови особливого типу етнонарративу, виокремлення головних прийомів нарації, реконструкцію моделі нарації та з'ясування етнокультурної специфіки австралійського етнонарративу для дітей.

Ключові слова: казковий етнонарратив, поетико-нараторологічний аналіз, прийом нарації, етнокультурна специфіка, нарація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Засадничими положеннями у теоретико-методологічних підвалинах дослідження нарративного тексту постають наукові праці нараторологів-структуралістів Жеррара Женетта [4], Вольфа Шміда [12], постструктуралістів Міке Баль [14], когнітивістів-нараторологів Алана Палмера [25], Моніки Флудернік [18], Девіда Германа [22], Яна Албера [13], лінгво-стилістичні дослідження конструювання нарративних текстів Майкла Тулана [28], принципи текстотворення постмодерністських текстів Оксани Андріївни Бабелюк [1]. За останнє десятиріччя в українській науковій спільноті набирають обертів нараторологічні дослідження, присвячені вивченню нарративних стратегій текстотворення (Савчук, 2016) [11], нарративних категорій прозових текстів (Лещенко, 2018) [9], мультимодального аспекту нараторологічних досліджень (Білецька, 2016, Єфименко 2018) [2; 3]. Сьогодні очевидно постає тенденція до вивчення саме культурологічної специфіки художніх текстів для дітей, у яких відбито світосприйняття, ідеологічні переконання, міфопоетику певної лінгвокультури (Nikolajeva, 2016, Zipes, 2012;) [24; 29].

Формулювання мети і завдань. Метою наукової розвідки є розробка та імплементація методології поетико-нараторологічного аналізу казкових етнонарративів, що спрямована на виявлення принципів нарративного конструювання казкових етнонарративів та виявлення їх лінгвокультурної специфіки. Міфопоетика, як домінуюча характеристика творення австралійських казкових етнонарративів, реалізується та розкривається у казкових етноперсонажах, етнохронотопі, моделі нарації казки як способу її конструювання автором. **Завдання** дослідження полягає у демонстрації поетапного аналізування казкового етнонарративу, що уможливило з'ясування його *нарративної, нараційної та етнокультурної специфіки*.

Матеріалом дослідження слугував казковий етнонарратив «Снаглпот та Кадлпай» (переклад наш – А.Ц.) австралійської письменниці Мей Гіббс.

Переосмислив тлумачення нарративу у термінах Моніки Флудернік [18] та розуміння етнонарративу Хансем Хансеном [21], у контексті нашого дослідження вважаємо, що *казковий етнонарратив* – це історія про фікційний/казковий світ, маніфестована вербальними та візуальними способами нарації, домінуючою властивістю якої є міфопоетика австралійської автохтонної культури, а всі будівельні нарративні елементи мають етноспецифічне забарвлення/компонент. *Сама історія (нарратив)* є результатом розгортання етноархетипів австралійської

лінгвокультури (імплицитних ознак, вилучених з етноархетипів/етнореалій); анімалістичні та флористичні *персонажі* казкового етнонарративу – коали, вомбати, посуми, суцвіття евкаліпту – є *етноперсонажами*, котрі відбивають етнореалії австралійської флори та фауни. *Художній час та простір* казкових етнонарративів, тобто хронотоп, який у контексті нашої роботи постає як *етнохронотоп*, втілює етнореалії австралійської лінгвокультури і є унікальним за відсутності його аналогів у казках інших лінгвокультур. *Нарація* є способом *аранжування* казкового нарративу, що включає розташування композиційно-сюжетних блоків, членування тексту на нарративні епізоди, вкраплення нараційних маркерів-активаторів. Відтак, *модель нарації* постає лінгвокогнітивним утворенням, вписаним у нарративну структуру казкового етнонарративу, яку можна реконструювати та сконструювати у вигляді абстрактної схеми (моделі).

Виклад основного матеріалу дослідження. Поетапна методологія аналізування казкових етнонарративів.

Перший етап поетико-нараторологічного методу аналізування казкового етнонарративу передбачає: *по-перше* здійснення інформаційної розвідки щодо контексту створення казкового етнонарративу, а саме відомостей про авторку та всі екстралінгвальні чинники, що вплинули на формування її творчості та створення художніх текстів для дітей; *по-друге* аналізування композиційного *аранжування* художнього тексту, зокрема членування тексту на композиційні блоки та нарративні епізоди у межах кожного блоку. Під нарративним епізодом розуміємо окремий автосемантичний текстовий фрагмент. У нарративному епізоді відбито певну подію з життя персонажа, що припадає на один відрізок часу і відбувається в одному топосі, тобто має локально-темпоральну фіксованість. Нарративні епізоди корелюють із елементами композиційного членування тексту – експозицією, зав'язкою, кульмінацією, спаданням дії та розв'язкою. Нарративний епізод відображає подію з життя персонажа і підпорядковується загальній сюжетній лінії.

Отже, на першому етапі дослідження здійснено розвідку щодо історії створення казкового нарративу та відомостей про його авторку.

Розвиток австралійської літературної традиції пов'язано із низкою екстралінгвальних чинників, зокрема історичними передумовами створення Австралії як країни і заселення її територій європейцями. Змішання культур, втрата аборигенними жителями свободи і територій,

асиміляція європейських переселенців призвели до нівелювання та майже повного знищення австрійської автохтонної культури.

Становлення австралійської літератури для дітей. Становлення австралійської літератури для дитячої читачької аудиторії відбувалось у площині одночасної взаємодії та опозиції британської літературної традиції та відродження автохтонної австралійської культури [26, с. 282]. Відправною точкою у становленні дитячої літератури в Австралії слугує книга, що побачила австралійський світ у жовтні 1841 року “*A Mother’s Offering to Her Children: by a Lady, Long resident in New South Wales*”, авторка якої більше сторіччя залишалась для всіх невідомою. Лише наприкінці ХХ сторіччя найвпливовіша дослідниця дитячої австралійської літератури Марсі Мур вивчила архіви та всі матеріали і розкрила суспільству таємницю своєї пращурки Шарлотти Аткинсон (Бартон), яка переїхала з Англії до Австралії у 1827 році і якій судилося стати матір’ю першої австралійської жінки-письменниці (native-born) Луїзи Аткинсон і авторкою першого нарративу для дітей, виданого в Австралії. Наратив побудовано у формі діалогу Місіс Савіл (Mrs. Saville) та її чотирьох дітей Кларі, Емми, Джуліуса та Люсі [17].

Дослідники австралійської казкової нарративної традиції нерідко називають процес відродження автохтонної культури процесом переміщення казкових персонажів до австралійського світу Бушу, що уможливило розкрити сутність національної ідентичності австралійців [17, с. 3]. Так звана «Австралізація» (Australianisation) стала мейнстрімом у розвитку літературної традиції Австралії і крок за кроком створила унікальний текстовий світ австралійських казок Бушу.

Перші художні тексти для дітей, що з’явилися в Австралії у період з 1870 до 1910 і які позиціонувались як *саме австралійські*, можна було легко ідентифікувати за їх назвою. Вона, як правило, містила «австралійську» складову: “*Australian fairy tales*” (Westbury, 1897), “*Australian wonderland: A fairy chain*” (A.A.B. and Helumac, 1899), “*Mr. Bunyip or Mary Somerville’s ramble: An Australian story for children*” (Lockeyear, 1891), тощо [19]. Авторі перших творів для дітей намагались адаптувати відомі їм мотиви і сюжети Європейських казок до казкових «ландшафтів» Австралії, хоча літературні критики іноді їх звинувачували у створенні казок з австралійськими персонажами для Європейців. Нове покоління авторів, які переселились до Австралії ще дітьми, або вже народились на австралійській землі і увібрали менталітет австралійського етносу, створювали принципові інші твори, які науковці називають *indigenous* або *authentic* [26]. Однією з автохтонних казок і постають пригоди суцвіт’я евкالیптового дерева Снаглпота та Кадлпая етнонарративу Мей Гіббс “*Snugglepot and Cuddlepie*”. Аналізований казковий етнонарратив було створено у 1918 році авторкою Мей Гіббс, яка у юному віці переселилась з родиною з Англії до Австралії і все дитинство провела в австралійському Буші. Саме дитячі спогади надихнули письменницю на створення унікальних персонажів і втілення їх у вербальну та візуальну площину казкового нарративу.

Другий крок поетико-наратологічного аналізу передбачає членування казкового нарративу на нарративні епізоди та здійснення їх сюжетно-композиційного аналізування. Так, казковий нарратив “*Snugglepot and Cuddlepie*” ми умовно поділяємо на такі нарративні епізоди:

Експозиція казкового етнонарративу (експозиційний нарративний епізод)

Знайомство з Бушем головними персонажами казки Снаглпотом та Кадлпаям, їх зовнішністю, оточенням та умовами життя.

Зав’язка (нарративний епізод-зав’язка)

• Мюлюки-горішки Евкالیпту Снаглпот та Кадлпай дізнаються від Кукабари про існування Людини і вирішують піти на її пошуки

Основна частина (нарративні епізоди розгортання подій казкового нарративу та кульмінація)

• Пригоди Снаглпота та Кадлпая у Буші, їх знайомство із Містером Лізардом та підступною Місіс Снейк
• Зустріч із Людиною
• Дружба із маленькою Блосом
• Потрапляння у пастку

Фінальна частина казкового етнонарративу

Друзі рятуються з печери Місі Снейк, обіймають один одного і живуть щасливо у своєму рідному Буші

Рис. 1. Розташування ключових нарративних епізодів казкового етнонарративу “*Snugglepot and Cuddlepie*”

На другому етапі у роботі виявляємо головних та другорядних персонажів казки, а також інтерпретуємо особливості художнього часу і простору казкового етнонарративу.

Персонажами казки постають суцвіт’я евкالیпту

(*Gumnut babies*) Snugglepot та Cuddlepie, пухленькі (...they grew strong and fat) малюки, які мирно живуть у своїй домівці – евкالیптовому дереві Бушу серед інших дітей-горішків і квітів (*Blossoms and Nut*). Усі персонажі казки – мешканці австралійського Бушу, які у контексті

дослідження класифікуємо як етноперсонажів: *Mr Kookaburra* (Кукабарра), *Mr Blue-cap* (синя синиця), *Cicadas* (цикади), *Owl* (сова), *Mr Lizard* (ящірка), *Native Bears* (коала), *Mrs Snake* (змія), *Possum* (опосум), *Lilly Pilly* (мураха-бульдог), *Banksia man* (плід дерева банксія), *Nuts* (оріхи), *Blossoms* (суцвіття).

Художній простір і час (хронотоп). Часові маркери “*Once day...*” [20, с. 6], свідчать про розмитість темпоральних меж, що є загалом типовим для казки. У австралійських казках *One day* корелює із часом *Dreaming*, *усюдишцим періодом* пізнання своєї історії та усвідомлення власної ідентичності.

Всі без виключення міфи та легенди австралійських аборигенів пов’язані з Дрімтайм або Дрімінг (*Dreamtime* or *Dreaming*), що є системою вірувань та конгломератором знань про створення Духами-пращурами всього живого на землі. Австралійські аборигени емігрували до Австралії з південної Азії більше 60 000 років тому. Усі історії австралійців про створення світу пов’язані саме з “*Dreamtime*”, у якій віддзеркалено всі духовні та фізичні аспекти життя аборигенів. Дрімінг – це найсакральніший і водночас найзагадковіший період у розвитку австралійської культури. Дрімінг є періодом заснування австралійської культури, створення австралійського континенту, його флори і фауни. Йому завдячують всі аборигенні племена своїм життям. Створення всього живого на землі Духами-пращурами (*Ancestor Spirits*), які повстали з землі або моря, відбито у численних міфах аборигенів Австралії. У міфічних сюжетах розгортаються мотиви заснування світу, появи сонця і місяця, усіх тварин – ему, кенгуру, дінго, коали, пояснюється поява артефактів, культурних цінностей [23, с. 65–66]. Дрімінг є одночасно минулим, теперешнім та майбутнім австралійців. Обряди ініціації, вплетення вірувань Дрімінг у сюжети міфів, танців, казок здійснюється австралійцями для того, щоб зберегти квант найважливіших знань, передавати наступним поколінням найважливіші ідеї та спогади. Тотемізм аборигенів Австралії – їх віра у Богів у вигляді тварин та рослин – становить основу специфіки їх мислення, світосприйняття, вірувань. Кожне плем’я називало себе на честь істоти, яка за їх віруваннями створила цей світ. Так, існувало Плем’я Кенгуру, Плем’я Ему, Племя Ворона. Аборигени вірили, що у час *Dreaming* жили саме тварини, які поводитись як люди, Боги, мали багато містичної та сакральної сили. Кожне з племен Австралії мало своє особливе слово, яке номінувало *Dreaming*, на кшталт *Emu Dreaming*, *Lizard Dreaming*, *Honey Ant Dreaming* [27, с. 83].

Корінні австралійці усвідомлюють себе не власниками австралійської землі, вони позиціонують себе як частину своєї рідної землі, вони є єдиним цілим, так само як Дрімінг, що одночасно постає структурою суспільства, правилами соціальної поведінки, обрядовими ритуалами, наративами про створення австралійського всесвіту, кожною клітинкою австралійської культури. Дрімінг є тією усюдишцию матерією, що створює точки перетину минулого, теперішнього і майбутнього австралійців. Після того як священні Духи-пращури створили австралійський всесвіт, вони трансформувались у тварин та природні стихії, а тому залишились безсмертними і усюдишцими донині [17; 19; 27]. Такі уявлення австралійців про свою ідентичність, своє коріння та історію втілюються у казкових етнонаративах Мей Гіббс як у етноперсонажах, так і казковому дрімінгхроносі.

Місцем, в якому відбуваються пригоди, є ліси австралійського Бушу, а головні персонажі живуть на Евкалиптовому дереві. Енциклопедичні джерела засвідчують, що дерева Евкалипту належать до роду дерев, які домінують у деревній флорі Австралії. У казці евкалиптове дерево, домівка головних героїв, постає символом всього Бушу як рідного місця австралійського автохтонного населення. У перекладі *bush* означає «чагарник, зарості», Буш постає для австралійського корінного населення символом національної ідентичності, частиною Дрімінг світу, що залишається флористичним символом австралійської лінгвокультури повсякчас [16; 23]. Якщо сам Дрімінг не має фізичного втілення, то Буш власне став симбіозом вірувань, легенд та флористичним індикатором рідної місцевості для австралійців. Саме тому топосом казкового етнонаративу постає не чарівна країна, не Лондон або Канзас, а саме **Буш**.

На третьому етапі з’ясовуємо тип наратора та нарататора казкового етнонаративу, виявляємо вербальні та візуальні нараційні прийоми створення казкової оповіді.

У сучасній науці про природу художнього твору читання розглядається як комунікативний акт між автором і читачем, здійснюється за допомогою тексту та всіх його комунікативних підсистем [7, с. 31]. Художній твір постає результатом співтворчості письменника та читача. Автор спілкується із читачем твору (своїм сучасником, нащадком), який усвідомлює, інтерпретує, переосмислює твір, спираючись як на власний досвід, так і на естетичний досвід письменника [10, с. 364]. Художній текст – це комунікативний феномен, свого роду медіум, що дозволяє здійснювати комунікацію у необмеженому часі та просторі [6, с. 1]. У художньому тексті референтний простір постає продуктом діяльності авторської свідомості, суб’єктивною ментальною моделлю дійсності, цілісним мікрокосмом квазіреальності [там само].

У такому сенсі автор виступає суб’єктом, котрий здійснює художню комунікацію і конструює оповідь у такий спосіб, щоб досягти максимального емпатичного впливу на об’єкт/адресата художнього мовлення. Фактор адресата є магістральним у досягненні взаєморозуміння між учасниками художньої комунікації, оскільки досвід, вік, обізнаність, інтереси і вподобання об’єкта художньої комунікації обов’язково враховуються. Спілкування письменника з читачем здійснюється через художній текст, і реалізується у наративних сутностях наратора як оповідної інстанції та нарататора як вбудованого у художній текст об’єкта художньої комунікації. У казковому етнонаративі наратор часто звертається до свого нарататора, яким виступає дитина (як ідеалізований читач-дитина певного віку). Так, наратор здійснює комунікацію у площині художнього тексту і надає певні пояснення-коментарі, як-от щодо незвичної зовнішності головних персонажів: “*Here then lived Cuddlepie, side by side with Snugglepot, and they grew strong and fat as you can see them in the pictures*”. Унікальні етноперсонажі вперше з’являються саме на сторінках казки Мей Гіббс, яка є не лише авторкою тексту, а й ілюстрацій, що виступають конгломератом необхідної додаткової інформації, яку значно легше усвідомити саме через візуальне сприйняття (див. рис. 2).

Казковий етнонаратив Мей Гіббс реалізується у мультимодальному тексті, в якому взаємодіють два семіотичні коди – вербальна (текстова) та візуальна (ілюстративна) інформація. У контексті нашого дослідження, ілюстрації, подані на сторінках казки, розуміємо як візуальний спосіб

нарації. Візуальні зображення несуть певне інформативне навантаження і разом із вербальною нарацією створюють єдиний нарративний простір казкового етнонарративу. У наведеному прикладі на ілюстрації зображено пухких малят-суцвіть евкалипту. Авторка втілює свій задум щодо зовнішності етноперсонажів через візуальний спосіб маніфестації і у такий спосіб створює єдиний образ, що існує у її творчій уяві і в уяві читачів казки, які точно знають як виглядають Снаглпот та Кадлпай.

Рис. 2. Етноперсонажі казкового нарративу “Snugglepot and Cuddlepie”

Казковий етнонарратив “Snugglepot and Cuddlepie” було створено вже у ХХ сторіччі, коли розвивалась інфраструктура країни. Казковий Буш постає у етнонарративі досить сучасним, оскільки інкорпорує елементи справжнього австралійського лісу та сучасного міста із його комунікаціями та устроєм. Так наприклад, у Буш-світі Снаглпота та Кадлпая є таксопарк (*cabstand*), а на таксі (*cab*) можна пересуватись будь-куди.

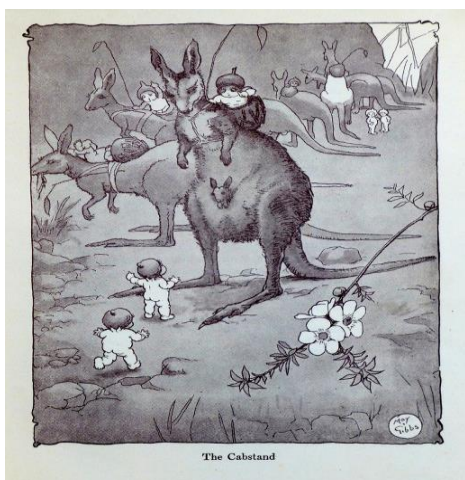

Рис. 3. The cabstand казкового Бушу

В етнонарративі таксі має унікальний вигляд, оскільки це не машина зі світу людей, у Буш-світі таксі – це кенгуру, а його сумка – це місце для пасажирів. Вербальна та візуальна нарація в етнонарративі створює єдиний інформаційний простір, що слугує платформою для створення особливого нарративу. У тексті йдеться про *cab* (“Why, there is a *cabstand*,” cried Snugglepot. “Let’s take a *cab* and drive round”) і не надається деталізації щодо власне формату таксі, всю інформацію маніфестовано на ілюстрації, з якої стає очевидним унікальність Буш-транспортного засобу (див. рис. 2)

У казковому етнонарративі є магазини (*So they went in and bought two biggest hats in the shop*), товари секондхенд (*Snugglepot and Cuddlepie bought two little secondhand houses from a wayside shop*) басейн (*the diving pool*) буш-

магістралі (*busy highway*), вечірки (*Mrs Kookaburra’s dinner party*), у Буш-світі є поліцейські (... *a big Grey Possum on his road... They are policemen at night time because they can see in the dark*) та редактори газетних Буш-видань (*There, they were surprised to see an Editor writing all about them in his newspaper*). Евкаліптові малюки-горішки мають сучасний буш-устрій дня, вони приймають душ водою з листя дерева (*The Blossom was taking her bath*). Утім, чим ближче евкаліптові малюки до сучасних об’єктів на кшталт театру, тим більше вони зливаються зі світом людей і характерними йому правилами та устроями. Снаглпот та Кадлпай вбираються у костюми і обирають для себе офіційні аксесуари (*So Snugglepot bought that suit and a nice walking stick also*), хоча у своєму рідному Буші герої мали із одягу лише капелюшки та кілька листочків.

У наведеному текстово-ілюстративному фрагменті, візуальне зображення є засобом реалізації нараційного прийому «просторового розширення», що доповнює текстову інформацію щодо місця подій та учасників святкового заходу, а також апелює до творчої уяви читача і тим самим надає йому простір для фантазії. *That night, when the moon was up, they danced before the big Bears. (You can only see one in the picture – the other is higher up).*

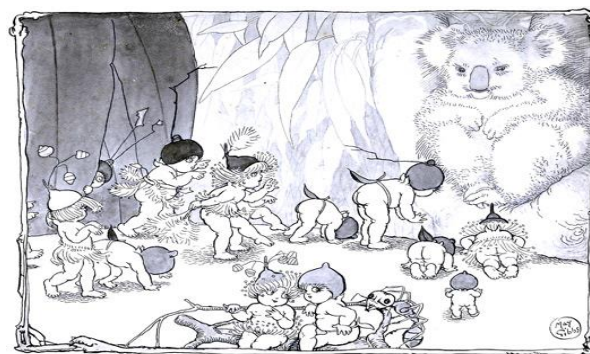

Рис. 4. Наративний епізод «Буш-вечірка»

Малюнок та коментар наратора свідчать, що читач може вийти за рамки малюнка і створити власну модель казкового наративного епізоду. У наративному епізоді текстовий і візуальний фрагменти доповнюють один одного, водночас потребують наявності третього елемента, уяви читача, для створення єдиної голографічної картини (*the other is higher up*).

У наступному прикладі текстово-ілюстративного фрагменту казкового етнонарративу малюки Снаглпот та Кадлпай вирушають до магазину за капелюхами:

Snugglepot and Cuddlepie were charmed. “Let us buy two hats for the frogs who helped us,” said Cuddlepie. “They can give them to their wives.”

“Good idea”, agreed Snugglepot. So they went in and bought the two biggest hats in the shop. (You can’t see them in the picture – they are in another part of the shop)

Ілюстрація займає весь простір сторінки і у наративному епізоді домінує над текстовою інформацією. Авторка зображує не звичайний магазин, у якому на полицях та манекенах розташовані різноманітні капелюхи, а унікальний буш-магазин, що знаходиться просто неба у затишному лісі. Усі капелюхи майже повністю подібні і нагадують верхівку горіха, демонстративними стендами виступають невеликі гілки дерев, а дзеркалом – маленьке озеро. У дужках наратор додає коментар щодо локації головних героїв Снаглпота та Кадлпая, зауважуючи, що на

малюнку їх не можна знайти, адже вони знаходяться у іншій частині магазину (*You can't see them in the picture – they are in another part of the shop*). У наведеному контексті реалізується візуальний наративний прийом «розширення простору», що по-перше, деталізує та унаочнює явища, про які заявлено у текстовому фрагменті (shop), а по-друге, відкриває простір для уяви читача. Наратор наче створює лише половину картинки, а другу його частину пропонує відтворити у своїй уяві читачеві.

Рис. 5. Буш-магазин капелюхів

На четвертому етапі дослідження реконструюємо та конструюємо модель нарації казкового етнонаративу.

Казковий наратив постає двошаровим (двокомпонентним) утворенням, що складається власне з самої історії – наративу та способу її конструювання – нарації. У дослідженні вважаємо, що у способі конструювання казкового наративу відбито культурну специфіку австралійської лінгвокультури. *Модель нарації* розуміємо як лінгвокогнітивний конструкт, що є вписаним у наративну структуру казкового етнонаративу. Казковий етнонаратив будується за певною моделлю, реконструюючи яку ми створюємо абстрактну схему. Реконструкція та конструювання моделі відбувається у декілька етапів, що охоплюють аналізування тексту казки та широкого контексту її створення.

Авторка казки про евкаліптових малюків та її численних сіквелів є представницею австралійської лінгвокультури. Мей Гіббс переїхала до континенту ще маленькою і виросла в атмосфері мальовничих ландшафтів Бушу. Мей була знайома із міфами про світобудову, віруваннями, традиціями австралійців. Австралійська ментальність, притаманна корінним жителям континенту, є одним із рушійних чинників, що впливає на спосіб побудови художньої оповіді автором. Аналіз сюжетно-композиційної будови казкового етнонаративу “Snugglerpot and Cuddlerpie” засвідчує динамічність сюжету та певну циклічність, що відбивається у повторюваності наративних епізодів як автосемантичних наративних фрагментів тексту, у яких розгортається та завершується певна подія. Ланцюжок таких подій, реалізованих у наративних епізодах казки, формує загальну сюжетну лінію етнонаративу. Так, наратив як історія – це пригоди евкаліптових малюків Снагглпота та Кадлпая. Малюки мирно мешкали на дереві, аж поки не почули про існування містичної істоти (Human) і не вирішили відправитись у подорож у пошуках невідомого для них людського створіння. Ініціальний

та фінальний наративні епізоди казки перегукуються на початку та наприкінці історії.

Мотив казкового етнонаративу – подорож у пошуках невідомого і повернення додому. Історія, що реалізується у казці, побудована на розгортанні пригод головних персонажів, які крокують стежинами Бушу, щоб побачити цікавий для них об’єкт (Human). У контексті нашого дослідження вважаємо, що історія казки служить реалізацією розгортання імпліцитних ознак, вилучених із етнореалії Бумеранг (Boomerang) та міфологічного образу Райдужного Змія (Rainbow Serpent/Rainbow Snake).

Відомо, що Бумеранг у побуті австралійських аборигенів займав особливе місце. Він слугував знаряддям праці, засобом для полювання та іграшкою для дитячих розваг. Вміле володіння технікою бумерангу свідчило про майстерність та зрілість аборигенів, їх благословення прашурами та судило щасливе життя. Головною ознакою бумеранга є циклічний рух по колу, а найвагомішою – його повернення власнику. Бумеранг рухався за своєю траєкторією щоб виконати закладену в ньому мету – принести здобич, розважити глядачів, розвеселити дитину. Бумеранг був частиною життя аборигенів Австралії, невід’ємним атрибутом ритуалів, побуту, ігор та розваг. Імпліцитні смисли, які ми вилучаємо із етнореалії Бумеранг – *циклічність, рух по колу, єдина точка початку та кінця, повернення на ініціальну позицію*.

Як засвідчують міфи та легенди, австралійські аборигени вірили, що всі дороги, всі тропи, що проходять вздовж континенту, і які ведуть людей до джерел та їжі, були прокладені саме райдужним змієм (Rainbow Serpent/Rainbow Snake). Змій пробирався по рівнинній місцевості крізь дерева та кущі, і там, де він пройшов, залишався слід у вигляді стежинки. Такими стежинками згодом змогли подорожувати і племена аборигенів, пробиратись у гущу лісу, добиратись до водоймів та рятуватись від голоду і спраги. Аборигени вірили, що такі стежки сакральні, адже вони були прокладені священним змієм і завдяки їм можна просуватись по континенту та шукати їжу і притулок. У казковому етнонаративі по стежинкам, що колись були прокладені міфічним райдужним змієм, крокують і головні герої Снагглпот та Кадлпай у пошуках невідомої їм людини.

Ланцюжок подій у казковому етнонаративі розгортається саме за принципом циклічного руху по колу: головні герої вирушають із рідного бушу і у фіналі казки повертаються знову додому. Бумерангова подорож має на меті отримання нового досвіду та пригод, що так само втілено і у символіці бумерангу.

Лексико-семантичний аналіз уможливив виявлення нараційних маркерів-активаторів у ключових наративних епізодах художнього тексту. Такі лексичні маркери є стрижневими у розвитку динамічного сюжету казкового етнонаративу. Наративними маркерами-активаторами у кожному наративному епізоді, з яких вибудовується загальна сюжетна лінія казкового етнонаративу, є лексичні одиниці на позначення руху, руху по колу, подорожі: *crept out of bed and out of the house; Then they began their journey; Then come, they flew; ...was wandering, hastily...came; Presently he came back with two lovely eggs; ride; they went along and soon became very good friends; They were travelling; Mr. Lizard returned; Without waste of time they all hurried up and the bed of the creek till they came to a deep pool; Mr Frog led the way along a dark passage; Presently they came to a large opening into another cave; Mr Lizard*

...dashed up and out of the cave; After travelling a very long way through winding passages; Let's take a cab and drive round; It was a splendid ride; So they got abroad the Cab again and drove on; Let's walk a little way; Cuddlepie scrambled, and pushed, and tore his way through the sticks, and leaves, and ferns till he came to an open space at the foot of a big tree; Cuddlepie followed...till by and by he came to a little stream; Running after her; Came hurrying...were running; Walked away through the Bush; They were at last on the road again; They went along; So they went back.

Виділені нами дієслова руху створюють динамічність подій на рівні сюжетно-композиційної будови казки і є блоками конструювання гештальтного вихідного знання казки (термін Кухаренко В.А.) [8] – вирушення у пошуках знань може бути як захоплюючим, так і небезпечним, життя вчить товаришувати з друзями і протистояти ворогам, Буш є рідною домівкою, до якої завжди повертається, пройшовши шлях випробувань і труднощів.

На синтаксичному рівні динамічність подій казкового етнонарративу актуалізується у полісиндетичних реченнях, у яких превалюють дієслова руху і створюється ефект швидкого розгортання подій: *Then something dashed in, grabbed her by the legs, dragged her out of the seat, hoisted her over the heads of the people and out of the Picture show, all in a moment, faster than it can be told.* У нарративних епізодах, що є вкрапленнями кульмінаційної

частини казкового етнонарративу, складні полісиндетичні речення трапляються частіше, що передає прискорення руху каруселі, коли її швидкість досягає максимуму: *High above Mrs Snake swung the sigh of the Gum Inn, and on it sat a Nut painting it, who, seeing what was about to happen, sprang from the sign right upon the neck of Mrs Snake, and, with arms and legs about her throat, held her fast.* На лексичному рівні у складних полісиндетичних конструкціях прикметник *fast* експліцитно маніфестує швидкість розгортання подій, швидкість вчинків і рухів персонажів.

Висновки. Запропонована авторкою методологія поетико-нараторологічного аналізу казкових етнонарративів спрямована на виявлення етнокультурної специфіки та особливостей нарративного конструювання австралійських казкових нарративів. У статті продемонстровано поетичний алгоритм поетико-нараторологічного аналізування на прикладі художнього тексту Мей Гіббс «Снагпот і Кадлпай». Так, методологія складається із чотирьох етапів, спрямованих на дослідження самого нарративного тексту та його широкого контексту, тобто всіх екстралінгвальних чинників, що вплинули на його створення. У роботі витлумачено поняття казкового нарративу як історії, у якій розгортаються події у казковому етнохронотопі із етноперсонажами, котрими постають горішки евалліптового дерева Снагпол і Кадлпай.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабелюк О.А. Принципи постмодерністського текстотворення сучасної американської прози малої форми: монографія. Дрогобич: ТзОВ «Вимір», 2009. 296 с.
2. Білецька О.В. Графосеміотичне кодування нарративної поліфонії в англійському постмодерністському художньому тексті: автореф. дис. ... канд. філол. н. 10.02.04 / Одеський нац. ун-т ім. Мечникова. Одеса, 2016. 20 с.
3. Єфименко В.А. Жанрові трансформації та мультимодальність сучасних казкових нарративів (на матеріалі англійської мови): дис. ... докт. філол. н. 10.02.04 / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2018. 472 с.
4. Женетт Жерар *Фигуры*. М.: изд-во им. Сабашниковых, 1998. 944 с.
5. Карп М.А. Текстотвірні ознаки когезії та когерентності в англійських мультимодальних літературних казках (на матеріалі творчості Філіпа Арда): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Львівський нац. ун-т імені Івана Франка. Львів, 2016. 258 с.
6. Колегаева О.М. Текст в системе научной и художественной коммуникации: автоеф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04 / Киевский университет имени Т.Г. Шевченка. Киев, 1992. 26 с.
7. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту. Тернопіль: «Посібники і підручники», 2005. 416 с.
8. Кухаренко В.А. Текст и его структура: учеб. Пособие. М.: Флинта, 2018. 188 с.
9. Лещенко А.В. Нарративная напряженность художественного текста: монографія. Черкасы: ЧП Гордиенко Е.И., 2017. 336 с.
10. Літературознавчий словник-довідник. / ред. Колегія Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів, В.І. Теремко. К.: Видавничий центр «Академія». 2007. 752 с.
11. Савчук Р. І. Нарративні стратегії художнього текстотворення: лінгвокогнітивний і семіотичний аспекти (на матеріалі французьких прозових творів XIX-XXI століть): дис. ... доктора філол. наук: 10.02.05 / Київський національний лінгвістичний університет. Київ, 2016. 474 с.
12. Шмид В. Нарратология. М.: Языки славянской культуры, 2003. 312 с.
13. Alber J. Unnatural narrative. Impossible worlds in fiction and drama. Lincoln and London: University of Nebraska Press, 2016. 213 p.
14. Bal M. Narratology. Introduction to the theory of narrative. Toronto. Buffalo. London: University of Toronto Press, 2017. 205 p.
15. Clancy L. Culture and customs of Australia. Westport, Connecticut. London: Greenwood Press, 2004. 191.
16. Flood J. The original Australians. Story of the Aboriginal people. Allen&Unwin, 2006. 306 p.
17. Floyd R. K. Fairies in the bush: The emergence of a national identity in Australian fairy tales. Text. Special issue 43, Into the bush: Australian fairy tales / eds. Nike Sulway, Rebecca-Anne Do Rozario, October 2017. 11 p.
18. Fludernik M. An introduction to narratology. London and New York: Routledge. Taylor and Francis group, 2002. 190 p.
19. Foster J., Finnis E., Maureen N. The development of Australian Children's literature into the 21st century. Wagga Wagga New South Wales: Charles Sturt University. Centre for Information studies, 2005. 182 p.
20. Gibbs May The complete adventures of Snugglepot and Cuddlepie. Angus&Robertson, 2010. 224 p.
21. Hansen H. The ethnonarratives approach. Human Relations. Volume 59 (8), 2006. P. 1049-1075.
22. Herman D. Narratologies: New Perspectives on Narrative Analysis. Columbus: Ohio State UP., 1999. 432 p.
23. Historical dictionary of Australian aborigines / Mitchell Rolls, Murray Johnson ; introduction by Henry Reynolds. The Scarecrow Press, Inc. Lanham. Toronto. Plymouth, UK, 2011. 213 p.
24. Nikolajeva M. Children's literature comes of age. London and New York: Routledge Taylor & Frances Group, 2016. 225 p.
25. Palmer Allan Fictional minds. Lincoln and London: University of Nebraska Press, 2004. 276 p.
26. The Cambridge History of Australian literature / ed. Peter Pierce. Cambridge University Press, 2009. P. 282-302.
27. The Greenwood encyclopedia of folktales and fairy tales / edited by Donald Haase Westport Connecticut / London: Greenwood press 2008. P. 82-86
28. Toolan Michael Making sense of narrative text. Situation, repetition, and picturing in the reading of short stories / Michael Toolan. Taylor ans Francis Ltd., 2016. 284 p.
29. Zipes J. the Irresistible fairy tale. The cultural and social history of a genre. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2012. 228 p.

REFERENCES

1. Babelyuk O. A. Principles of postmodern textformation of modern American prose of small forms: monograf. Drohobych. TsOv "Vymir", 2009. 296 s.
2. Biletska O.V. Graphic Coding of narrative Polyphony in English Postmodern Text: avtoref. dis. ...kand. filol. nauk 10.02.04 / Odesa Illia Mechnikov National University. Odesa, 2016. 20 p.
3. Yefymenko V.A. Zhanrovi transformatsii ta multimodalnist suchasnyh kazkovykh naratyviv [Genre transformations and multimodality of contemporary fairy-tale narratives (case study of the English language)]: dis. ...doctora. filol. nauk 10.02.04 / Taras Shevchenko National University of Kyiv. 2018. 472 s.
4. Genette G. Figures. M.: izd-vo im. Sabashnikovykh, 1998. 944 s
5. Karp M. A. Text characteristics of cohesion and coherence in English multimodal literary fairy tales (case study of Philip Ard's creative works): dis. ...kand. filol. nauk 10.02.04 / Ivan Franko National University of Lviv, 2016. 258 s.
6. Kolegaeva O.M. Text in the system of scientific and fiction communication: avtoref. dis. ...doctora. filol. nauk 10.02.04 / Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 1992. 26 s.
7. Krupa M. Lynguistic analysis of the text. Ternopil: "Pisibnyky I pidruchnyky", 2005. 416 s.
8. Kuharenko V.A. Text and its structure: ucheb. Posobiie. M.: Flinta, 2018. 188 s.
9. Leshchenko A.V. Narrativnaia napriazhennost teksta [Narrative tension of a literary text]: manuscript. Cherkassy: ChP Gordienko E.I., 2017. 336 p..
10. Thesaurus of Literary Studies. K.: Vydavnychii tsentr «Academia». 2007. 752 s.
11. Savchuk R.I. Narrative strategies of fictional text formation: linguistic, cognitive and semiotic aspects (case study of French fiction of the XIX–XXth centuries): dis. ...doctora. filol. nauk: spets. 10.02.04 / Kyiv National Linguistic University, Kyiv, 2016. 474 s.
12. Shmid V. Narratology. M.: Yazyki slavyanskoy kultury, 2003. 312 s.

Methodology of the poetic-narratological analysis of fairy ethnonarratives (Case Study of Australian Literary texts for Children)

A. O. Tsapiv

Abstract. The article aims at demonstrating the algorithm of the methodology of poetic-narratological analysis of Australian fairy ethnonarratives for children. The notion of fairy ethnonarrative has been defined. The key elements of a fairy ethnonarrative – ethnocharacters, ethnochronotope, model of narration have been revealed. It is assumed that verbal and visual ways of narration create a multimodal fairy ethnonarrative space. The suggested methodology enables to find out narratological and ethnocultural specificity of fairy ethnonarratives for children.

Keywords: *fairy ethnonarrative, poetic-narratological analysis, method of narration, ethnocultural specificity, narration.*

Object control interpretations with volitional verbs in infinitive complexes of Early Modern English

O. M. Tuhai

Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine
Corresponding author. E-mail: o.tuhai@kubg.edu.ua

Paper received 30.09.19; Accepted for publication 14.10.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-210VII61-14>

Abstract. The study investigates object control interpretations with volitional verbs followed by infinitives of ditransitive and complex-transitive complementation in Early Modern English. The author argues that ditransitive and complex-transitive verbs of will are defined as predicates of direct and indirect speech which presupposes different transitive variations of syntactic infinitive clausal configuration. The article concentrates on case marking of overt object noun phrases of the matrix verbs in infinitive sentences with the main verbs of will. The research establishes particular diverse theta-grid paradigm of the infinitive ditransitive, complex-transitive complementation as of two or three argument arrangement.

Keywords: *object control interpretation, infinitive complementation, predicates of direct/indirect speech, Early Modern English, volitional verbs.*

Introduction. Syntactic research of non-finite clauses has been the topic for a vast enterprise discussion in scientific domains for more than fifty years. There has also increased the focus of semantic studies with the tendency to determine control relations by the lexical nature of the verbs within their scope. Traditional grammar identifies subject control from object control infinitive structures with respect to subject or object as a controlling element where control properties are defined by the meaning of the matrix verbs. Object control interpretation still provides significant results necessary for the analysis of generative syntactic patterns within infinitival sentences both in present-day English and in diachronic and synchronic studies. *The research goal* is to analyze syntactic characteristics of infinitives with *volitional verbs* in Early Modern English. *The object* of the paper is ditransitive and complex-transitive infinitive complements. *The subject* of the paper is object control peculiarities, case marking and argument structure of ditransitive and complex-transitive infinitival constructions. *The tasks* pursued in present study are the following ones: 1) to examine syntactic peculiarities of ditransitive and complex-transitive infinitive complementation in Early Modern English; 2) to interpret object control features in infinitive constructions; 3) to analyze case marking assignment to the object NP; 4) to define theta roles and argument structure in sentences with infinitival complement clauses.

Basic publications and researches. In generative syntax infinitive constructions focusing on subject and object control have been an essential concern in plenty of researches. The study of different aspects of infinitive relations has been conducted by both Ukrainian (T. Kryvoruchko, M. Polkhovska, O. Ochkovska, H. Zinchenko) and foreign scholars (I. Landau, I. Sag, C. Pollard, B. Comrie, E. Gelderen, B. Los, K. Hale, J. Keyser, R. Huddleston, G. Pullum). In particular, Ukrainian scientists contributed to: the investigation of subject-to-subject and subject-to-object raising and control relations – T. Kryvoruchko; the argument structure with raising and control verbs – M. Polkhovska, O. Ochkovska; subject properties in infinitives – H. Zinchenko. Foreign linguists contributed their researches to: control relations with different lexical groups of control verbs – C. Pollard, I. Sag; subject and object control in general – B. Comrie; the relations in clause structure – E. Gelderen, B. Los; the argument structure – K. Hale, J. Keyser, R. Huddleston, G. Pullum; structure and meaning in infinitival control constructions – I. Landau. But in linguistic studies concerning the issue of syntactic structural configurations and control properties with ditransitive, complex-transitive *volitional*

verbs in the historical perspective, exactly Early Modern English, there exists a certain gap.

Material and methods. The *text material* under the present study is taken from W. Shakespeare and T. Middleton corpus data of the completed folio written works. The research *volitional verbs* such as *request, beseech, pray, entreat, persuade, advise, instruct, appoint, force, enforce, compel, forbid, command, order; charge, require, induce, allow, permit, dare* are chosen from the Roget's II: The New Thesaurus dictionary on the basis of the specific willing semantics of the verbs [15]. The present research is based on several methods and approaches according to the goal of the paper and the text material from Early Modern English. Namely, *structural method* is used to highlight certain syntactic units and combinations in an utterance, to outline the forms of syntactic relations and the surface structure of the infinitive sentences. The method of *distributional analysis* enables to investigate functional peculiarities of lingual constituents by way of studying their distribution in the constructions. *Transformational-generative approach* aims to characterize syntactic properties (object control, case marking, argument structure), to define origin of infinitive clauses within ditransitive and complex-transitive complementation by transformational rules application for distinguishing the relevant structures of the research infinitives in their configurations. The method of *linguistic description* involves exploring the language phenomenon of infinitive constructions with *volitional verbs* directly in the text.

Results and discussion. Ditransitive and complex-transitive infinitive complexes in EModE show a variety of syntactic configurations and properties with *volitional verbs*. In modern traditional linguistics ditransitive and complex-transitive complementation is actualized in to/bare- and wh- infinitive clauses where the main predicates take in their post position one or two elements depending on the transitive functions and valence of the verbs. Namely, *ditransitive infinitive complementation* is realized as direct object with indirect object by: a) to/bare-infinitive clause as SVOi (NP) Od (to/bare Inf) pattern, b) wh-infinitive clause as SVOi (NP) Od (wh- to Inf) model. Whereas *complex-transitive infinitive complementation* is considered as predicative complement with direct object by: a) to-infinitive clause as SVOD (NP) Compl (to Inf) model, b) bare-infinitive clause as SVOd (NP) Compl (bare Inf) pattern [12, p. 1171].

According to the Control Theory which presupposes that subject or object control in the infinitives depends on the lexical

semantics of the main predicates the research *verbs of will* from our corpus data are postulated as *object control verbs* with the following lexical types [11, p. 286-287]:

1) request/advise type – verbs of requesting and advising such as *request, beseech, pray, entreat, persuade, advise, instruct*; 2) order/permit type – verbs of ordering and permitting such as *appoint, force, enforce, compel, forbid, command, order, charge, require, induce, allow, permit, dare*.

Accordingly, in present paper the author claims that control properties and lexical nature of the *volitional verbs* determine object control and the particular type of complementation, that is either ditransitive or complex-transitive infinitive construction.

Syntactic properties of ditransitive infinitive complementation. Ditransitive complementation is characterized by *ditransitive verbs of will* as *request, entreat, persuade, forbid, command, instruct, advise* that open two argument positions to be filled in order to enlarge and complete the main predicates semantics. Special peculiarities of this non-finite infinitive complementation is that verbs of will can introduce both indirect directives and indirect questions. Traditional grammar describes the research ditransitive *volitional verbs* as those ones that bring in *indirect speech* where the object correlates with the addressee [12, p. 1203-1215]. In functional syntax *an accusative case* is associated with direct object, but in case of *the indirect speech predicates* an object is a person to whom the action is purposed indirectly. This particular feature designates the very important morphological peculiarity of the research ditransitive type of infinitive complementation, precisely the assignment by the matrix volitional verbs *an accusative case* to the *indirect object* that stipulates differentiations in their generation in dynamic synchrony.

Moreover, it should be reminded that ditransitive *volitional verbs* of *command, permission, inducement, persuasion* and *request* already occur in Middle English within the object control constructions where an object noun phrase correlates with the recipient both in dative (verbs of commanding) as well as in accusative (verbs of persuading). But in Early Modern English it is witnessed a considerable marked increase of similar constructions in which a NP object is no longer a recipient of the main predicate, although being still case-marked by that higher verb and being received its theta-role from the *to*-infinitive [8, p. 240-242]. As G. Curme points out, in the course of English language development *object modifiers* of *accusative* and *dative cases* had lost their specific forms that could be identified only

by the sentence word order or through the semantic features of the verb [3, p. 132]. Hence, the author presumes that the object NP in ditransitive infinitive complementation is not case-marked by the dative, but by the accusative case. In spite of this, during Early Modern English in *Accusativus cum Infinito* constructions with above mentioned *ditransitive verbs of will* it is witnessed more frequently usage of not only pure *to*-infinitive but the predicate's object person to whom the action is referred considering him as an addressee or an infinitive subject in an accusative case [9, p. 22-23]. Therefore, the author considers ditransitive verbs of will as *predicates of indirect speech* with an indirect object NP or an infinitive subject as a recipient/addressee in an accusative case.

In EModE the basic configuration of ditransitive infinitive complementation is defined as SVOiOd model – subject, predicate, indirect and direct objects with *three* argument structure. Hence, it is divided two typological groups of predicative infinitive complementation, namely:

1. SVOi(NP)Od(*to/bare* Inf) – subject, predicate, noun phrase as indirect object and infinitive clause with/without particle *to* as direct object.

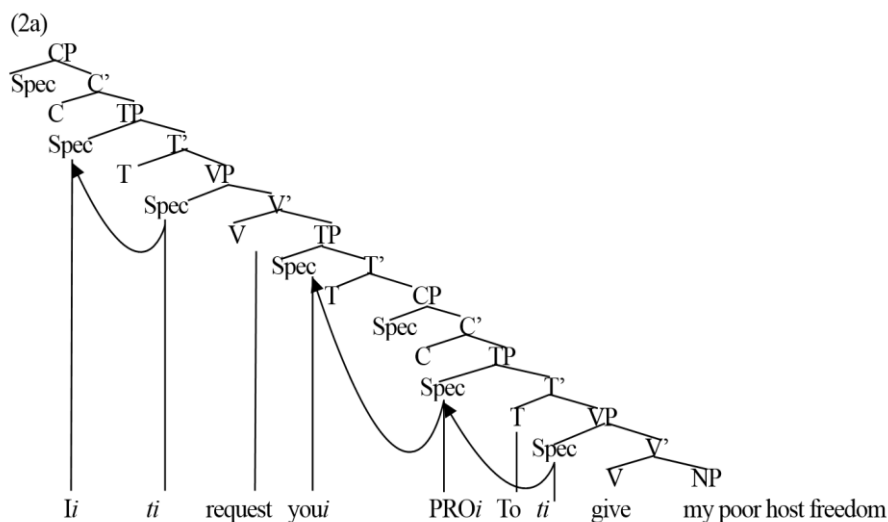
2. SVOi(NP)Od(*wh- to* Inf) – subject, predicate, noun phrase as indirect object and *wh*-infinitive clause with particle *to* as direct object.

The first configuration of ditransitive infinitive complementation is SVOi(NP)Od(*to/bare* Inf) model. It is outlined as indirect object and *to/bare* infinitive of such volitional verbs: *request, entreat, persuade, forbid, command*.

(1) Coriolanus: ‘And wrath o’erwhelm’d my pity: I *request you To give* my poor host freedom’ (Shakespeare, Coriolanus, i, ix, 86) [16, p. 2098].

Example (1) evidences *three* argument structure of V *request* which assigns the cases and thematic roles to two arguments, namely the nominative case to its external argument subject NP *I* as the agent of the action and the accusative case to the internal argument object NP *you* as the recipient of matrix action and the agent of the infinitive *to give*. The second internal main predicate actant is the infinitival clause *VP To give my poor host freedom* with the theta-role of a patient. Thematic role model of sentence (1) is designated as ‘agent – addressee (recipient)/agent – patient’.

The following tree-scheme (2a) represents generation of example (1):

Significant diversity of sentence derivation (2a) is that the infinitival subject PRO after its origin in [Spec, VP] of the lower

verbal projection moves through the co-indexed trace *i* [Spec, TP] only to the matrix V *request* object position NP *you* [Spec, TP] which happens to become an empty category antecedent and, hence, controls PRO. To satisfy the main grammatical requirement of the subject occurrence in every sentential clause the matrix subject NP *I* moves to location [Spec, TP] of the higher superordinate clause. Due to the semantic matrix verb features as of an object control and indirect speech predicate the matrix object NP *you* as the direct recipient of the main action controls PRO and appears to be the infinitive subject.

It is remarked that Objective Infinitive occupies the third actant position in combination with the second actant exclusively in an accusative case [18, p. 437]. Consequently, in sentence (1) V *request* assigns an accusative case to the whole infinitival clause *To give my poor host freedom* as its third argument as well as to the matrix object NP *you* that is the *diverse special feature* of such ditransitive complementation pattern in EModE where both an indirect object and the infinitive as a direct object obtain similar case, namely an accusative case, that is stipulated by the verbal volitional nature and determination of infinitive complexes with volitional verbs as *Accusativus cum Infinito* constructions in the research period.

Surface structure of example (1) may be shown in the following way:

(3a) [CP [TP *I* [VP *ti* request [TP *you* [CP [TP PRO_{*i*} To [VP *ti* give [NP my poor host freedom]]]]]]]]].

In next examples (4) – (7) from our corpus data it is determined three actant structure of infinitive sentences with volitional verbs and the object control of the infinitive subject PRO.

(4) Regan: ‘If you will come to me, – For now I spy a danger, – I entreat you To bring but five and twenty: to no more Will I give place or notice’ (Shakespeare, King Lear, ii, iv, 250-252) [16, p. 1909]. (5) Bassanio: ‘Notwithstanding, use your

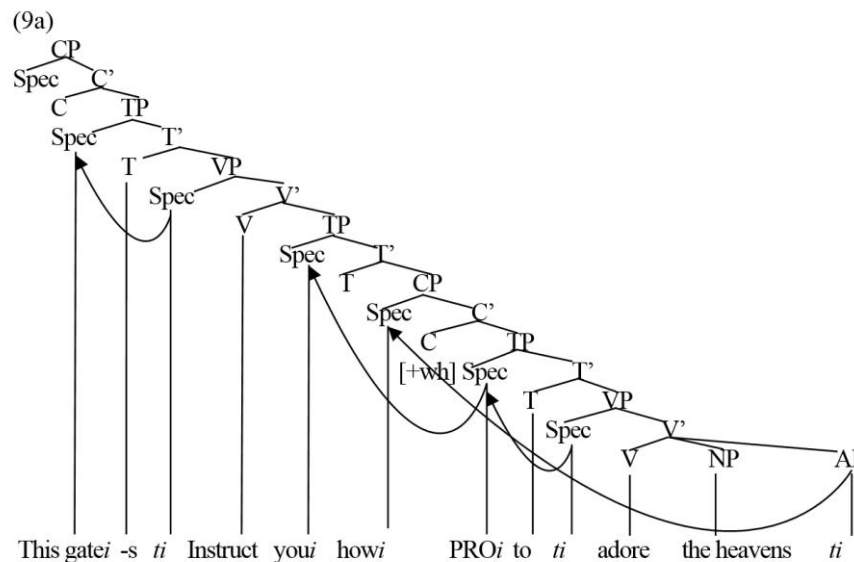
pleasure: if your love do not persuade you to come, let not my letter’ (Shakespeare, The Merchant of Venice, iii, ii, 334-335) [16, p. 313]. (6) Banquo: ‘you should be women, And yet your beards forbid me to interpret That you are so’ (Shakespeare, Macbeth, i, iii, 45-46) [16, p. 1958]. (7) Petruchio: ‘Sirrah Gromio, go to your mistress; Say, I command her come to me’ (Shakespeare, The Taming of the Shrew, v, ii, 95-96) [16, p. 169].

The second configuration of ditransitive infinitive complementation as SVO_{*i*}(NP)Od(wh- to Inf) model is represented from our corpus text material with such verbs of will as *advise*, *instruct*. Specific characteristic of this model is an indirect object in the immediate post position of the main predicate along with *wh*-element which introduces an infinitive clause that stipulates its interrogative type and determines some derivation peculiarities.

(8) Belarius: ‘Stoop, boys; This gate Instructs you how to adore the heavens and bows you To a morning's holy office’ (Shakespeare, Cymbeline, iii, iii, 2-3) [16, p. 2293].

Sentence (8) is characterized with three argument arrangement of matrix verb V *Instruct* that assigns to NP *This gate* as its external argument a nominative case and a theta-role of an agent, and to its indirect object NP *you* as the internal argument an accusative case with the thematic role of the addressee. Implicit infinitive subject PRO of V *adore* takes its own case from flection *to* because the main predicate can not assign case to PRO due to the intervening projection CP. Infinitive clause *how to adore the heavens* is described as the second internal or the third argument of the matrix verb with an accusative case and a patient theta-role. Thematic role paradigm of sentence (8) is defined as ‘agent – addressee (recipient)/agent – patient’.

Derivation of sentence (8) is outlined in the next tree-scheme (9a):

In scheme (9a) it is defined origin of principal and embedded clauses subjects NP *This gate* and PRO in specifier location of their VPs [Spec, VP] respectively. To check the nominative case feature NP *This gate* moves to the higher clause [Spec, TP] position whereas infinitive subject PRO moves first to [Spec, TP] location of CP projection for null case obtaining from flection particle *to* in [T, T'] due to referential relationship with its specifier in [Spec, TP] of the lower clause. For controlling function PRO further moves up left to its landing

site in V *Instruct* object position of NP *you* that occurs to become an antecedent of the trace *ti* in canonical situation [Spec, VP] and controls the implicit infinitival subject PRO. The main distinction of example (8) generation is that complementizer *how* occupies the specifier position in [Spec, CP] of functional projection CP through the way of its origin in basic placement [AP, VP] of the adverbial infinitive object of V *adore* and movement further up left to the particular location in [Spec, CP] to check an interrogative feature [+wh] of CP complementary

sentence. This interrogative sign [+wh] is already realized in the head position [C, C'] of the complementary phrasal projection CP and is assigned by its specifier head after the spelling out operation. Relationship between the specifier and wh-phrase is designated as antecedental with complementizer how controlling and governing its own trace *t_i* in [AP, VP]. Thus, wh-element moves to location [Spec, CP] for its phonological spell out utterance.

Surface structure of example (8) may be shown in the following way:

(10a) [CP [TP This gate*i* -s [VP *t_i* Instruct [TP you [CP how [TP PRO*i* To [VP *t_i* adore [NP the heavens]]]]]]]]].

Next example (11) represents the infinitive construction of the subtype SVOi(NP)Od(wh- to Inf) with the volitional verb *advise*. Its syntactic structural generation is similar to the sentence tree-scheme (9a) with the verb *instruct*.

(11) Machbeth: 'I will *advise you where to plant* yourselves acquaint you with the perfect spy o'th' time' (Middleton, The Tragedie of Mackbeth, iii, i, 129-130) [17, p. 1182].

Hereby, infinitive constructions of ditransitive infinitive complementation are characterized as structures of *three* argument placement of the matrix *verbs of will* as *predicates of indirect speech* with an indirect object NP and an infinitive complement in the function of a direct object of declarative and interrogative nature. The main peculiarity of such complex infinitive sentences formation is their designation as *structures of object control* of infinitive subject PRO and matrix volitional verbs subcategorization by an indirect object NP in an accusative case that occurs to become their distinctive feature from other *Accustivus cum Infinito* constructions with other verbs. The basic thematic role paradigm of such *object control* infinitive constructions is represented as 'agent – addressee (recipient)/agent – patient'.

Syntactic peculiarities of complex-transitive infinitive complementation. In our research complex-transitive infinitive complementation of volitional verbs such as *appoint, force, enforce, compel, induce, require, permit, allow, dare* is considered by adding a direct object NP and *to/bare* infinitive clause. Theoretical linguistics represents such complementation pattern like SVOC_o model where the infinitive complement clause is semantically adverbial and functions as a predication adjunct. The last one does not have its own explicit subject but only an implicit subject which may be actualized by an object of a superordinate sentence [12, p. 1202-1203]. Notably, dependent additional clauses exceptionally rarely function as conjunctions, object complements or indirect objects. As object complements they must be realized by non-finite clauses in complex-transitive complementation [13, p. 315]. In this aspect *functional definition* of the infinitival complement occurs to be *controversial* because it influences the clear actant structure description of the investigated *complex-transitive infinitive construction* as either of two or three arguments. Hence, there arises the following question if the infinitive clause within a complex-transitive complementation of *verbs of will* should be regarded as a predication *adjunct* or a *complement*. To clear this issue it is reasonable to discuss the principal leading syntactic characteristics of an adjunct and a complement.

In theoretical grammar an *adjunct* is considered as an element that can not be an argument of a verb [10, p. 81]. Adjuncts are referred to the components that contain information about time, manner, cause, place, modality of the actions or states in a sentence. Adjuncts can not subcategorize verbs and, consequently, they do not act as arguments. The

relationship between an adjunct and a verb is less direct than between a verb and its arguments which are connected with the latter one thematically [4, p. 29]. Additionally, an *adjunct* can be structurally absent in a sentence. Its presence does not depend on any other sentence constituent whereas existence of all verb's arguments is the crucial obligatory condition of any grammatically correct sentence formation [10, p. 82]. In this aspect the author argues that a *complement* can not be eliminated from a sentence structure since it supplements a verb and determines semantic implementation of the utterance meaning. Therefore, the author's arguments are grounded on the generative grammar analysis. Thus, theta-criterion sets 'one-to-one' correlation between arguments and thematic roles, namely each argument bears one theta-role and each theta-role is assigned only to one argument [5, p. 54; 1, p. 36]. As long as a verb functions as a semantic core of a sentence its meaning presupposes the quantity and theta-roles types which a verb prescribes to its arguments. In theta-role theory a verb can allocate one, two or three thematic roles that must be conformed with the appropriate arguments in a clause where the latter ones are realized by the verb's subject and complements [4, p. 29-44].

Unlike an adjunct which is joined to the maximal verb's position a *complement* is encompassed into the higher category phrase VP and can originate inside its hierarchically lower VP as an internal argument of a matrix predicate or within the projection V' framework as an external argument [10, p. 81-82]. According to K. Hale and J. Keyser's concept of lexical categories and projections each lexical head X determines an ambiguous projection of its category to the phrasal level XP and an ambiguous arrangement of its arguments as a specifier and a complement. Consequently, any appropriate VP may 'embed' as a complement of the verb [6, p. 149-156]. Thematic roles are assigned locally only to those arguments which syntactically occur in a clause that contains the verb [4, p. 44]. Complements occupy theta-positions and are marked respectively in each level in a projection scheme. Projection principle and conditions of the constituents marking provide their exceptional interpretation for satisfaction of the general condition on sentence phonological representation on a deep level and in a logical form [2, p. 48-49]. Hereby, an *infinitive complement* within the frame of the higher VP occurs to be in the actant position of the matrix verb.

All above mentioned diversity criteria for an *adjunct* and a *complement* differentiation prove to become the grounds for identification of the infinitive clause syntactic function in a *complex-transitive infinitive sentence* as a verb *complement* that enables to define the investigated structural pattern as a three argument arrangement construction. So, in EModE the main configuration of complex-transitive infinitive complementation is represented by the following three argument placement model: SVOd(NP)Compl(*to/bare* Inf) – subject, predicate, direct object, predicative infinitive complement. It is divided into two groups depending on the occurrence of particle *to*, namely:

1. SVOd(NP)Compl(*to* Inf) – subject, predicate, NP as a direct object and an infinitive clause with particle *to* as a predicative complement.
2. SVOd(NP)Compl(*bare* Inf) – subject, predicate, NP as a direct object and an infinitive clause without particle *to* as a predicative complement.

In present research the first configuration of complex-transitive infinitive complementation is determined as SVOd(NP)Compl(*to* Inf) model with *volitional verbs* of incomplete predication that demands verbal semantics

completion of: causative verbs – *force, enforce, appoint* and the verbs of modal nature with such shades of will as permission, compulsion, obligation – *compel, forbid, require, induce, allow, permit, dare*.

It should be added that in the history of the English language infinitive constructions *Accusativus cum Infinito* with volitional verbs like *require, permit, compel, induce* and others evidence the tendency for taking a *direct object* NP in an accusative case where the investigated verbs are referred to *the predicates of direct speech* [9, p. 23; 12, p. 1202-1204]. These two criteria appear to become the crucial distinctive features of complex-transitive infinitive constructions with *verbs of will* in Early Modern English period that differentiate *complex-transitive* infinitive complementation from *ditransitive* complementation with another ditransitive volitional verbs.

Let us consider origination peculiarities of infinitive sentences with complex-transitive *verbs of will* in EModE.

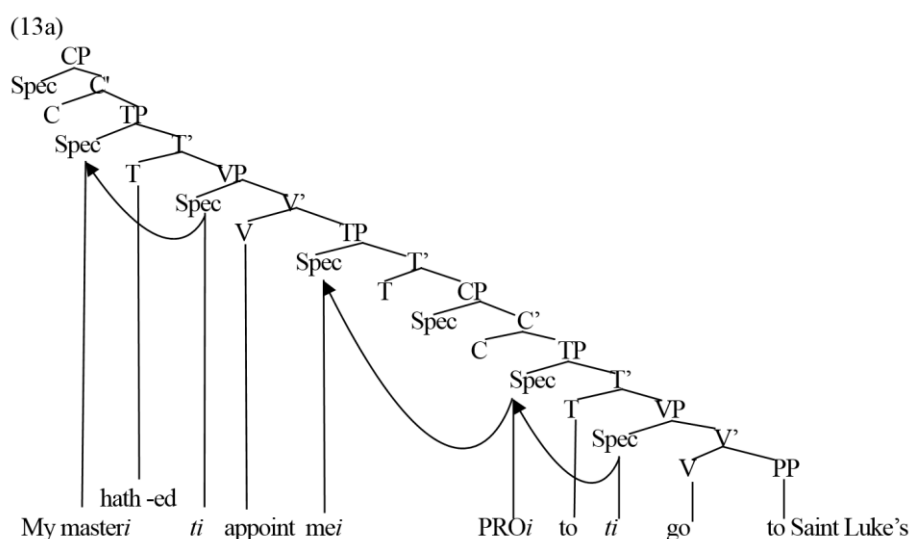
(12) Biondello: ‘My master hath *appointed me to go* to Saint Luke’s, to bid the priest be ready to come against you come with your appendix’ (Shakespeare, *The Taming of the Shrew*, iv, iv, 102-103) [16, p. 162].

In example (12) it is witnessed that the verb *appointed* opens two positions to internal arguments: nominal phrase NP *me* in an accusative case as a direct object with theta-role of a patient and the infinitive clause *to go*. The external argument is the agent of the main action NP *my master*. It is reasonable to add that syntactic role of the patient is expressed preferably by a direct

object and the agent causative verbs of three argument construction include one more agent that controls ‘the embedded situation’ which is ‘caused’ [19, p. 224-225]. This means that a direct object NP *me* occurs to become the patient of the main action and the agent of the infinitival action controlling the last one. Hence, sentence (12) is defined of three matrix argument arrangement with the thematic role paradigm as ‘agent – patient/agent – patient’.

It is noted that *syntactically* three argument pattern of *complex-transitive* infinitive complementation coincides with the same model of *ditransitive* one, but *semantically* they differ by the main predicates meaning and the designation of valence characteristics of the second and the third actants. In generative grammar theta-roles are granted to predicate arguments through the operation of *Merge* with lexical categories. Thematic roles are assigned exclusively to lexical but not to functional categories [14, p. 166]. According to Ken Hale and Jay Keyser’s theory of lexical categories and projections theta-role allocation occurs in the entire structural configuration. Thematic roles do not obtain formal features in a relevant sense. Typically they are assigned in the internal canonical base position or domain but not in the checking domain and hence they differ from the characteristics that are related to the *a-movement* theory [2, p. 287].

Derivation scheme (13a) syntactically represents semantic generation of example (12):

According to the hypothesis of subject internal origin in each verb phrase VP, infinitive subject PRO generates in the specifier position [Spec, VP] of the lower verbal projection VP and it is assigned the agent theta-role in the internal domain [Spec, VP] of the maximal infinitive clause projection VP. Infinitive *go* obtains the patient role in the shell [V, V', VP]. To check morphological case feature PRO moves to the specifier position of the tensed phrase [Spec, TP] and takes the null case from flexion *to*. For obtaining the controlling function PRO moves further through the co-indexed trace *i* to the matrix object position of NP *me* [Spec, TP] where the latter one becomes the antecedent of the empty category and hence controls PRO and the trace *ti*. Matrix subject NP *my master* originates in [Spec, VP] of the higher verb projection being allocated the agent role and then moves further to the higher clause location [Spec, TP] to take the nominative case. This feature also satisfies the demand of subject occurrence in each clause. Semantics of the

main predicate V *appoint* as the *verb of object control* and *direct speech* designates infinitive subject PRO control by the direct object NP *me* which in the location of the verb *appoint* internal domain [Spec, TP] obtains theta-role of the patient of the superordinate sentence.

Next sentence pattern (14a) shows *the surface structure* of example (12):

(14a) [CP [TP My master_i [VP *ti* appoint [TP *me* [CP [TP PRO_i to [VP *ti* go [PP to Saint Luke's]]]]]]]]].

Next examples (15) – (23) from the corpus of EModE writers demonstrate formation of infinitive complexes with three actant structure of *volitional complex-transitive verbs* of object control and direct speech. Represented sentences show similar generation peculiarities that were characterized in sentence (12) with the verb *appoint*.

(15) Antonio: ‘You will *compel me*, then, *to read* the will?’ (Shakespeare, *Julius Caesar*, iii, ii, 161) [16, p. 1705]. (16) Julia:

'How angrily I taught my brow to frown, When inward joy enforced my heart to smile!' (Shakespeare, The Two Gentlemen of Verona, i, ii, 62-63) [16, p. 79]. (17) Escalus: 'but my brother justice have I found so severe, that he *hath forced me to tell* him he is indeed Justice' (Shakespeare, Measure for Measure, iii, ii, 267-268) [16, p. 726]. (18) Constance: 'How can the law *forbid my tongue to curse?*' (Shakespeare, King John, iii, i, 190) [16, p. 1118]. (19) Olivia: 'I heard you were saucy at my gates, and *allowed your approach* rather to *wonder* at you than to hear you' (Shakespeare, Twelfth Night, i, v, 209-211) [16, p. 518]. (20) Prince: 'Who *doth permit the base contagious clouds To smother up* his beauty from the world' (Shakespeare, King Henry IV, Part I, i, ii, 221-222) [16, p. 1160]. (21) Evans: 'and the letter is to desire and *require her to solicit* your master's desires to Mistress Anne Page' (Shakespeare, The Merry Wives of Windsor, i, ii, 11) [16, p. 457]. (22) Marcus: 'Grave witnesses of true experience, *Cannot induce you to attend* my words' (Shakespeare, Titus Andronicus, v, iii, 78-79) [16, p. 1601]. (23) Valentine: 'I *dare thee* but to *breathe* upon my love' (Shakespeare, The Two Gentlemen of Verona, v, iv, 131) [16, p. 114].

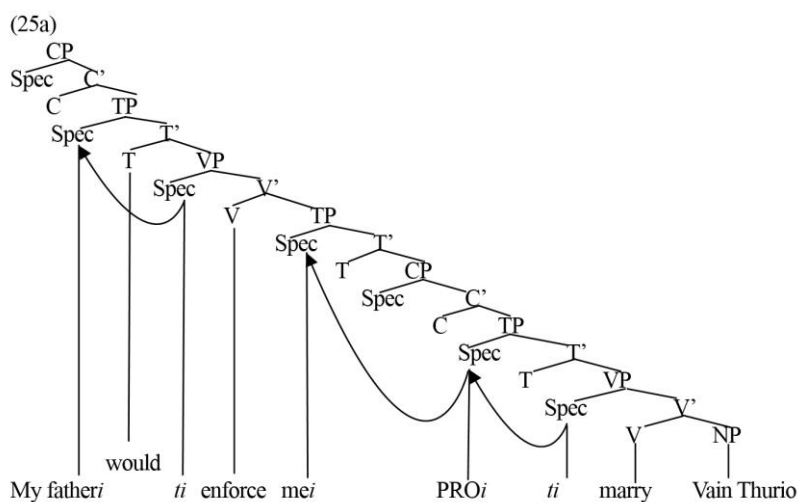
The second configuration of the predicative complex-transitive infinitive complementation with zero infinitive marker of SVOd(NP)Compl(*bare* Inf) model pattern is represented by such complex-transitive *verbs of will* with the shades of permission, compulsion as *enforce, force, forbid*. The main distinctive feature of such infinitive complex sentences in Early Modern English period is the absence of marker *to* before the

infinitive complement. It is remarked that in the process of the English language development and grammaticalization in the XVI-th century the usage of complementizer *to* with the infinitive tended to become a generally recognized rule [7, p. 255]. Nevertheless, with some particular verbs, namely *verbs of will*, there occurred the tendency to its (marker *to*) omission. This grammatical phenomenon does not influence the sentence structure but it stipulates separate peculiarities concerning infinitive clause origin within the framework of a complex infinitive sentence.

(24) Silvia: 'Nor how my father would *enforce me marry* Vain Thurio' (Shakespeare, The Two Gentlemen of Verona, iv, iii, 16) [16, p. 106].

In example (24) the author evidences three argument arrangement of the main predicate *enforce* by three arguments: an external argument NP *My father* as the agent, the first internal argument NP *me* as the patient of the matrix action and the agent of the infinitive, the second internal argument VP *marry Vain Thurio* as the patient of the matrix verb. For case morphological features checking the subjects of the superordinate and the dependent clauses – NP *My father* and PRO respectively – originate in their verb phrases specifiers positions [Spec, VP] and then move to locations in [Spec, TP]. PRO infinitive subject merges with NP *me* in domain [Spec, TP] where the last one becomes the antecedent of PRO and the controlling object of anaphora the trace *ti*. Thus, NP *me* controls PRO.

Derivation scheme (25a) of example (24):

The main difference of sentence (24) formation is that under the Merge operation V *marry* combines with NP *Vain Thurio* forming intermediate V' and maximal VP projections which make the phrase *marry Vain Thurio*. The latter VP *marry Vain Thurio* merges with the empty head of infinitive flection T and forms projection T' which in its turn unites with PRO infinitive subject in [Spec, TP] and makes projection TP. Phonologically empty position of infinitive flection can not assign case to PRO that becomes unrealized and an implicit infinitive subject occurs caseless (zero case). Next consolidation of all sentence constituents leads to the combination of all higher elements through functional, intermediate projections and gradual generation of first the infinitive phrase *me marry Vain Thurio*, then verb phrases *enforce me marry Vain Thurio*, *would enforce me marry Vain Thurio* and at last the whole sentence *My father would enforce me marry Vain Thurio*.

Surface structure (26a) of example (24) is the same of

sentence (12) and coincides with scheme (14a):

(26a) [CP [TP My father_i [VP *ti* enforce [TP *me* [CP [TP PRO_i [VP *ti* marry [NP Vain Thurio]]]]]]]]].

In the research period it is fixed analogous sentence constructions (27) – (28) with *volitional verbs* that show similar approach of derivational structure in terms of the Extended Standard Theory.

(27) Proteus: 'I'll *force thee yield* to my desire' (Shakespeare, The Two Gentlemen of Verona, v, iv, 59) [16, p. 113]. (28) York: 'Peruse this writing here, and thou shalt know The treason that my haste *forbids me show*' (Shakespeare, King Richard II, v, iii, 49-50) [16, p. 1085].

Hereby, it is evidenced that in EModE sentences of complex-transitive infinitive complementation are characterized as structures of *three* argument arrangement of the matrix *volitional verbs* as predicates of *direct speech* with a *direct object* in an *accusative case* and a *predicative infinitive*

complement as an individual argument. These constructions are defined as *structures of object control* with thematic-role paradigm as ‘agent – patient/agent – patient’.

Conclusions and perspectives. The results of *syntactic analysis* of object control interpretations in *ditransitive, complex-transitive* infinitive complementation of *volitional control verbs* in EModE show their generated structures of *object control* with matrix predicates of *direct* and *indirect speech*. Infinitive clauses originate in the framework of a complementizer phrase CP governed by another predicate of a higher VP. Structural and semantic relations in projections of particular categories designate unambiguous constitutional relationships of c-commanding and complementation that prove *complementary nature of infinitival clauses*. Complementary infinitive clause predication is realized in the function of a direct object or a predicative complement. The research infinitive utterances evidence the tendency to appear with *two* or *three* argument

placement due to transitive peculiarities and lexical nature of matrix verbs. In such infinitive control structures both *direct* and *indirect* NPs as an object are assigned an accusative case. *Theta-grid paradigm* with different semantic types of *volitional verbs* in Early Modern English is distinguished as ‘agent – addressee (recipient)/agent – patient’, ‘agent – patient/agent – patient’. The findings of the study *will contribute* to the issue concerning the analysis of Early Modern English infinitival structures of ditransitive and complex-transitive complementation with *verbs of will* on the basis of new methods and approaches. Outcomes and data obtained in the present research are valuable as a constituent part of the comprehensive study of historical semantics and syntax of the verbs with volitional intention in Early Modern English period. Perspectives for further studies of infinitive complexes are considered in investigations of pragmatic types in infinitival sentences with *volitional verbs* in historical aspect.

REFERENCES

1. Chomsky N. Lectures on Government and Binding: the Pisa lectures / Noam Chomsky. – [7th ed.] – Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1993. – 371 p.
2. Chomsky N. The Minimalist program: 20th Anniversary Edition / Noam Chomsky. – Cambridge, Massachusetts, London, England: The MIT Press, 2015. – 393 p.
3. Curme G. O. English Grammar / George O. Curme. – New York, London: Harper and Row, 1947. – 308 p.
4. Haegeman L. English grammar: A generative perspective / L. Haegeman, J. E. Guéron. – Oxford: Blackwell Publishers, 1999. – 672 p.
5. Haegeman L. Introduction to Government and Binding Theory. Second edition / L. Haegeman. – Oxford, Cambridge (Mass.): Blackwell Publishers, 1994. – 725 p.
6. Hale K. Lexical Categories and The Projection of Argument Structure / K. Hale, J. Keyser // Syntactic theory and Basque syntax. – San Sebastian: Gipuzkoako Foru Aldundia, 1992. – P. 147-173.
7. Kellner L. Historical outlines of English syntax / L. Kellner. – London, New York: Macmillan, 1905. – 336 p.
8. Los B. The Rise of the To-Infinitive / Bettelou Los. – Oxford, New York: Oxford University Press, 2005. – 335 p.
9. Maetzner E. An English grammar: methodical, analytical, and historical. Volume III / By Professor Eduard Adolf Ferdinand Maetzner. – London: J. Murray. Boston: Roberts, Brothers, 1874. – 576 p.
10. Polkhovska M. V. Early New English Existential Sentences: Structural, Semantic, and Functional Aspects / Maryna Polkhovska. – Ph.D. dissertation, University of Zhytomyr, 2009. – 202 p.
11. Pollard C. Head-driven Phrase Structure Grammar / C. Pollard, I. A. Sag // Studies in contemporary linguistics. – Chicago: The University of Chicago Press, 1994. – 440 p.
12. Quirk R. A Comprehensive Grammar of the English Language / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. – London, New York: Longman, 1985. – 1779 p.
13. Quirk R. A University Grammar of English / R. Quirk, S. Greenbaum. – London: Longman, 1973. – 484 p.
14. Radford A. Syntax: A Minimalist Introduction / A. Radford. – Cambridge, N. Y.: Cambridge University Press, 1997. – 283 p.
15. Roget's II: The New Thesaurus by the Editors of the American Heritage Dictionaries. – [3rd ed.] – Boston, New York: Houghton Mifflin, 1995. – 1200 p.
16. Rowse A. L. The annotated Shakespeare: three volumes in one illustrated: the comedies, the histories, sonnets, and other poems, the tragedies and romances. – New York: Greenwich House, 1988. – 2479 p.
17. Taylor G. Thomas Middleton: The Collected Works / G. Taylor, J. Lavagnino. – [1st. ed.] – Oxford, New York: Clarendon Press, 2007. – 2016 p.
18. Tesnière L. Foundations of structural syntax: Translation from French / Lucien Tesnière. – M.: Progress, 1988. – 656 p.
19. Testelefs Y. Introduction to General Syntax / Y. G. Testelefs. – M.: Russian State Humanitarian University, 2001. – 797 p.

Новела Ольги Кобилянської «Некультурна» як складова гуцульського тексту

М. М. Васильчук

Коломийський навчально-науковий інститут ДВНЗ «Прикарпатський національний університет» імені Василя Стефаника;
кафедра філології; м. Коломия Івано-Франківської обл., Україна
Corresponding autor. E-mail: mykolavasylichuk@ukr.net

Paper received 19.09.19; Accepted for publication 10.10.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-210VII61-15>

Анотація. У статті розглянуто новелу Ольги Кобилянської «Некультурна» як складову т. зв. гуцульського тексту української літератури. Розкрито механізм відображення і передачі автором регіонального колориту, притаманного буковинській Гуцульщині. Звернено увагу на символіку застосовуваних Ольгою Кобилянською евфемізмів. Показано особливості введення письменницею у тло твору фольклорно-міфологічних мотивів (зокрема гуцульської демонології).

Ключові слова: новела, текст, лист, гори, регіон, локалізація.

Вступ. Письменниця Ольга Кобилянська (1863–1942) своєю творчістю долучилася до творення т. зв. гуцульського тексту української літератури [1]. Разом з іншими творами цієї авторки (новели «Природа», «Некультурна», «Битва», повість «В неділю рано зілля копала...») як гуцульський текст прочитується й новела «Некультурна» (1896). Попри те, що цей твір Ольги Кобилянської розглядали попередні дослідники, вони все ж не акцентували належної уваги на його гуцульській складовій.

Короткий огляд публікацій за темою. Творчість Ольги Кобилянської, зокрема й новела «Некультурна», були в центрі уваги цілої низки дослідників, серед яких: Леся Українка [12], Василь Сімович [11], Федір Погребенник [4], Михайло Наєнко [7], Соломія Павличко [10]. Загалом бібліографія публікацій про художні тексти Ольги Кобилянської, в т.ч. і про новелу «Некультурна», доволі об'ємна [9]. В числі найновіших публікацій на цю тему – наша праця про художній дискурс Гуцульщини в українській літературі [2].

Мета. Ставимо собі за мету в цій статті розглянути новелу Ольги Кобилянської «Некультурна» через призму відображення в ній регіонального колориту Карпат, характерного для Південної Буковини (т. зв. буковинська Гуцульщина). Нас цікавить питання взаємозв'язку «духу місця» із художніми засобами, які використовує авторка для творення художнього тексту.

Матеріали й методи. Для наших студій над текстом новели «Некультурна» ми скористалися виданням Ольги Кобилянської «Твори: у 5 томах» (Київ: Держлітвидав України, 1962) [5], оскільки на час написання статті це найповніше завершене видання творів Ольги Кобилянської виходить, починаючи від 2013 р., але ще не завершене [3]. При дослідженні художнього тексту застосовано такі методи літературознавства: біографічний, філологічний, культурно-історичний, порівняльно-історичний, психологічний; методи аналогії, бібліографічний; композиційний та мотивний аналізи.

Результати і їх обговорення. Новелу «Некультурна» Ольга Кобилянська написала 1896 р. З перших рядків твору читачі дізнаються про дві сусідні гори: Магуру й Рунг. Це – прив'язка тексту до конкретних

топонімів Південної Буковини. Варто зазначити, що уникання «топонімічних назв переднього плану є у письменниці одним із засобів художнього узагальнення, певної типізації» [13]. Однак, тут особлива ситуація: для авторки важливим було акцентувати на цих реаліях буковинської Гуцульщини. Тобто, не просто оповісти про якісь умовні гірські вершини, а пов'язати текст твору з конкретним регіоном, локалізувати. Про те, що писала Ольга Кобилянська про реальне місце в Карпатах, свідчить її лист до Осипа Маковея (від 31 травня 1901 р.). Кобилянська з Лесею Українкою їздили в Кімполунг і побували в тій місцевості, яку зображено в «Некультурній»: «Сьогодні перед полуднем ходили-сьмо між Рунга і Магури [...]. Представте собі, з Магури зрубують дерева, саме найкращі, аж мене серце заболіло, як побачила такі велети на землі. [...] Рунг стоїть ще не тиканий [...]. На Рариві ще сніг... Ходили-сьмо і до гуцулки Параски, але її хатка була зачинена, і я не знаю, що з нею» [5, с. 478].

Критика, яка в різний час оцінювала «Некультурну» Ольги Кобилянської, головним чином звертала увагу на два моменти: показ письменницею свободолюбності Параски і – відображення природи. У цьому контексті варто наголосити, що Ольга Кобилянська написала про буковинську Гуцульщину. Для неї було важливо вказати, що героїня – гуцулка (крім гуцулів-українців, у новелі виступають ще й цигани і волохи).

Новела вийшла специфічною для сприйняття. «Правильне», глибоке її прочитання можливе лише в тому випадку, коли читач сам побував у Карпатах. Леся Українка, яка оцінювала твір у статті «Малорусские писатели на Буковине» (1900), не побувавши в Карпатах, передусім звертала увагу на ідеологічний підтекст: «Некультурна» [...] історія селянки-гуцулки, емансипованої не за теорією, а за інстинктом. [...]. Нещастя не ламають, а гартують її: не дивлячись на пережиті драми, вона твердо вірить у своє "щастя"» [12, т. 8, с. 71–72]. А вже в листі Лесі Українки, яка якийсь час перебувала в Кімполунзі, маємо налаштування письменниці на гірський лад. 6 червня 1901 р. Леся Українка писала Кобилянській: «Вчора від рання до полудня дощ дав спокій, отже, хтось бродив по Магурі цілих три години і було йому дуже добре, а сьогодні нема чистої години від самої ночі (вночі теж хляпало розпачливо!), Рунг зовсім сховався, Магура в

жалобі, гори проти мого вікна не всі видко» [12, т. 11, с. 230]. Маємо тут ще один приклад того, як художній текст сприяв «гуцулофільству» авторів з-поза меж Гуцульщини.

Подібно ж і Василь Сімович, який присвятив Ользі Кобилянській низку своїх статей, відзначав: «справжніх гір я не бачив, і чогось мене до них і не тягло. Тим-то якось без уваги пройшли у ввіді Маковей слова про карпатські новелі Кобилянської. Тільки ж як я з кінцем 1897 р. побував у справжніх горах [...], як я на власні очі побачив цю нев'ялу красу Карпат під саму зиму, я такий був захоплений, що все, що я колись читав про гори, зробилося відразу іншим» (1928) [11, с. 222]. Тому й робимо висновок: особиста присутність читача (і критика, який так само є передусім читачем) у певних природних умовах, знайомство з тією екзотикою, яку він прагне оцінити, значною мірою впливають і на хід оцінювання, й на оцінки. Тобто, відповідний колорит твору потребує й літературознавця, який би відповідав тематиці, проблематиці, художнім особливостям тексту.

«Твердий» характер Параски з новели «Некультурна» сформувало життя в горах. І гори як середовище для виховання людини з певними якостями відіграють ключову роль. Гори – частина природи, але особливої, відмінної від тієї, про яку знають на рівнинах. Осип Маковей підмітив: «Кобилянська вихована в горах – звідси стільки гірських образів у її творах, наприклад, у «Битві», «Природі» і «Некультурній» (1899) [8, с. 45].

У новелі «Некультурна» Кобилянська описує природу Карпат. Вона олюднеє бачене нею, розкриваючи перед читачем уявну трагедію: гори Рунг і Магура розділені між собою потоком, їм ніколи не зійтись. Авторка «грає» на людській психології, шукаючи у читача не стільки співчуття, як вводячи його у настрій тихого поетичного смутку. Переміщення птахів з однієї на іншу гору, зміни освітлення гірських схилів, випадання роси – все це матеріал, яким оперує Ольга Кобилянська, описуючи «романтичну драму» двох гірських вершин. Прикметно, що драма ця могла б бути подана інакше, якби вершини мали інші назви. У ліричному вступі до новели «Некультурна» письменниця скористалася тим, «що ім'я Рунг має чоловічий рід, а ім'я Магура – жіночий» [13] і створила динамічні чоловічий та жіночий образи, які «стають у новелі мистецьким прологом до подальшої сумної розповіді про життя сильної і гордої гуцулки Параски» [13]. Налаштованість письменниці на саме таке бачення природи Гуцульщини в цьому місці Карпат спричинена не чим іншим, як художнім завданням, яке реалізувала Ольга Кобилянська.

Певною мірою контрастним до опису «романтичних стосунків» двох гір виступає перша з'ява головної героїні новели: серед цієї гірської краси «заходила Параска красти дрова» [5, с. 325]. З часом приходить розуміння, що не йдеться про крадіжку, бо, судячи з усього, героїня твору – не якась стороння особа, а власне, частина цього ландшафту. Письменниця знову описує природу гір, але вже не на рівні гірських вершин – вона ніби опускається ближче до героїні: пише про вивірок, мух, мотилів, гадину, вовків. По суті, так незримо, не акцентуючи на цьому, Кобилянська роз-

гортає перед читачем оповідь про природні багатства буковинської Гуцульщини.

В епізоді із циганами, які між Рунгом і Магурою товчуть каміння, Ольга Кобилянська повніше розкриває образ гуцулки Параски як жінки самостійної і самодостатньої. Письменниця показує «твердість» характеру і стійкість моральних цінностей, а також фізичні можливості героїні-гуцулки. Вона ніби милується гуцулкою, яка спроможна протистояти викликам сучасного їй життя; погамувати себе і пристосувати до обставин життя, не переступаючи традиційних моральних і станових приписів. Параска – це своєрідний антипод руді панні з новели Кобилянської «Природа». Покажемо тут є невеличкий епізод із залицянням до Параски пана Куби. Авторка вивела його на рівні натяків, балансує на межі допустимого. Бачимо це з оповіді як Куба залюбувався Параскою роботою коло сіна і запропонував їй перепочити і закурити. «Я сідаю під стіг, сміюся і курю!» [5, с. 327]. Оповідь про це сприймається циганом як моральне падіння героїні. Однак, Параска бачить цю ситуацію інакше: «Ех, бадіко, бадіко! Не з такого я роду!» – і сплонувши, встає і йде з своїм тягарем до своєї хати» [5, с. 327]. Слова *тотюн, табака, табачка* «використовуються у фольклорі як евфемізми, як субститути-замінники для назв, які автор [...] не хоче або з етичних міркувань не може назвати прямо» [6, с. 58]. І вжито їх «як евфемізми-субститути прямих номінацій інтимного контакту між (переважно молодими) людьми різної статі» [6, с. 149]. Отож, очевидно, Ольга Кобилянська, коли оповідає про пропозицію пана Куби закурити, і про прямолінійне тлумачення пропозиції Параскою («Я сідаю під стіг, сміюся і курю!» [5, с. 327]), насправді має на увазі те, що героїня не піддалася на зваблювання пана.

Параска, бездітна вдовиця сорока років, для Ольги Кобилянської – своєрідний «вічний двигун» самодостатності й оптимізму. Свою героїню письменниця показує на тлі гірської природи, а також у контексті побутових реалій гуцульського регіону. Не ставлячи за завдання детально відтворювати колорит гір, вона все ж дає низку цікавих штрихів побуту буковинських гуцулів: «звичайна селянська хата з призьбою, коло вікон оббілена. Коло хати город, а в городі всячина» [5, с. 327]. В описі внутрішньої оздобы типової гуцульської хати дано скупі, але водночас точні штрихи: «Довга дубова лавиця, з почорнілих дощок збите ліжко, такий самий стіл, груба неповоротка скриня, на жердці недбало завішені речі – і то майже все. Зате стіни майже повні. Барвні малюнки, яскраві папери, стяжки, дерев'яні хрестики, горнятка, засохлі цвіти, а в вікні понсові цвітучі цвіти» [5, с. 329].

У тексті новели Ольга Кобилянська, може підсвідомо, говорить про витоки народної творчості гуцулів. Як гуцулка Марічка з повісті «Тіні забутих предків» (1911) Михайла Коцюбинського перетворювала у тексти коломийок все бачене нею довкілля, так Параска в новелі Ольги Кобилянської «Некультурна» вирізує з дерева «Хрести, ложки, мисочки або що-небудь інше дрібне, що їй на думку прийде» [5, с. 329]. Свої вміння Параска пояснює так: «Як візьму дерево в руки, воно вже і саме виправиться» [5, с. 329]. Насправді ж, Параска, схильна до чоловічої роботи,

успадкувала свій дар від батька, який «був великий майстер – будував церкви» [5, с. 331]. Її двоюрідні брати «вितесували з дерева скрипки, сидла, боклагги» [5, с. 331]. А племінник був так само майстром, тому дещо «з того, що він витесував, забрав цісарський син» [5, с. 331]. Так ненав'язливо Кобилянська розповідає про схильність гуцулів до народних промислів, інтерес до яких на час написання цієї новели сягнув уже досить високого рівня.

В історії Параски Ольга Кобилянська торкається питань господарського життя. Зокрема пише про заготовлю сїна у горах за допомогою найманих працівників, веде мову про вівчарство на Гуцульщині. Параска, яка носила сіль на полонину, пояснює своїй співрозмовниці, пані, що таке *стина*. «Мабуть, знаєте, що то стина? Чабанія, де люди літують з вівцями, де їх доять і вурду, і бриндзу роблять. Збита з дошок колиба на якій-небудь горі на пасовиську» [5, с. 334].

Кобилянська, яка наділила героїню схильністю до чоловічої роботи, і сцену сватання переносить у Брязу, в околиці гірської полонини, де Параска поряється на горі в колибі коло худоби. Разом з тим, Ольга Кобилянська не руйнує прадавніх традицій – трембіту залишає в чоловічих руках. Про трембіту йдеться як про вияв пастухового розпачу: Параска відбилася від його любовців і звук трембіти лунає на знак розлуки з Параскою. Ще раз прощальні звуки (як на відхід людини зі світу) лунали тоді, як Параска просто йшла до свого майбутнього чоловіка: «грав чабанисько в трембіту. Грав таку тугу, що – ей боже! [...] Стоїть медведисько з чорним патлатим волоссям своїм, округ него вівці білі і чорні дрібніють з трави... стоїть сам один та й плаче в трембіту» [5, с. 339].

У сцені провадження Параски до нового чоловіка є щось від казкової фольклорної прози. Дівчина, яка розуміє по-волоськи, підслуховує розмову своїх провідників: «Ведім її верхами та вузинами, а не дорогою, щоби не втекла назад» [5, с. 339]. Віє від цієї оповіді тими старовинними слов'янськими традиціями, коли одні роди в інших викрадали дівчат (звідси й маємо один із синонімів слова дівчина – краля). Тут і справді сюжет звертає на крадіжку, бо нібито спочатку призначена бути на службі у пана Куби, Параска стає дружиною Юрія.

Колоритним є фрагмент твору, в якому змальовано обставини стосунків Параски з сестрою і своїм коханим – Малининим сином. Романтичними нотками віє від «чортівського млина» коло пасовиська Шандру. Ольга Кобилянська, описуючи дорогу своєї героїні до віддаленого млина, створює картину непрохідних карпатських лісів, які за своєю суттю є першолісами: «І не був се ліс, як той, що покриває Магуру або Рунга, веселий, доступний, але такий, як би його засіяла сама рука бога святого, коли творила світ» [5, с. 342]. Цей опис карпатського лісу чимось схожий до того, який Кобилянська відтворила у «Битві». Подібні описи первісного лісу на Гуцульщині, але у дещо інакшому художньому відображенні, дали й інші автори. Такий первісний ліс характерний також для фольклору українського, і для західноєвропейського; він знайшов своє втілення й у казках братів Грім.

Шлях героїні до млина (а це чортівський млин, назву якого подано румунською: «moag draculi») позна-

чений всілякими казковими перепонами: велике каміння, розпінена студена вода, велике повалене дерево. Тут яскраво помітна фольклорність цього епізоду. Героїня, послана на вірну смерть, врешті розуміє, що отой «чортів млин» – це не млин для збіжжя: «се чортівський млин, се його шум заливає воздух, як меле!» [5, с. 344]. По суті, розповідь про похід героїні до «чортового млина» можна сприймати як окремий вставний текст на основі сюжету, запозиченого з усної народної творчості. В його основі лежить поширений в українському і світовому фольклорі мотив, у якому обігрується розуміння водоспаду ріки як чортівського млина. Героїня Кобилянської до млина добирається руслом ріки. Ним же вона повертається додому, долаючи перешкоди, отож, гартуючи свою міць фізичну і моральну.

Письменниця створює сцену вагань героїні, позначену традиційним фольклорним розумінням світла і темні як символів добра і зла. Ольга Кобилянська нагнітає ситуацію, ставлячи героїню у складне становище. Вона не знає, «Як ночувати в тім пеклі, де чорти вднину мелють?» [5, с. 344]. Тобто, за логікою казки, вночі там мають відбуватися ще страшніші речі, хоч насправді героїня, заведена у гірські нетрі, чує лише клекіт води. Розпач Параски доходить апогею внаслідок втрати нею морального спокою, змодельованого письменницею на традиційним народним розумінні поділу доби на світлу і темну пори, отож світла пора – час світлих сил, темна – час темних («настане північ, і вона без свічки умре!») [5, с. 344].

Те, що в основу тексту покладено демонологічні оповідки Гуцульщини свідчить і такий штрих: «Не оглядалася. Їй здавалося, що несе щось страшно тяжке на плечах і що її туй-туй, щось до сміху заскобоче. А може, й несла що – чи вона знає?» [5, с. 345]. У гуцульській демонології відомий мотив: герой повинен іти вперед, не озираючись, навіть якби його про це щось просило. Відомий у фольклорі й мотив перенесення на плечах якоїсь демонічної сутності. А в Кобилянської читаємо: «Їй хотіло щось розум відібрати – тото, що сиділо їй на плечах і скоботало і що вона через цілий ліс несла» [5, с. 345]. Світло місяця, собачий гавкіт – це ті елементи, які свідчать про визволення героїні з полону страху і з-під влади нечистої сили. Вони тут замінюють мотив третіх півнів, які провіщають світанок, коли нечиста сила тратить свою владу. Можливо, Ольга Кобилянська ці мотиви ввела у новелу з розповідей прототипу свого твору, реальної гуцулки, з якою згодом хотіла познайомити Лесю Українку.

Можемо припустити, що Ольга Кобилянська переконувала і себе, і читача в реальності того, що сталося з Параскою, описуючи як її героїня побачила з гори Магури місце, де серед лісів клекотав «чортів млин»: «Магура висока гора [...]. Високо понад всі прочі шпилі, здається, випинається Рарив. Його обдає темно-зелений ліс, сповитий в прозору мряку, а з того лісу близько Рарива виринають дві однакові стіни кам'яні, стоячі рівно одна проти другої, мов шпалір, що веде до пишної скали... Там ««moaga dracului»» [5, с. 352].

Висновки. Ольга Кобилянська була знайома з особливостями буковинської Гуцульщини і з власного

досвіду, і на рівні міфологічному. Цей досвід, враження і власне здивування вона намагалася передати читачеві. Отож у її творах про гори використано цілу низку деталей, які дають підстави класифікувати їх як гуцульський текст української літератури. Використання місцевого колориту допомогло Ользі Кобилянській написати новелу, насичену пригодницьким еле-

ментом, багату на незвичні для читача побутові деталі і фольклорно-міфологічні елементи. Та й сам вибір героїні «Некультурної» сприяв введенню в літературу постаті, позначеної небуденністю і елементами емансипованості. Певно саме тому з прототипом своєї героїні Кобилянська намагалася познайомити Лесю Українку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бикова Т. «Верховино, світку ти наш...»: гуцульський текст української літератури першої третини ХХ століття. Київ: Четверта хвиля, 2015. 424 с.
2. Васильчук М. Художній дискурс Гуцульщини в українській літературі ХІХ – поч. ХХ ст.: монографія. Івано-Франківськ, 2018. – 464 с.
3. Кобилянська О. Зібрання творів: у 10 т. / редкол.: В. Антофійчук та ін. Чернівці: Букрек, 2013. Т. 1. 476 с.; Чернівці: Букрек, 2014. Т. 2. 476 с.; Чернівці: Букрек, 2015. Т. 3. 816 с.
4. Кобилянська О. Творив: в 2 т. / упоряд., ст. і приміт. Ф. П. Погребенника. Київ: Дніпро, 1983. Т. 1. 495 с.
5. Кобилянська О. Твори: у 5 т. Київ: Держлітвидав України, 1962. Т. 2. 480 с.
6. Лесюк М. Еротизм в українському пісенному фольклорі: лінгвістичний аспект. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. 244 с.
7. Наєнко М. Художня література України: від міфів до модерної реальності. Вид. 3-є з доп. і уточн. Київ: ВЦ «Просвіта», 2012. 1088 с.
8. Ольга Кобилянська в критиці та спогадах / упоряд. та приміт. Ф. П. Погребенника, О. К. Коваленко, Е. М. Панчука, В. Я. Пискалової. Київ: ДВХЛ, 1963. 560 с.
9. Ольга Кобилянська: до 150-ї річниці з дня народження: бібліогр. покажч. / уклад.: Н. І. Горюнова, В. І. Ткач, Н. І. Ткач, Н. М. Загородна; за участю М. П. Дячук; наук. ред. Я. Б. Мельничук. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. 440 с. (Серія „Буковина”).
10. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Вид. 2-ге, переробл. і доп. Київ: Либідь, 1999. 448 с.
11. Сімович В. Праці в двох томах / упоряд. Л. Ткач, О. Івасюк, за участю Р. Пилипчука, Я. Погребенник, передмова Ф. Погребенника. Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. Т. 2: Літературознавство. Культура. 904 с.
12. Українка Леся. Зібрання творів у дванадцяти томах / Леся Українка. Київ: Наук. думка, 1977. Т. 8. 320 с.; Київ: Наук. думка, 1978. Т. 11. 480 с.
13. Карпенко Ю. О. Функції топонімічних назв у творах О. Ю. Кобилянської (До питання про топонімічну стилістику). URL: <http://karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2013/02/Funkcii.pdf>.

REFERENCE

1. T. Bykova "Verkhovyna, you are our world": the Hutsul text of Ukrainian literature of the first third part of the XXth century. Kyiv: The Fourth Wave, 2015. 424 p.
2. M. Vasylychuk Art discourse of Hutsulshchyna in the Ukrainian literature of the XIX – beginning of the XXth century: monograph. Ivano-Frankivsk, 2018. - 464 p.
3. O. Kobylanska Collection of works: 10 vol./ edit.: V. Antofychuk and others. Chernivtsi: Bukrek, 2013. V. 1. 476 p. ; Chernivtsi: Bukrek, 2014. V. 2. 476 s. ; Chernivtsi: Bukrek, 2015. V. 3. 816 p.
4. O. Kobylanska Works: in 2 vol. / Comp. art. and notes. F. P. Pogrebennyk. Kyiv: Dnipro, 1983. V. 1. 495 p.
5. O. Kobylanska Works: in 5 vol. Kyiv: State Literature Publ. House of Ukraine, 1962. V. 2. 480 p.
6. M. Lesyuk Erotism in the Ukrainian song folklore: the linguistic aspect. Ivano-Frankivsk: City of NB, 2010. 244 p.
7. M. Nayenko Fiction of Ukraine: from myths to modern reality. Publ. House. The 3rd with addit. and specific. Kyiv: "Prosvita" Publ. House, 2012. 1088 p.
8. Olga Kobylanska in critique and memories / comp. and notes. F. P. Pogrebennyk, O. K. Kovalenko, E. M. Panchuk, V. Y. Piskalova. Kyiv: DVHL, 1963. 560 p.
9. Olga Kobylanska: To the 150th anniversary of birth: a bibliography. pointer / comp.: N. I. Goryunov, V. I. Tkach, N. I. Tkach, N. M. Zagorodna; with the participation of M. P. Dyachuk; scienc. edit Y. B. Melnychuk. Chernivtsi: Chernivtsi National Univer., 2015. 440 p. ("Bucovyna" series).
10. S. Pavlychko Discourse of Modernism in Ukrainian Literature. Edit. the 2nd, reworked. and add. Kyiv: Lybid, 1999. 448 p.
11. V. Simovych Works in two volumes / comp. L. Tkach, O. Ivasyuk, with the participation of R. Pylypchuk, Y. Pogrebennyk, a foreword by F. Pogrebennyk. Chernivtsi: Books - XXI, 2005. V. 2: Literary Studies. Culture. 904 p.
12. Lesya Ukrainka. Collection of works in twelve volumes / Lesya Ukrainka. Kyiv: Science thought, 1977. V. 8. 320 p.; Kyiv: Science thought, 1978. V. 11. 480 p.
13. Y. O. Karpenko Functions of toponymic names in the works of O. Y. Kobylanska (To the question of toponymic stylistics). URL: <http://karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2013/02/Funkcii.pdf>.

"Uncultured" Novella of Olga Kobylanska as a component of the Hutsul text

M. M. Vasylychuk

Abstract. The article considers the novel of Olga Kobylanska "Uncultured" as a component of the so-called Hutsul text of Ukrainian literature. The mechanism of reflection and transmission by the author of regional colouring, inherent in Bukovynian Hutsulshchyna, is revealed. Attention is paid to the symbolics of euphemisms used by Olga Kobylanska. The features of the writer's introduction into the background of the work of folklore-mythological motifs (in particular, the Hutsul demonology) are shown.

Keywords: novel, text, letter, mountains, region, localization.

Конотація як лінгвістичне явище: дефініція, типологія, властивості та структура

Ю. О. Зайченко

Національний технічний університет України, «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Corresponding author. E-mail: karangmar@gmail.com

Paper received 27.09.19; Accepted for publication 12.10.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-210VII61-16>

Анотація. Стаття присвячена огляду загальних тенденцій тлумачень та описів поняття конотації вітчизняними та закордонними науковцями ХХ-ХХІ ст. з урахуванням специфіки підходів до дефініції, меж функціонування, виокремлення компонентів конотативного відтінку значення мовної одиниці. У підсумку автор надає власний підхід до визначення, типології та опису властивостей конотації базуючись на її системній дуальності, виокремлюючи мовну, семантичну конотацію як компонент лексичного значення слова та мовленнєву, стилістичну, яка поширюється на мовні одиниці будь-якого рівня та проявляється в рамках функціонування мовних одиниць.

Ключові слова: конотація, експресивність, емотивність, оцінка, стилістика, семіотика.

Вступ. Конотація є багатоаспектним явищем, яке увійшло до лінгвістики у ХVІІ ст. завдяки граматиці Пор-Рояль, проте більш детальний розгляд отримало у ХХ-ХХІ ст., коли стало предметом вивчення семіотики, стилістики, прагматики, комунікативної лінгвістики, когнітивної лінгвістики, теорії інтертекстуальності тощо. Не зважаючи на значну кількість досліджень, присвячених цьому лінгвістичному явищу, на сьогодні досить не є повністю визначеним як статус конотації, так і її структура та межі функціонування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичними джерелами нашої статті є дослідження конотації вітчизняними та зарубіжними науковцями ХХ-ХХІ ст. Л. Блумфілда, Л. Єльмслева, О.С. Ахманової, М.Г. Комлева, І.В. Арнольд, В.І. Goverдовського, Й.А. Стерніна, В.М. Телії, М.А. Бонфантіні, Ю.Д. Апресяна, А. Фартаха, О.Г. Рєвзіної, Є.М. Сторожевої, Н.Г. Іщенко та О.В. Марчук. У наведених джерелах вона розглядається як додатковий відтінок, компонент значення, семантична модифікація, додаткове значення, процес, ознака, знакова система та мисленнєво-мовний механізм. Розходяться думки науковців і стосовно меж функціонування конотації – так, на думку Л. Блумфілда, М.Г. Комлева, В.І. Goverдовського, Є.М. Сторожевої, О.В. Марчук конотація проявляється безпосередньо у слові як частина лексичного значення, в той час як О.С. Ахманова, В.М. Телія, О.О. Селіванова розширюють межі функціонування конотації до мовних одиниць, під якими маються на увазі як власне слова, так і більш широкі поняття (вислови, тощо). Не є усталеними і підходи до структурні характеристики конотації. Розходяться, а часто і суперечать один одному і погляди науковців на властивості конотації, що вказує на невизначеність її статусу як лінгвістичного явища.

Об'єктом нашої статті виступає конотація як лінгвістичне явище, **предметом** – типологія, структура та властивості конотації. **Мета** статті полягає в описі лінгвістичної конотації в її системній дуальності. Для досягнення цієї мети нами було поставлено і розв'язано такі **завдання**: 1) проаналізувати підходи до визначення поняття конотації з позицій семантики та стилістики, виокремленні в ХХ ст.; 2) простежити тенденції до розгляду конотації, її структури та типології в ХХІ ст.; 3) на базі проаналізованих досліджень надати опис

конотації з урахуванням її системної дуальності.

У роботі задіяні **методи** діахронічного аналізу та синтезу інформації на базі теоретичних джерел вітчизняних та закордонних дослідників ХХ-ХХІ ст.

Результати та обговорення. У своїй праці «Language» (1933) американський лінгвіст Л. Блумфілд [4, с. 156-164] розглядає конотацію як додатковий відтінок значення слова або словоформи, обумовлений певними соціальними, локальними, технічними та культурними особливостями мовців. Він першим описав конотації в семантичному розрізі, крім того саме він першим пов'язав поняття конотації з емоціями людини і створив спробу типології конотацій, виокремивши конотацію форм, що підлягають уникненню, та конотацію підсилення. До перших науковець відносить непристойні мовні форми, табуовану лексику та «зловісні» форми (слова на позначення чогось болісного або небезпечного), тобто ті слова або форми слів, які підлягають евфемізації. До других – вигуки, інверсію та винесення означення або обставини у передпозицію, символічні та звуконаслідувальні форми, дитячі, меліоративні та безглузді слова та словоформи.

Данський лінгвіст Л. Єльмслєв звернувся до поняття конотації у своїй ключовій праці «Пролегомени до теорії мови» (1943). Не виокремлюючи конотацію в окрему категорію, він ввів поняття конотативної семіотики, яку протиставив з одного боку денотативній семіотичі, з другого метасеміотичі. За визначенням науковця, денотативною семіотикою є така, у якій жоден з планів не є семіотикою, у конотативній семіотичі власне семіотикою є план вираження, а у метасеміотичі план змісту [6, с. 134]. Науковець зазначав, що текст як знакова система може бути неоднорідним і містити у собі елементи, що належать до різних систем, зокрема: стилістичної форми (проза, вірші, їхнє поєднання), стилю (творчий, наслідувальний (нормальний) та творчо-наслідувальний, або архаїчний), оцінного стилю (високий та низький, або вульгарний), засобу (мовлення, письмо, жести), емоційного тону, ідіоми (говор, національна мова, регіональна мова, індивідуальні особливості вимови). Окремі члени таких категорій знаходять реалізацію у конотаторах, базових одиницях конотативної семіотики. Конотатор – це співзначення мовної одиниці, зміст, для якого за визначенням науковця денотативна семіотика служить вираженням

[6, с. 134-136].

У «Словнику лінгвістичних термінів» (1966) під редакцією лінгвіста О.С. Ахманової подаються такі визначення конотації: 1) додатковий зміст слова (або вислову), його супутні семантичні або стилістичні відтінки, які нашаровуються на його основне значення, слугують для вираження різноманітних експресивно-емоційно-оцінних відтінків та можуть надавати висловлюванню урочистості, грайливості, фамільярності тощо; 2) значення як інваріант (сигніфікація, інтенціональне значення тощо) у протиставленні до денотації, що розглядається як екстенціональне значення, співвідношення з певним референтом тощо [3, с. 198]. Крім того, дослідниця розмежує конотацію на інгерентну (внутрішньо присутню у слові незалежно від контексту) та адгерентну (що формується контекстом) [цит. за 5].

Значний внесок до розвитку теорії конотації зробив радянський лінгвіст М.Г. Комлев, який у своїй книзі «Компоненти змістової структури слова» (1969) описує конотацію як семантичну модифікацію значення, яка імпліцитно включає в себе сукупність семантичних нашарувань, почуттів, уявлень про знаки, лексичне поняття або про деякі властивості і якості об'єктів для найменування яких вживається це слово-значення [8, с. 108]. Крім того він розробив детальну типологію конотації, в рамках якої він відносить уявлення, почуття, культурний компонент, компонент поля, рівень знання та світогляд до видів цього мовного явища.

Засновник наукової школи стилістики декодування професор І.В. Арнольд (1973) розглядає конотацію в контексті лексичної стилістики та описує як додаткове значення мовної одиниці, яке несе в собі інформацію про умови та учасників комунікативного акту на протигагу денотації, яка є власне інформацією про предмет комунікації. Якщо денотативне значення мовної одиниці є обов'язковим, то конотативне є факультативним і містить експресивний, емоційний, оцінний та стилістичний компоненти. Обидва типи значення дослідниця розмежує на узуальні (тобто закріплені в мові) та okazіональні (тобто такі, що формуються в залежності від контексту) [2, с. 7].

У своєму огляді історії дослідження поняття конотації український науковець В.І. Говердовський (1979) зазначає, що конотація – це частина значення слова, яка зазвичай не фіксується у лексикографічних джерелах. Базові одиниці конотації він називає конотемами, які він описує як різні семантичні одиниці, в яких закладені спів-уявлення, що виникають в учасників мовленнєвого спілкування під час утворення та відтворення висловлювань. Не зважаючи на свою різноманітність, конотеми утворюють єдину соціолінгвопсихологічну конотативну модель значення, зумовлену тим, що конотація переважно носить не тільки і не стільки індивідуальний, але й загальний для носіїв певної мови характер. Крім того, в рамках свого дослідження науковець вводить поняття «сфери конотації», до яких він відносить області, в яких мовні засоби поєднуються з певним типом уявлень та відчуттів. Всі типи конотації він розподіляє на три основні сфери, які відзначаються своєю спрямованістю: експресивно-оцінна сфера спрямована на внутрішній світ людини, контекстна – на мову, а історико-культурна

– на зовнішню відносно мови дійсність [5].

Радянський та російський лінгвіст Й.А. Стернін у монографії «Проблеми аналізу структурних значень слова» (1979) [13, с. 30-34] розглядає конотацію як один з макрокомпонентів лексичного складу знаку на рівні з денотативним, селективним та емпіричним компонентами. Якщо емпіричний та денотативний компоненти значення відображають об'єктивну дійсність безпосередньо у чуттєвій та раціональній формі, то царинною конотації є відображення дійсності у більш суб'єктивній формі, конотація маніфестує ставлення, оцінку суб'єктом певних об'єктів або явищ. Селективний компонент відображає мовну дійсність і конститує правила функціонування знаку в певній синтаксичній конструкції або певному лексичному середовищі. Денотативний та конотативний макрокомпоненти, що відрізняються високою абстрактністю, здатні розпадатися на більш конкретні, змістовні мікрокомпоненти (семи).

Поділяючи погляди О.С. Ахманової та І.В. Арнольд, Й.А. Стернін [13, с. 69-70] визначає конотацію як додаткову інформацію відносно поняття, проте розглядає її не як повноцінне значення, а лише як його частину. Він підкреслює, що конотативний компонент слова відіграє велику роль у мовленні, в оцінці ситуації, для добору слів, що збігаються за денотативним компонентом та відрізняються за стилістичним забарвленням, оцінкою, що, в свою чергу, знаходить широке застосування при створенні літературних та масмедійних текстів. Незнання конотації призводить до використання слова в невірних контекстах.

У наведеній монографії Й.А. Стернін звертається до структури конотації, розробленої І.В. Арнольд, та наводить емоційний, експресивний, оцінний та стилістичний компоненти як її складові [13, с. 72], проте вже в 1985 р. у монографії «Лексичне значення слова в мовленні» науковець вилучає з конотативного функціонально-стилістичний макрокомпонент, зумовлюючи це тим, що останній маніфестує приналежність слова до певного функціонального стилю мовлення та характеризує не ставлення до денотату, а безпосередньо умови комунікативного акту [12, с. 34]. Відмовляється він і від виокремлення експресивного компоненту в окрему категорію, зводячи конотативний макрокомпонент значення до двох загальних семантичних компонентів «оцінки» та «емоції», що виступають у вигляді семантичних ознак, які конкретизуються відповідними семними конкретизаторами. Такі семні конкретизатори розташовуються між позитивним та негативним полюсам аксіологічної шкали. До важливої характеристики конотативних сем Й.А. Стернін відносить їхню периферійність, зумовлену тим, що не зважаючи на свою обов'язкову наявність у значенні кожного слова у вигляді семи, або автономної семантичної ознаки, ці компоненти підлягають вилученню зі значення без порушення номінальної функції слова, вони є додатковими відносно денотації [12, с. 65-66]. Крім того, науковець розробив типологію конотативних сем, в рамках якої він розмежує їх на постійні та ймовірні за ознакою сталості, узуальні та okazіональні за ознакою системності [12, с. 55-57].

З позицій семантики та прагматики мовознавець В.М.

Телія (1986) визначає конотацію як семантичну сутність, що узуально або okazіонально входить до семантики мовних одиниць та виражає емотивно-оцінне та стилістично марковане ставлення суб'єкта мовлення до дійсності під час її позначення у висловлюванні, яке отримує на основі цієї інформації експресивний ефект [15, с. 5]. Таким чином, експресивність, або експресивне забарвлення, дослідниця розглядає не як компонент конотативного значення, а як функцію, в той час як конотація є безпосередньо засобом її реалізації.

Про вторинність конотативної інформації відносно денотативної пише й італійський науковець М.А. Бонфантіні у статті «Sobre la connotación» (1987), підкреслюючи, що конотативне значення є суб'єктивним, сугестивним, імпліцитним та емоційним. Він розглядає конотацію у розрізі семіотики та комунікативної лінгвістики та виокремлює два аспекти: 1) здійснення конотативної інтерпретації стосується обумовленості функціонування знаку в межах умов комунікації, а не окремого терміна в абстрактному комунікативному потоці; 2) при цьому відбувається щонайменше два етапи інтерпретації: перший є обов'язковим для розгляду функціонування знака як сигніфіканта; другий етап потрібен для розуміння знака безпосередньо в тексті, в контексті і під час комунікативної гри [16, с. 152]. М.А. Бонфантіні відходить від усталеного в семіотиці кодування погляду на денотацію та конотацію як об'єктів та описує їх як семіотичні процеси, що характеризуються визначеністю та формальною визначальністю. В межах цих процесів він визначає денотацію як безпосередню інтерпретацію, а конотацію – як кінцеву. Особливою характеристикою конотативних явищ науковець визначає підпорядкованість їх загальній категорії імпліцитної прагматики [16, с. 152-153].

Сучасний лінгвіст Ю.Д. Апресян (1995) описує конотацію в площині прагматики слова, при цьому власне прагматику він визначає як закріплену в слові оцінку мовцем певних аспектів дійсності, до яких належать предмет повідомлення, зміст повідомлення та адресат. Відповідно, конотація лексеми є несуттєвою, проте стійкою ознакою поняття, яке вона виражає, яка втілює прийняту в певному мовному колективі оцінку відповідного предмета або факту дійсності, при цьому така ознака не входить до лексичного значення слова. Виокремлюються дві основні внутрішньомовні властивості конотації: її компаративність та мінливість. Під компаративністю науковець має на увазі виникнення відношень уподібнення між двома мовними одиницями, в одній з яких певна ознака виступає як семантичний компонент значення, а в іншій є несуттєвою та не зафіксованою безпосередньо в словниковому значенні, проте викликає асоціації певного характеру. Саме цей елемент уподібнення на думку науковця і лежить в основі утворення конотації. Під мінливістю мається на увазі властивість синонімічно або тематично близьких слів мови мати різні конотації та певна неузгодженість, яка знаходить своє відображення у наявності подекуди протилежних конотацій в одного й того ж слова. Окремо Ю.Д. Апресян вказує на те, що формування конотації лексеми відбувається під впливом типу сприйняття або використання відповідного об'єкта дійсності, традиції

літературної обробки лексеми, історичного, релігійного, політичного, психологічного або іншого культурного контексту її існування, етимології тощо [1].

За словами іспанського дослідника А. Фартаха (1998) конотація є значенням периферійним, змінним та суб'єктивним, що відрізняє її від денотації, яка є значенням ядерним, стабільним та об'єктивним. До компонентів конотації він відносить стилістичні, суб'єктивні та ідеологічні варіації [17, с. 16].

Розгляд конотації з позицій теорії інтертекстуальності та когнітивної лінгвістики припав на початок XXI ст. Сучасний російський лінгвіст О.Г. Ревзіна (2001) [10] підкреслює, що саме уявлення про мовну пам'ять як про великий цитатний фонд, що є головною теоретичною засадою інтертекстуальності, зумовлює конотативність текстових одиниць, які використовуються повторно безпосередньо або з певними трансформаціями, відносно наявних в мовній пам'яті усталених комунікативних фрагментів. З точки зору когнітивістики дослідниця описує денотацію та конотацію як мисленнєво-мовні механізми, пов'язані безпосередньо з людським пізнанням, мисленням та сприйняттям. Денотація та конотація несуть у собі інформацію, яку О.Г. Ревзіна умовно розподіляє на три блоки: інформація про світ (розмежовується на інформацію про людину та про акт комунікації), про тексти та про мову. Під інформацією про людину мається на увазі інформація про типологічні характеристики людини (стать, вік, регіональна, соціальна, професійна, конфесійна приналежність), її емоційний та ментальний стани. Інформація про акт комунікації – це інформація про умови спілкування, предмет спілкування, стосунки комунікативних партнерів і ставлення до предмета спілкування. Інформація про мову дослідниця визначає інформацію про мовну норму, пряме та непряме позначення, фразеологію, концепти. До інформації про текст вона відносить інформацію як про конкретний текст, так і про інтертекст. До такого типу інформації належить також інформація про фонд знань, культуру тощо.

Сучасна українська дослідниця О.О. Селіванова (2006) визначає конотацію як «додатковий компонент значення мовної одиниці, що доповнює її предметно-логічний зміст суб'єктивними відтінками оцінки, емоційності, експресивності, функціонально-стилістичної забарвленості, а також відтінками, зумовленими соціальними, ідеологічними, культурними, ситуаційними аспектами комунікації». Вона описує конотацію з трьох ключових позицій сучасної семіології, до яких належать: 1) розгляд конотації як додаткового системно-зумовленого складника значення, що містить оцінний, емотивний, експресивний та функціонально-стилістичний компоненти; 2) звуження поняття конотації до елементів змісту, які не входять до словникового значення слова, проте обумовлені культурними стереотипами та додаються безпосередньо у мовленні, і до яких належать асоціативні, контекстуальні, прагматичні та емотивні (семантична асоціація); 3) виокремлення в рамках конотації ситуаційно-психологічного, соціально-лінгвістичного, власне лінгвістичного, ідеологічного тощо аспектів [11, с. 249].

Дещо інакше поняття конотації розглядає російський

лінгвіст С.М. Сторожева (2007) [14], яка розширює її межі до будь-якої додаткової інформації в значенні слова, пов'язаної з його функціонуванням, тобто з типовим набором комунікативних ситуацій, в яких воно вживається. Дослідниця надає найбільш повний на сьогодні опис конотації, при якому виокремлює дві великі групи: внутрішньомовну (пов'язану зі сприйняттям слова у зв'язку з розвитком мовної системи) та зовнішньомовну (пов'язану з екстралінгвістичними факторами, параметрами ситуації спілкування, сприйняттям та оцінкою мовцем предмета, ситуації). Внутрішньомовні компоненти конотації, в свою чергу, розподіляються на діахронічні, що дозволяють прослідкувати зміни, які пройшло слово з плином часу, та синхронічні (мотиваційні), які доповнюють об'єктивне значення мовної одиниці асоціативно-образним уявленням про позначувану реалію на основі внутрішньої форми найменування. Зовнішньомовні компоненти конотації характеризують умови комунікації, мовця як такого, соціальні стосунки учасників комунікації тощо. В межах цієї групи компонентів конотацій дослідниця виокремлює чотири підгрупи, які, в свою чергу, складаються з певних елементів. До таких підгруп належать: психологічні (емоційно-оцінний, емоційно-експресивний, фоносемантичний), соціальні (ідіомні), функціонально-стилістичні та національно-культурні компоненти конотації.

За словами сучасного українського лінгвіста Н.Г. Іщенко (2010), існують дві основні позиції щодо розгляду конотативного компоненту семантики мовної одиниці в лінгвістичній науці. З одного боку, він постає як факультативний, тобто такий, що накладається на основний – предметно-логічний – інформаційний компонент значення, з іншого, конотативний компонент є рівноправним компонентом семантичної структури одиниці. Н.Г. Іщенко зазначає, що обидва компоненти присутні в мовних одиницях у різних пропорціях, тому один з них може переважати і утворювати логічну або емоційну доміную. Яскравим прикладом є фразеологічні одиниці, в яких експресивне значення переважає над номінативним. Крім того, конотативний компонент одночасно виступає як семантична категорія і як стилістична категорія, що вказує на рівнозначну приналежність конотації до систем мови та мовлення.

При цьому дослідниця наголошує, що в залежності від приналежності конотації до цих систем, різняться її структура, так мовна конотація складається з трьох компонентів: експресивного, емоційного і оцінного, а мовленнєва – з чотирьох: експресивного, емоційного, оцінного та функціонально-стилістичного [7, с. 47-48].

Українська дослідниця О.В. Марчук (2015) [9] під конотацією має на увазі обов'язковий макрокомпонент в значенні слова, присутній в лексичному значенні у всіх випадках вживання слова, який визначається типовими комунікативними ситуаціями його використання. Вона підкреслює, що вживання конотації залежить від певних екстралінгвістичних факторів, які впливають безпосередньо на комунікацію. Серед них виокремлюються психолінгвістичні, соціолінгвістичні, прагматичні та комунікативні фактори.

Висновки. На базі вищезазначеного доцільно розглядати мовну, семантичну конотацію як компонент лексичного значення та мовленнєву, стилістичну, яка поширюється на мовні одиниці будь-якого рівня та проявляється в рамках функціонування мовних одиниць. Звідси, у нашій роботі ми визначаємо конотацію як додатковий компонент значення мовної одиниці фонетичного, морфологічного, лексичного та синтаксичного рівня, у якому імпліцитно закладене емотивне, експресивне та оцінне ставлення суб'єкта до описуваного об'єкта реальної або ірреальної дійсності, а також її стилістичне забарвлення. Оскільки емотивний та оцінний компоненти конотативного значення мовних одиниць класифікуються як позитивні та негативні, доцільним є розподіл і конотації на два загальні типи: позитивну та негативну.

Системна дуальність конотації зумовлює дуальність її властивостей, тобто конотація одночасно може розглядатися як системна, зафіксована, закладена в значення мовної одиниці механізмами вторинної номінації в рамках певного суспільного світогляду, та суб'єктивна, факультативна, така, що має в певній мірі асоціативний характер та реалізується під час функціонування мовних одиниць у контексті. Крім того, конотації властива мінливість – тобто здатність змінюватися за аксіологічною шкалою з плином історичного часу та в залежності від геополітичних умов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Коннотации как часть прагматики слова. *Русский язык. Проблема грамматической семантики и оценочные факторы в языке*. Москва, 1992. С. 45-64.
2. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык: Учебник для вузов. 5-е изд, испр. и доп. Москва, 2002. 384 с.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Москва, 1966. 598 с.
4. Блумфилд Л. Язык / пер. с англ. Е.С. Кубряковой и В.П. Мурат. Москва, 1968. 608 с.
5. Говердовский В.И. История понятия коннотации. *Филологические науки*. 1979. URL: <http://web.archive.org/web/20080329233131/http://lib.crimea.edu/avt.lan/student/lex/goverd.html> (дата звернення 10.09.2019).
6. Ельмслев Л. Прологомены к теории языка / пер. с англ. В.Д. Мазо. Москва, 2006. 248 с.
7. Іщенко Н.Г. Оцінний компонент лексичного значення слова. *Філологічні трактати*. № 3. Суми, 2010. С. 47–50.
8. Комлев Н.Г. Компоненты содержательной структуры слова. Изд. 3-е, стереотипное. Москва, 2006. 192 с.
9. Марчук О.В. Конотативний простір світу англomовного фентезі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: «Філологія»*. 2015. №19. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v19/part_1/29.pdf (дата звернення: 10.09.2019)
10. Ревзина О.Г. О понятии коннотации. *Языковая система и её развитие во времени и пространстве: Сборник научных статей к 80-летию профессора Клавдии Васильевны Горшковой*. 2001. URL: <http://danefae.org/pprs/gorwkova/ogrkonnot.htm>. (дата звернення 10.09.2019).
11. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава, 2006. 716 с.
12. Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи: монография. Воронеж: Воронежский университет, 1985. 138с.
13. Стернин И.А. Проблемы анализа структуры значения слова:

- монография. Воронеж: Воронежский университет, 1979. 122с.
14. Сторожева Е.М. Коннотация и ее структура. *Вестник ЧелГУ*. 2007. №13. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konnotatsiya-i-ee-struktura> (дата звернення: 10.09.2019).
 15. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва, 1986. 141 с.
 16. Bonfantini M.A. Sobre la connotación. *ELUA. Estudios de*

- Lingüística*. 1987. N. 04 URL: <http://hdl.handle.net/10045/6613>. (дата звернення 10.09.2019).
17. Fartakh A. La connotación y la idiosincrasia lingüística y cultural (asociaciones semántico-léxicas en el español de Granada y el árabe de Tetuán, Marruecos): tesis doctoral de Filología Hispánica / Universidad de Granada. Granada, 1998. 369 p.

REFERENCES

1. Apresian Yu.D. Connotation as a Part of Word Pragmatics. *Russkiy yazyk. Problema grammaticheskoy semantiki i otsenochnyye faktory v yazyke*. Moscow, 1992. P. 45-64.
2. Arnold I.V. Stylistics. Modern English: Textbook for High School. Moscow. 2002. 384 p.
3. Akhmanova O.S. Dictionary of Linguistic Terminology. Moscow. 1966. 598 p.
4. Blumfeld L. Language / translated from English by E.S. Kubryakova, V.P. Murat. Moscow. 1968. 608 p.
5. Goverdovskiy V.I. History of Connotation Study. *Filologicheskiye nauki*. 1979. URL: <http://web.archive.org/web/20080329233131/http://lib.crimea.edu/avt.lan/student/lex/goverd.html> (Retrieved 10.09.2019).
6. Elmslev L. Prolegomena to a Theory of Language / translated from English by V.D. Mazo. Moscow. 2006. 248 p.
7. Ishchenko N.H. Evaluative Component of Lexical Meaning of a Word. *Filolohichni traktaty*. № 3. Sumy, 2010. P. 47-50.
8. Komlev N.G. Components of Essential Structure of a Word. Moscow. 2006. 192 p.
9. Marchuk O.V. Connotative space of the English fantasy world. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: «Filolohiia»*. 2015. №19. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v19/part_1/29.pdf (Retrieved 10.09.2019)
10. Revzina O.G. On the Notion of Connotation. *Yazykovaya sistema i eye razvitiye vo vremeni i prostranstve: Sbornik nauchnykh statey k 80-letiyu professora Klavdii Vasilyevny Gorshkovoy*. 2001. URL: <http://danefae.org/pprs/gorwkova/ogrkonnot.htm>. (Retrieved 10.09.2019).
11. Selivanova O.O. Modern Linguistics: Terminological Encyclopaedia. Poltava, 2006. 716 s.
12. Sterin I.A. Lexical Meaning of a Word in Speech: Monograph. Voronezh: Voronezhskiy universitet. 1985. 138 p.
13. Sterin I.A. Problems of Analysis of Word Meaning Structure: Monograph. Voronezh: Voronezhskiy universitet. 1979. 122 p.
14. Storozheva E.M. Connotation and its Structure. *Vestnik ChelGU*. 2007. №13. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konnotatsiya-i-ee-struktura> (Retrieved 10.09.2019).
15. Teliya V.N. Connotative Aspect of Semantics of Nominative Units. Moscow. 1986. 141 p.

Connotation as a Linguistic Phenomenon: its Definition, Typology, Features and Structure

Yu. Zaichenko

Abstract. The article is devoted to an overview of the general tendencies in definition and descriptions of connotation by Ukrainian and foreign scientists of the 20th and 21st centuries, taking into account the special approaches to the definition, the limits of functioning and the components of connotation of a linguistic unit. As a result, the author gives her own approach to the definition, typology and description of the properties of connotation based on its systemic duality, distinguishing connotation of language, the semantic one, as a component of lexical meaning of a word and connotation of speech, the stylistic one, which extends to linguistic units of any level and manifests itself within the function of linguistic units.

Keywords: connotation, expressivity, emotivity, evaluation, stylistics, semiotics.

Навчання іноземних мов: евристичні технології у дистанційній освіті

*І. Зайцева, Т. Плохута

Сумський державний університет, м. Суми, Україна

*Corresponding author. E-mail: innazaitseva@ukr.net, tanyaplokhuta@ukr.net

Paper received 26.10.19; Accepted for publication 08.11.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-210VII61-17>

Анотація. У статті висвітлюється можливість вдосконалення дистанційного навчання шляхом поєднання сучасних його інформаційно-комунікативних технологій з технологіями евристичного навчання іноземних мов у освітній системі університету, що сприяє успішному формуванню основних професійних компетентностей студентів-дистантів та їх творчій самореалізації. Експериментально доведено, що творчий характер виконання та діагностики евристичних завдань сприяє зануренню студентів-дистантів у пошуково-перетворюючу, конструктивну, креативну діяльність.

Ключові слова: навчання іноземних мов, дистанційна освіта, евристична технологія навчання, інформаційно-комунікативна технологія, професійні компетентності, педагогічна діагностика, критерії оцінювання.

Вступ. Динамічність економічних і соціокультурних процесів, що відбуваються в сучасному суспільстві, сприяє активному впровадженню дистанційної освіти як одного з напрямів реформування та стратегічного розвитку вищої педагогічної освіти. Педагогічні можливості дистанційного навчання для формування професійних компетентностей майбутнього фахівця полягають передусім у тому, що таке навчання створює більш комфортні, порівняно з традиційними видами навчання, умови для творчого самовираження особистості; допомагає студентам демонструвати продукти своєї творчої діяльності всім охочим; надає експертні можливості оцінювання творчих досягнень студентів. Дистанційне навчання припускає інтеграцію інформаційно-комунікаційних та евристичних технологій, які в сукупності забезпечують інтерактивність взаємодії суб'єктів освіти, творчий характер та продуктивність навчального процесу, можливість для студентів створювати власні, значимі для них освітні продукти, постійно підвищувати навчальні досягнення студентів.

Короткий огляд публікацій за темою. Ученими М. Лазаревим, Л. Сірик, А. Хуторським [2;3;6] та іншими доведено, що для ефективної організації дистанційного навчання майбутніх учителів, зокрема учителів філологічних спеціальностей, необхідним є органічне поєднання в дистанційному навчанні різних видів інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) (інформаційних, інтерактивних, діагностичних) та евристичних дидактичних форм, методів і засобів (навчальне проектування; діалогова взаємодія; професійно-творчі дискусії; медіа-конференції; евристичні тестові завдання з використанням серії пізнавально-творчих запитань; презентація й захист творчих проєктів із їх інтерактивним обговоренням; творчі комп'ютерні ігри тощо). Застосування в дистанційному навчанні евристичних технологій уможливило досягнення стратегічної мети сучасної вищої педагогічної освіти – оволодіння майбутнім фахівцем професійними компетентностями на творчому рівні й успішну їх реалізацію в практичній діяльності.

Мета статті полягає у з'ясуванні умов успішного формування професійних компетентностей майбутнього фахівця в дистанційному навчанні іноземних мов із застосуванням евристичних технологій.

Матеріали і методи. Доступні для дистанційного навчання евристичні технології навчання сприяють кращому, осмисленому освоєнню навчального матеріалу, підвищують мотивацію студентів, розвивають їхні творчі (методологічні і пізнавальні) здібності, дозволяють підвищити рівень їхньої пізнавально-творчої самостійності, розвивають логічне та евристичне мислення, основні професійно-творчі вміння. Відповідно до сучасних вимог освіти освоєння студентами професійних компетентностей орієнтується на розвиток евристичного мислення та евристичних умінь для успішної професійно-творчої самореалізації студентів.

Водночас збагачення традиційних форм дистанційної освіти евристичним інструментарієм вимагає від викладача не тільки професійної компетентності щодо організації дистанційного навчання, але й умінь застосовувати евристичні технології, органічно поєднувати їх з досконалим володінням комп'ютерною технікою, розробленими навчальними медіа-програмами тощо. Тому до організації дистанційного навчання із застосуванням навчально-методичного інструментарію евристичного характеру, було розроблено й впроваджено систему такої підготовки, складовими якої були: а) оволодіння теоретичними основами комп'ютерної грамотності та евристичного навчання; б) набуття вмінь працювати із комп'ютерною технікою й іншими гаджетами, зокрема такими ноу-хау, як створення й редагування зображень, наповнення Інтернет-ресурсів контентом, аналіз функціональних можливостей сайту для доступу до нього й обміну інформацією; в) створення за допомогою ІКТ самостійно або в груповій кооперації значущих творчих освітніх продуктів (моделей, проєктів, таблиць, діаграм, творів, розповідей, листів тощо); г) досягнення комунікативної діалогової взаємодії творчих груп щодо пошуку, відбору нової інформації, створення інноваційних освітніх мереж, складних проєктів (веб-сторінок, професійних сайтів); г) організація обміну інформацією, інноваційними ІКТ-технологіями з іншими кафедрами, університетами та досвідом застосування в дистанційному навчанні евристичних засобів, проведення Інтернет-конференцій, презентації й захисту створених професійно-творчих продуктів [1, с. 9].

Практичні завдання дистанційного курсу з іноземних мов (англійської та німецької) мають детальні методичні рекомендації щодо їх виконання, деякі зразки алгоритмічних та евристичних дій. Особлива увага приділяється критеріям діагностики та оцінювання, формам і способам презентації результатів, термінам виконання й корегування завдань. Дистанційне навчання передбачало активну взаємодію викладача й студентів у режимі реального часу з аналізом та узагальненням теоретичного матеріалу та освоєних умінь. Під час такої взаємодії застосовували спеціальні серії евристичних запитань, які вимагали надання достатньо короткої відповіді на них із постійною апеляцією до матеріалів лекції й списку рекомендованої літератури та розв'язання проблемних завдань. У процесі експериментальної роботи в межах розроблених дистанційних курсів знайшли широке застосування евристичні бесіди на основі суб'єкт-суб'єктної діалогової взаємодії, групові медіа-дискусії, створення й презентація студентами дистанційних проєктів евристичного змісту, розповідей, творів, творчих діалогів, серії евристичних запитань; формування й розв'язання проблемних ситуацій, зіставлення, порівняння, узагальнення основних граматичних, лексичних, літературних категорій тощо [1, с. 11].

Результати та їх обговорення. Наведемо приклад організації та проведення роботи над авторським евристичним завданням -телепрезентацією у рамках дисципліни «Іноземна мова».

У нашому дослідженні *телепрезентація* розглядається, з одного боку, як вид евристичного завдання, метою якого є пошук, аналіз суб'єктивно нової для студента інформації іноземною мовою (як правило професійного спрямування) з подальшим записом усної доповіді на відеокамеру та презентацією її «широкому загалу»; з іншого боку – засіб діагностики, контролю та оцінювання результатів пізнавально-творчої діяльності студентів, що надає можливість достатньо об'єктивно виміряти швидкоплинну усну доповідь за допомогою чітко визначених контрольних діагностичних критеріїв, завдяки «фіксації» її форми у вигляді відеозапису та можливості не однократного перегляду пізнавально-творчого продукту студента [4].

Роботу над телепрезентацією було організовано поетапно. Насамперед студенти ознайомилися з взірцями публічних доповідей іноземною мовою, укладених провідними науковцями, викладачами, аспірантами, магістрантами, студентами із електронної бази даних кафедри іноземних мов Сумського державного університету. Також студенти ознайомилися з комплексом контрольних-діагностичних критеріїв для всебічного та об'єктивного оцінювання публічного виступу [5; с. 247-248], на їх основі аналізували запропоновані роботи, відшукували недоліки, допущені помилки, корегували їх. Процес підготовки студентів до публічного виступу було підкріплено виконанням спеціальних евристичних вправ на формування умінь аналізувати, систематизувати, класифікувати інформацію тощо.

На першій стадії роботи студенти мали можливість вибрати, переформулювати тему публічного виступу

або формулювати власну у рамках загальної тематики, запропонованої викладачем. Доповідь могла мати суто теоретичний або дослідно-експериментальний характер.

Наступний крок передбачав самостійне обмірковування теми, складання попереднього плану виступу, ознайомлення з науковою літературою з означеної проблеми та вибір джерел, що достатньо повно розкривають вибрану тему.

Основним компонентом евристичної діяльності був письмовий виклад матеріалу іноземною мовою відповідно до складеного плану з урахуванням логіки викладення думок, термінологічної чіткості. Увага студентів зверталася на те, що наукова доповідь має містити такі композиційні частини, як вступ, головну частину, висновки.

У процесі підготовки і запису телепрезентації наукової доповіді студенти мали можливість заздалегідь проглянути відеоматеріал, проаналізувати його, знайти помилки та усунути їх. Виконання такого виду евристичного завдання, як телепрезентації – гарна нагода для самодіагностики і самовдосконалення. Запис виступу також зручно використовувати для визначення переваг та недоліків створеного продукту, проведення самооцінювання і під час кінцевого оцінювання результатів самостійної пізнавально-творчої діяльності студентів.

Враховуючи специфіку усної презентації наукової доповіді, діагностика здійснювалась за такими критеріями: композиційна цілісність (логіка плану, частин виступу, послідовності, вступу і висновків); науковий рівень (ерудиція, аналіз, врахування новизни); зв'язок з життям (врахування нових напрямків); інформативність (на рівні фактів, зв'язків, підходів, висновків); аргументованість (логіка доказів, адекватність прикладів теорії); культура мовлення (правильність, багатство, емоційність, використання ораторських прийомів); техніка мовлення (дикція, інтонація, темпоритм); тривалість виступу (дотримання часових норм відведених на виступ) тощо.

Під час діагностики, контролю й оцінювання усних доповідей студентів англійською мовою, додатково враховувались їх мовні та мовленнєві особливості (правильність вживання граматичних, лексичних, стилістичних одиниць).

Результати оцінювання усної доповіді студентів свідчать про те, що відбувається позитивна динаміка у розвитку когнітивних, креативних, оргдіяльнісних умінь. Цьому сприяє якісна організація підготовки, виконання та оцінювання евристичного завдання, яка досягається завдяки використанню методичних розробок до підготовки усної англомовної доповіді (презентації), розроблених на основі Рекомендацій Ради Європи з мовної освіти.

У ході експерименту встановлено ефективність поєднання евристичного навчання з дистанційним. Так, кількість студентів із творчим рівнем сформованості предметно-методичної компетентності в експериментальній групі (ЕГ) збільшилася на 25 %, інформаційно-комунікативної – на 17,5 %, діагностико-прогностичної – на 5 %, конструктивно-творчої – на 10 %. У контрольній групі (КГ)прирости цих показ

ників виявилися менш суттєвими, відповідно: +15,6 %, +3,9 %, +1,3 %, +5,2 %.

Висновки. Отже, доступні для дистанційного навчання евристичні технології, форми, методи, засоби навчання сприяють якісному, осмисленому засвоєнню навчального матеріалу, підвищують мотивацію студентів-дистантів, розвивають їхні творчі здібності, дозволяють підвищити рівень пізнавально-творчої самостійності, розвивають логічне й евристичне мислення, сприяють активному формуванню професійних компетентностей та творчій самореалізації особистості.

Експериментально доведено, що евристичний характер виконання та діагностики телепрезентації сприяє зануренню студентів-дистантів у пошуково-перетворюючу, конструктивну, креативну діяльність, дозволяє їм зробити якісний перехід від поверхового розуміння своєї професії до більш глибокого та творчого. Відеозапис усного виступу студента, зокрема іноземною мовою надає можливість більш детально проаналізувати освітній продукт, визначити його недоліки і переваги, порівняти з попередніми роботами студента такого ж формату і дослідити навчальне прирощування його пізнавально-творчих здобутків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зайцева І. О. Формування професійних компетентностей майбутніх учителів філологічних спеціальностей в умовах дистанційного навчання: Автореф. дис. ... канд. пед. наук / І.О. Зайцева. – Харків – 2016. – 20 с.
2. Лазарев М. О. Самореалізація творчих і духовних цінностей особистості в евристичній освіті / Лазарев М. О. // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка. – 2014. – № 7 (41). – С. 270–280.
3. Сірик Л. М. Концепції і технології евристичного навчання в сучасній педагогічній науці США: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Л. М. Сірик. – Суми, 2012. – 20 с.
4. Плохута Т. М. Англомовна телепрезентація як засіб діагностики, контролю та оцінювання результатів самостійної пізнавально-творчої діяльності студентів / Т. М. Плохута, І. О. Зайцева // Інновації в освіті: сучасні підходи до професійного розвитку вчителів іноземних мов: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (Ніжин, 22–23 червня 2016 р.). – Ніжин: Видавць ПП Лисенко М. М., 2016. – С. 86–88.
5. Пізнавально-творча і професійна самореалізація особистості в евристичній освіті: [монографія] / [за ред. проф. М. О. Лазарева]. – Суми: Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. – 312 с.
6. Хуторской А. В. Дистанционное обучение и его технологии / А. В. Хуторской // Интернет-журнал «Эйдос». – 2005. – 10 сентября. – [Электронный ресурс] – <http://www.eidos.ru>.

REFERENCES

1. Zaitseva I. O. The formation of future language teachers' professional competences by the blended learning. Author's abstract diss. ... for Candidate's degree of ped. Sciences / I. O. Zaitseva. - Kharkiv - 2016. - 20 p.
2. Lazarev M. O. Self-realization of the individual's creative and spiritual values in heuristic education / Lazarev M. O. // Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies. - Sumy: A. S. Makarenko SSPU. - 2014. - No. 7 (41). - P. 270–280.
3. Siryk L. M. Concepts and technologies of heuristic learning in modern US pedagogical science: author's abstract. diss. ... for Candidate's degree of ped. Sciences: 13.00.01 / L. M. Siryk. - Sumy, 2012. – 20 p.
4. Plokhuta T. M. English-speaking telepresentation as a means of diagnosis, control and evaluation of the results of students' independent cognitive-creative activity / T. M. Plokhuta, I. O. Zaitseva // Innovations in Education: Modern Approaches to the Professional Development of Foreign Language Teachers: Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference (Nizhyn, June 22-23, 2016). - Nizhyn: Publisher of PP Lysenko M. M., 2016. - P. 86–88.
5. Cognitive-creative and professional self-realization of personality in heuristic education: [monograph] / [edit] prof. Lazarev]. - Sumy: A. S. Makarenko SSPU Publishing House, 2014. - 312 p.
6. Khutorskoy A. V. Distance learning and its technologies / A. V. Khutorskoy // Distance learning and its technologies 2005. - September 10. - [Electronic resource] – <http://www.eidos.ru>.

Foreign languages teaching: distant heuristic technologies

I. Zaitseva, T. Plokhuta

Abstract. The article highlights the possibility of improving distance learning through its combination of modern information and communication technology with heuristic technologies in teaching foreign languages in the university educational system. It contributes to the successful formation of basic professional competences of distant students. It has been experimentally proven that the creative nature of performing and diagnosing of heuristic tasks contributes to the immersion of distance students in search-transforming, constructive, creative activity.

Keywords: teaching foreign languages, distance learning, heuristic technology, information and communication technology, professional competence, pedagogical diagnostics, evaluation criteria.

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

The journal is published by the support of
Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

Készült a Rózsadomb Contact Kft nyomdájában.
1022 Budapest, Balogvár u. 1.
www.rcontact.hu